د پښتو ادب لنډ تاریخ

د پوهنتون د دریم او څلورم ټولګیو له پاره

لیکوال

علامه عبدالحي حبیبي

Ketabton.com

۱۳۴۶ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبي موقعيت د ژبو په ويش کي

د ايشيا په ژبو کي دوه قسمه ژبي په منځنۍ او غربي ايشيا کي سته:

۱. يوه ډله يې اروپايي يا هندو اروپايي بولي، چي په هند او افغانستان او ايران او ماوراء النهر کي ويل کيږي او په اروپا کي هم دغه ژبي سته، لکه لاتين، جرمني، انګرېزي، فرانسوي او نوري. دا ژبي اريايي له دې جهته بولي چي له پخوانيو اريايي اقوامو څخه پاته دي. دغه اقوام څلور زره کاله تر ميلاد دمخه له يوه شمالي ځايه څخه چي هغه يې (اريانا وېجه) باله د افغانستان سيمو ته راغله، دوی په دغه وخت کي يوه ژبه ويله چي د هغې کومه بولګه او نخښه نه ده پاته او علماً يې (اريک) بولي يعني هغه ژبه چي اريائيانو ويله.

۲. بله ډله د ايشيايي ژبو څخه سامي ژبي بولي، چي په دغه کي عبري او عربي او سرياني او حبشي ژبي داخلي دي او د دغو ژبو څېړنه زموږ په بحث اړه نه لري.

د اريايي ژبو وېشنه

اريايي ژبي پر دوه ډوله دي، يوه ډله يې سيتم بولي او بله ډله يې سنتم بولي. پوهانو فقط يوه کلمه د سنسکريت او لاتيني څخه اساس ګرځولې ده، يعني "سل" چي په سنسکريت کي سيتم او په لاتين يې سنتم بولي، لومړۍ ډله نون په دغه کلمه کي نه لري او دوهمه ډله يې لري چي د دې جدول څخه دغه تقسيم څرګنديږي :

سيتم		سنتم	
سنسکريت	سيتم	تاتيني	سنتم
دري	سد	يوناني	هيکاتون
پښتو	سل	انګليسي	هنډريډ
هندي	سو	الماني	هنډريډ
روسي	ستو	فرانسوي	سانت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنتم او سیتم پر علمي اساس ټولي هندواروپايي ژبي په لاندي ډول وېشلي کېږي :

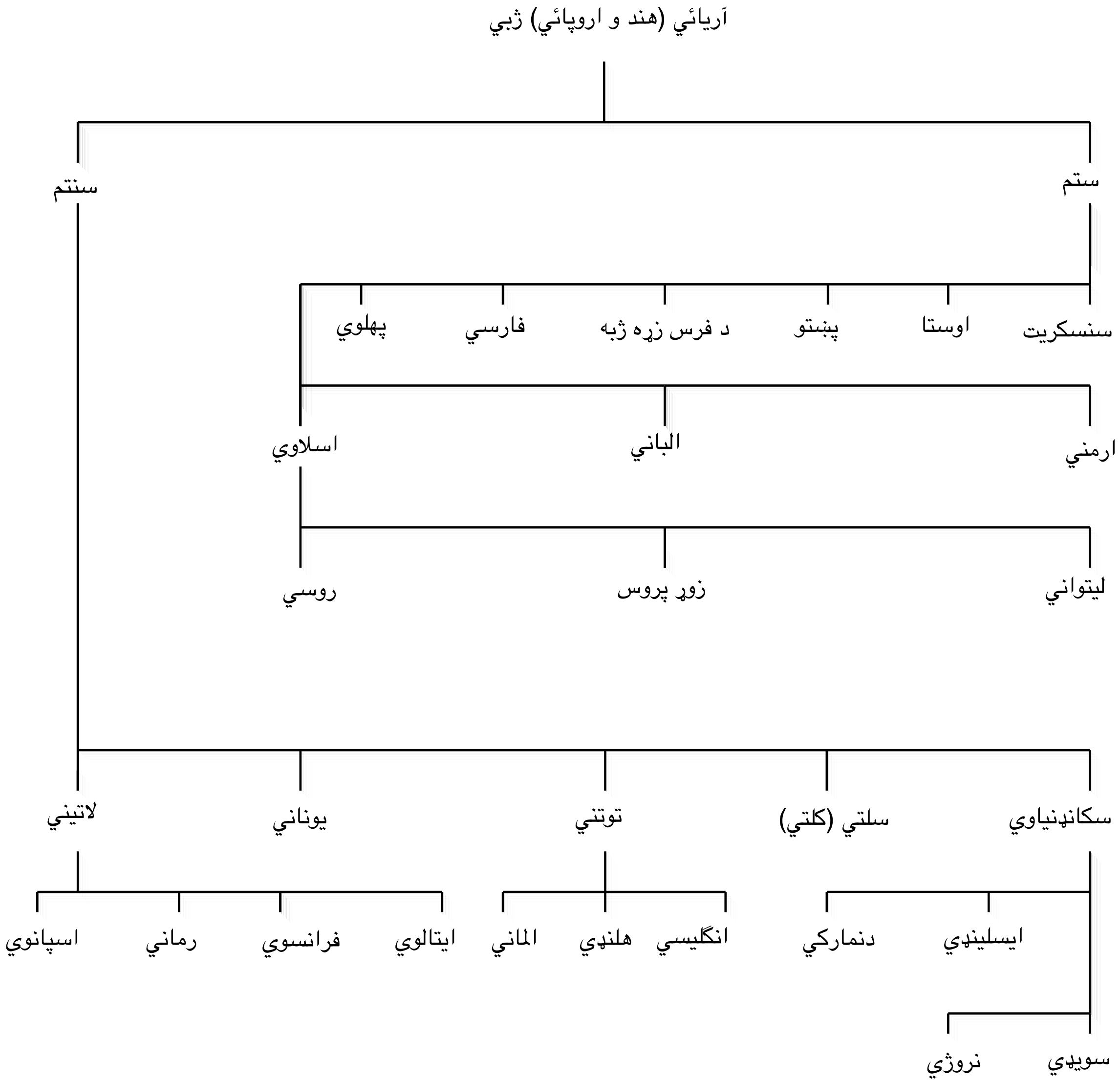

له دې لاندي جدول څخه د دغو هندو اروپايي ژبو نزدېوالی سره معلومېږي:

فرانسوي	جرمني	انګلیسي	لاتیني	اوستا	سنسکریت	دري	پښتو
پیر	وانر	فادر	پتو	پیتر	پنتري	پدر	پلار
میر	موتر	مدر	ماته را	ماتر	ماتري	مادر	مور
سور	شوستر	سستر	سوردر	هوګهر	سواچر	خواهر	خور
فریر	برودر	برادر	فراتر	براتر	بهراتر	برادر	ورور

(c) ketabton.com: The Digital Library

اريايي اقوام

کله چي څلور زره کاله تر میلاد دمخه اريايي اقوام د باختر ځمکو او د هندوکش لمنو ته راغلل دوی پسله ډېره وخته څخه دلته ډېر سول او د شرق او غرب خوا ته يې هجرتونه وکړل، د شرق په خواکي تر اباسين تېر سول او په شمالي هندوستان کې خپل مدنيت خپور کړ، هلته دوی په هغه ژبي چي له اصلي اريايي ژبي څخه جوړه سوې وه يو کتاب وليکه، چي (ويدا) نومېږي او اوس يې څلور برخي موجودي دي :

۱. ريګويدا
۲. سامه ويدا
۳. يجورويدا
٤. اتهرواويدا

دا اريائيان چي د ويدا سندري يې ويلې له افغانستانه هلته تللي وو، نو په ويداکي د افغانستان د ځايو او خلکو او قبيلو او مشرانو او غرو او دريابو نومونه راغلي دي، چي د دغو ټولو مطالعه د پښتو ژبي په تاريخ کي زموږ سره کومک کولای سي. دوهمه ډله غربي خوا ته تلونکي اريايان وو، چي دوی د افغانستان په غربي خواکي تر استانبوله پوري خپل مدنيت خپور کړ، له دوی څخه په دوو ژبو ځيني نوشتې پاته دي، يو د اوستاکتاب دئ، چي زردشت له بلخ څخه خپور کړ او په ټول اېران کې ومنل سو، داکتاب ټول (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه و، په اوستاکي هم ډېر د افغانستان د ځايو او پاچاهانو او خلکو نومونه راغلي دي، او ډېر کلمات يې د پښتو ژبي سره نزدې دي، له دې جهته اوستا هم د پښتو په ادبي تاريخ کي زموږ په درد خوري.

بله ژبه چي د غو غربي اريايانو له خپلي قديمي ژبي څخه جوړه کړه هغه زړه پارسو بولي، چي ځيني نوشتې يې پر ډېرو باندي پاته دي او مطالعه يې د پښتو په ادبي تاريخ کي مفيده ده، د افغانستان په شمالي خواووکي د درياى امو پر ها بله څنډه له اريايي ژبو څخه سغدي او خوارزمي هم داسي ژبي دي، چي د پښتو سره نزدېوالی لري نو د دغو ژبو مطالعه هم د پښتو له پاره ګټوره ده.

پښتو او اريايي کلمات

هغه ژبه چي تر اريايي هجرت دمخه ويل کېده دغه قديمه ژبه وروسته په نورو ژبو تبديله سوه او پوهان داسي وايي، چي دوه زره څلور سوه کاله ق م د اريايي اقوامو ژبه يوه وه، خو يو زرکال پس يعني د (۱٤۰۰ ق م) په شاوخواکي تر اوسه د دوی ژبي سره بدلي سوي دي. د بعضو قديمو اريايي کلماتو له څېړني څخه داسي ښکاري چي په پښتوکي تر اوسه پوري هم هغه قديمي رينښې سته، چي د مثال په ډول يو څو کلمې دلته ښوولي کېږي :

اول - د اريا کلمه :

د اريا دکلمې معنی اوس مؤرخين اصيل او نجيب يا زارع بولي، ډاکټر جيګر الماني محقق وايي، چي د اريا کلمه له (آر)

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه مشتقه ده، چي په سنسکريت کي د اصل او بنياد په معنی وه.
د دې په مقابل کي مکس مولر يو بل عالم وايي چي (آر) کرهني او زراعت ته وايي، نو له دې جهته (ارين) کرونکی او بزګر دئ، د دې دواړو خبرو تحليل د پښتو کلماتو په اساس کېدای سي. مثلاً که موږ (ار) د اصل او بنياد په معنی واخلو نو دا کلمه په پښتو ادب کي مستعمله ده، مثلاً ملا الف هوتك وايي :

دی له "آره" و ښاغلی
څه که شو په وير نتلی

بل شاعر پيرمحمد مياجي داسي وايي :

شيخ متي چي خليلي و
دی له آره لــــوی ولي و

که داسي وي چي د آر کلمه د زراعت او کښت په معنی واخلو نو دا کلمه هم د پښتو په يوه خاصه محاوره کي موجوده ده چي د کښتونو د ريبلو پر وخت کله چي زارعين لوکوي نو د هغه خلکو حال داسي بيانيږي :
"اره اره لور پر غاړه" چي په دې ځای کي هم اره د زراعت معنی لري او دا ښکاره ده چي قديمو اريايي اقوامو زراعت ته په ډېر ښه نظر کتل او زراعت د هر اصيل او شريف ارياي سړي کار و، نو له دې جهته لوموړی قول او دوهم سره نزدې کېدای سي.

دوهم - ايانا وېجه :
هغه وخت چي ارياي قبيلو له خپله اصلي او قديمه ټاټوبي څخه د باختر خوا ته هجرت نه و کړی، دوی هغه خپل قديم د استوګني ځای (اريانا وېجه) باله.
د دې کلمې ريښه هم اوس په پښتو کي ژوندۍ پاته ده. په کندهار کي اوېجه د سرزمين په معنی وايي، مثلاً : "احمد محمود د خدای پر اوېجه نه پرېږدي" له دې څخه ثابتيږي چي وېجه هم پخوا دغه معنی لرله.
چي معنی يې هغه د ښاغليو او اصيلو ټاټوبی ده، دغه کلمه اوس په پښتو کي د ورشو په شکل موجوده ده، چي معنی يې د څړ ځای دئ، ځکه چي د قديمو اريائيانو ژوند په مالداري و، نو دوی د خپلي استوګني ځای او د څړ سيمه ورشو بلله. ورته او رشه دواړه يوه ريښه لري، هر وخت (س) په (ش) اوړي، مثلاً کتل او کسل چي (ت) په (س) باندي اوښتې ده، او د (س) اوښتل په (ش) هم ډېر سته لکه راسه او راشه.

پښتو او ويدي ژبه

ويدي ژبه اريائيانو په هند کي د ارياي هجرت سره نږدې ويله، له دې ژبي څخه هم يو څو کلمې د مثال په توګه دلته د اوسنۍ پښتو سره مقايسه کوو.
سيند :
دا کلمه په ريګويدا کي سيندهو او په اوستا کي هندو وه، په اوسنۍ پښتو کي سيند هم په هغه قديمه معنی هر رود ته وايي او اباسين هم له دغي قديمي ريښي څخه د لوی والي په سبب پر اوسني دريايي سيند باندي ايښوول سوی دئ.
کولا :
قديمو اريائيانو کورنۍ او خاندان ته (کولا) ويله او دغه کلمه اوس هم په پښتو کي د کهول او کاله په شکل موجوده ده، چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنی یې هغه خانواده ده.

ستان :

دا کلمه په سنسکریت کې د ځای او مرکز او مملکت معنی لري، چې په پښتو او دري کې اوس د (ستان) په شکل مستعمله کلمه ده، لکه ګلستان، افغانستان، هندوستان وغیره، کله چې اریائیان په هندوستان کې خپاره سول دوی هغه مملکت دیوستهان وباله، چې معنی یې د عبادت ځای دئ، دغه کلمه په مفرد ډول هم په پښتو او دري کې استعمالیږي، مثلاً ښکارندوی د پښتو د غوري دورې شاعر وایي :

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دئ
تور "ستان" یې کـــړ رڼا په جهادونه

دغسې هم د فارسي ژبې لیکوال فخر مدبر لیکي :

"به ستان لوهور در میان شدند"

سوما یا هوما :

پخواني اریایي اقوام چې د افغانستان په غروکې اوسېدل دوی یو مقدس بوټی سوما باله او له هغه څخه به یې یو مشروب جوړاوه چې هغه به یې د عبادت پر وخت استعمالاوه، دغه نوم په اوستا کې هوما او په ویدي ژبه سوما راغلی دئ، چې په عربي یې (هوم المجوس) بولي، دغه کلمه اوس په پښتو کې د اومه یا هومان په شکل پاته ده، چې هغه خپل قدیم شکل یې **خوندي کړی دئ.**

اشلوک :

دا کلمه په سنسکریت کې د نظم او شعر په معنی ده، او دې ډول نظم په هندي اریائیانو کې رواج درلود، چې د هند د اشعارو په کتابو کې ذکر سوی دئ. په پښتو قدیم ادب کې دغه کلمه هم مستعمله وه، مګر معنی یې فقط منظوم کلام و او پیودلي ویناوي وې، چنانچه دغه کلمه په همدغه معنی د غوري شاعرانو په پښتو اشعارو کې راغلې ده، لکه ښکارندوی غوري چې وایي :

په بر بڼ چې ږغ د چونیو نغورېده شي
ته وا چـــــندي سره پیودي اشلـــــکونه

په دې بیت کې بر بڼ د لوړ باغ او چونی د بلبل، نغورېدل د اورېدل، چندي د شاعر او اشلکونه د نظمونو په معنی دي.

دسیو :

په اریایي ژبو کې د (ش) یا د (ژ) یا د (ښ) یا د (س) یو پیشوند (سابقه) وه، چې د نفرت او بدۍ او کرکې مفهومونه یې لرل له دغې سابقې څخه په قدیمو او اوسنیو ژبو کې ډېر کلمات راوتلي دي، چې له هغو څخه په ویدا کې دسیو یا داسه کلمې جوړې سوې دي او مطلب هغه خلک وه، چې پخوا په هند کې اوسېدل او د اریایانو دښمنان وو. په پښتو ژبه کې له دغه ریښې څخه د (نون) په نښلولو سره یو صفت جوړ سو، چې معنی یې هغه د کرکې مفهوم لري، لکه دښن او دښنه په فارسي هم له دغې ریښې څخه دشمن او دشنام، دشوار، دوزخ، دزد او داسې نور کلمات جوړ سوي دي، چې ریښه یې هغه د پښتو **سره مشترکه سابقه ده او تاریخ یې تر رګویدا پورې رسیږي.**

کشتري :

په پخوانو اریانانو کې د پاچاهانو او لښکریانو ډله کشتري بلله کېده، دا کلمه هم په ویدا کې ذکر سوې او بیا په سنسکریت او ویدي ژبو او هندي کې تر اوسه موجوده ده. په پښتو ادب کې دغه کلمه د پیر روښان په خیرالبیان کې د تورکښي په شکل راغلې ده، یعني هغه څوک چې توره کاږي او مقصد یې هم عسکري او د جنګ خلك دي، د لومړۍ کلمې لومړۍ ټوټه هم کښ او دوهمه ټوټه تري کټ مټ دغه معنی لري او د دغو ژبو سره نزدېوالی څرګندوي : کښ (توري) کشتري یعني شمشیري. له دغو مثالو څخه د پښتو ژبې مشارکت له ویدا او اوستا سره ښه معلومیږي مګر له دغو قدیمو ژبو څخه چې په غربي اریایانو او ایران کې ویله کېده زړه پارسي هم ده، چې تر میلاد دمخه تقریباً (۵۰۰) کاله ژوندۍ وه، په دې ژبه کې کوم کتاب نه دئ پاته مګر ځیني ډېرلیکونه سته، چې پر هغو باندې د زړې پارسو یو څه نوشتې پاته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه پاړسي

زړه پاړسي (۲۵۰۰) کاله دمخه په پارس کي ویله کېده او د هخامنشي پاچاهانو د دربار ژبه وه، خو د دې ژبي کوم کتاب نه دئ پاته، فقط د ایران او مصر پر ځینو ځایو باندي د دې ژبي یو څو ډبرلیکونه په میخي خط پاته دي، چي ټول (٤۰۰) لفظونه کېږي.
د هخامنشي کورنۍ یو لوی پاچا داریوش دئ (۵۲۲ تر ٤۸٦ ق م)، د ده په امر د بهستون پر غره یو ډبرلیك کیندل سوی دئ، چي په څلورم ستون کي درې مسرۍ یوه اخلاقي حماسه لیکلې ده او هغه په دې ډول ده :
دا درې مسرۍ داسي لوستل کېږي :
ني اریکه اهم.
نې دروجه نه اهم.
نې زوره که ره اهم.
د دې شعر هره مسرۍ شپږ شپږ هجاوي لري او که موږ ورته ځیر سو، نو دغه درې مسرۍ په لږ تغیر داسي په پښتو را اوړي :
نې اړیکه اوم.
نې دوره جنه اوم.
نې ځورکړه اوم.

د کلماتو تطبیق

اول : نې Né د نه مخفف دئ.
دوهم : اړیکه Arika په پښتو کي د اړ له مادې څخه اړیکی اوس موږ استعمالوو چي معنی یې پای بند او مسامع او عضو ده دغسي اړتیا مشکلې او احتیاج ته وایي.
دریم : اوم د وم یا ومه یو شکل دئ چي اوس یې هم بعضي پښتانه (اوم) وایي.
څلورم : په دوهمه مسرۍ کي د دروجنه کلمه اوس کټ مټ د دروه جن په شکل موجود ده چي معنی یې مکار او فریبنده ده.
پنځم : ځورکړه – اوس د پښتو ځورکړه یعني ځورکوونکی او ظالم او ستمګر څني جوړېږي او په دې ډول دغه کلمات په لږ تغیر د پښتو له اوسنۍ کلمو سره برابرکېدای سي او دا موږ ته د پښتو او زړې پاړسي نزدیکي راښیي، چي تر اوسه په دې لار کي نوره وسیعه مقایسوي مطالعه نه ده سوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه دري

د افغانستان په شمالي خواوو او د هندوکش په لمنوکي (۳۰۰۰) کاله دمخه یوه ژبه ویله کېده، چي د اوسنۍ دري ژبي مور ګڼل کيږي، له دې ژبي څخه فقط یو ډبرلیك په (۱۹۵۱ م) کال د بغلان په سرخ کوتل کي پیدا سوی دئ، چي (۲۵) سطره او (۹٤۷) یوناني حرفونه لري او ټول کلمات یې (۱٦۵) دي خو د هري کلمې په منځ کي یوه فاصله په دې شکل (ه) موجوده ده. په دې کتیبه کي (۲۸) حرفونه په دېواني رسم الخط استعمال سوي دي:

الف او زور
ب
پ
ف
ت
ث څ
خ
د
ر
ز
س
ش
ښ
ك
ګ
ڼګ
ل
م
ن
و
حفیف (و)
هـ
معروفه (ي)
مجهوله (ې)
فتحه
پېښ
کسره
فاصله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو او قديمي دري مشابهت

دغه (۲۸) علامې چې د بغلان په کتيبه کي په (۱٦۰) کلموکي استعمال سوي دي د پښتو سره يې ټول حروف بېله (ف هـ) مشترك دي، مخصوصاً (٦) نمبر حرف، د پښتو (ځ) ته نژدې دئ، دغسي په دغه الفبا کي (۷) نمبر حرف د (خ) آواز لري مگر په (۱۳) نمبر حرف (ښ) کي (ش) او (خ) سره يو ځاى سوي دي او د پښتو (ښ) ږغ اداکوي، او له دې څخه ښکاري چې دغه ږغ قديم دئ او په قديمه دري کي هم و، ځکه نو په پښتوکي اوس هم دغه درې سره آوازونه بېلي بېلي معناوي افاده کوي، مثلاً :

شندل -پراگندن

ښندل -بخشش

خندل -خنديدن

له دې څخه معلومېږي چې په قديمه دري کي هم د (ښ) صوت موجود و، مگر د پښتو خاص ږغونه لکه (ټ، ړ، ډ، ڼ) په قديمه دري کي هم نه وو او په دې کتيبه کي هم نه ليدل کېږي، نو دلته بايد سړى ووايي چې د ژبو د تقسيم له پاره د اباسين او هلمند تر منځ يو ايزوگلاس (هغه ځاى ته وايي چې په هغه کي دوې ژبې سره يو ځاى کېږي) پيدا کېږي، د پښتو او دري ږغونه اوکلمات سره مشترك کېږي دغه دوې ژبې په ځينو نورو گرامري خصوصياتوکي هم سره نژدې دي، مثلاً :

اول حالت (condition) په اوسنۍ پاړسي کي د کلماتو شکل يا حرکات دگرامري حالت په تغير سره نه تبديلېږي، مگر په پښتوکي ډېر کلمات دگرامري حالت په تبديل سره خپل شکل يا آواز اړوي او په دغه خاصيت کي زړه دري د پښتو سره شريکه ښکاري، مثلاً په دغه ډبرليك کي د کانيشکا نوم کله کانيشکي او کله کانيشکو راغلى دئ او ځيني نور نومونه هم دغسي سته، چې د فاعلي يا مفعولي حالت په تغير سره اوښتي دي.

دوهم په توصيفي ترکيب کي هم په زړه دري کي لکه اوسنۍ پښتو صفت تر موصوف دمخه ويل کېده، مثلاً (مشت خرگومن) يعني لوى خرمن يا لکه (بلك شا) يعني لوى شاه.

دريم : ابتدايه ساکن : اوسنۍ دري ژبه ابتدايه ساکن نه لري، مگر په قديمه دري کي لکه پښتو په ساکن ابتدا کېدله، مثلاً د بغلان په کتيبه کي (STAD) ستاد د اوسني (ايستاد) په معنا يا د اوسني فرمان کلمه په قديمه دري کي فدومان (Fadoman) غرومان د (ف) په سکون تلفظ کېده.

د ځينو کلماتو سره نژدېوالى

د بغلان په ډبرليك کي چې کومه دري قديمه ژبه استعمال سوېده، ځيني داسي کلمات لري چې اوس د پښتو په يوه لهجه کي کټ مټ يا په لږ تغير موجود دي، چې دلته يې د نمونې په ډول يو څو کلمې ښوول کېږي :

بگ : دا کلمه پخپله د بگ لنگ په نامه کي موجوده ده، چې پخوا د بغلان نوم و، په اوستا او قديمه پارسي کي بگه (Baga) او په سنسکريت کي بهاگه (Bahaga) و، په روسي کي هم اوس بغ د خداى په معنا موجود دئ، دا کلمه په دغه کتيبه کي د يوه بل نامه په سرکي هم سته او دا کلمه بکپور (Bagpur) ده، چې معنا يې شهزاده وه. دغه بگ چې په ډبرليك کي جلا په معنا د خداى او عظيم يا بادشاه او د کلماتو په سرکي هم په دغو معناو ذکر سوى دئ، اوس د پښتو په محاوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د لوی او عظیم په معنا سته. په کندهارکي وايي : پلانی بگ سړی دئ، یعني جسماً لوی دئ، د پښتو شاعر شمس الدین کاکړ، چي د (۱۲۵۰ هـ) په حدودوکي ژوندی و داسي ویلي دي :

هسي شوم طالع زما دئ
باطن ووړ په ظـــاهر بگ

د بگپور دوهمه ټوټه یعني (pur) هم د پښتو سره مشترکه کلمه ده، چي په تربورکي ژوندۍ پاته ده، نو د دې کلمې تاریخي تحول داسي دئ :

زړه دري (پوهر puhar) اوسنۍ پارسي پور، لکه شاهپور، پښتو بور لکه تربور، (تره بور). یوه بله کلمه چي په دغه ډبرلیك کي پښتو ته ډېره نژدې ده ایر(EIR) ده، چي د آتش پر ځای استعمال سوې ده او دا کلمه تر اوسه هم د پښتو په وزیري لهجه د (ایر) او په نورو لهجوکي د (اور) په ډول پاته ده، خو د پښتو په یوه بله کلمه کي چي (ایره) د خاکستر په معنا ده په ښه ډول موجوده ده، دغسي هم (مال) په ډبرلیك کي د وخت او هنگام په معنا راغلي دئ، چي تر اوسه هم په پښتوکي (مال یا مهال) وخت ته وايي او د پښتو په قدیمو اشعاروکي دا کلمه راغلې ده او دا ثابتوي چي دغه کلمه اصیله پخوانۍ کلمه ده او له عربي څخه نه ده اخیستل سوې. یوه بله ډېره ښه کلمه چي په دې کتیبه کي راغلې ده الوښال (ALOSHXAL) ده، دا کلمه که موږ تجزیه کړو اوله ټوټه یې الو ښکاري، چي د پښتو او اوسنۍ فارسي (اروا) یې اوسنی پاته سوی شکل دئ او په اوستا کي دا کلمه اورونت وه، چي په پهلوي کي اوروان او په فارسي کي روان ځني جوړ سوی دئ، نو د زړې دري (الو) د اوسنۍ پښتو د (اروا) له فارسي ژبي (روان) سره له یوې ریښې څخه دي.

د کلمې دوهم جزو پښتو اوسنی (ښاد) او د فارسي (شاد) او د پهلوي ژبي (شات) او د اوستا (شاته) او د زړې فارسي (شیاتي) و، د (د) او (ل) او (ت) ابدال په اریایي ژبوکي ډېر دي، لکه دست او لاس یا لس یا ده، نو مجموعاً د زړې دري الوښال د پښتو اروا ښاد دئ، چي معنا یې هم د عربي (مرحوم) او فارسي ژبي شاد روان ته نزدې ده، یعني هغه څوك چي له دې دنیا څخه تللی وي او په بله دنیا کي اروا خوښه وي.

تر دې ځایه د پښتو ژبي او قدیمو اریایي ژبو مقایسه او پرتله وسوه، چي د دغو ژبو پخواني روابط سره ښکاره کوي. ځینو پوهانو پښتو له هندي ژبو څخه د سنسکریت له لمسیانو څخه گڼلې او ځینو هم اېرانۍ ژبه بللې او د یو څو پوهانو دا هم عقیده ده، چي د ساکا له ژبو څخه پیدا سوېده. د سنسکریت او هم له اوستا او هم له نورو اریایي ژبو سره اشتراك لري نو نه خالصه هندي ده او نه اېراني. بلکي د افغانستان په لساني او فرهنگي ایزوگلاس کي له اصلي اریایي ژبي څخه راپاته ده، چي ډېر قدیم ممیزات یې هم تر اوسه خوندي کړي دي، چي په تېرو څېړنو کي د پښتو نزدېوالی له سنسکریت او اوستا او زړې پاړسي او دري سره په لنډ ډول بیان سوي دي.

د تفصیل له پاره یې د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی او دوهم جلدونه وگورئ او هم هغه کتاب وگورئ، چي ما په دري ژبه د بغلان پر ډبرلیك باندي د (مادر زبان دری) په نامه کښلی او چاپ کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر خوشحال دمخه

پښتو ادب ته يو لنډ نظر

د پښتو ادب ليکل سوي آثار فقط په اسلامي دوره کي پيدا سوي دي، چي تر ټولو قديمتر شاعر امير کروړ د غور پادشاه پېژنو او د (۱۳۹ هـ) په شاوخوا کي ژوندی و.
هم په دغه زمانه کي د غزني اوګردېز له پاچاهانو څخه د لويکانو کورنۍ سلطنت کاوه، چي له دوی څخه هم فقط يو پښتو بيت لاس ته راغلی دئ، تر دي زمانې وروسته د غوريانو په دربار کي پښتو ادب نشو نما وکړه او ډېر شاعران او مؤلفان او نثر ليکونکي پيدا سول، په دغه زمانه کي د ملتان د لودي پاچاهانو کورنۍ د (۳۰۰ – ۴۰۰ هـ) تر منځ پښتو ويونکي پاچاهان وو، چي له دوی څخه هم پښتو شعرونه پاته دي.
په عمومي ډول داسي ښکاري، چي د پښتو ژبي د ادب ساحه له ملتانه بيا تر غوره پوري خپره وه، له دغي زمانې څخه بيا د خوشحال تر عصره پوري تقريباً زرکاله تېر سوي دي او په دغو لسو پېړيو کي موږ د پښتو ژبي ادبي سير په لاندي ډول تلخيص کوو:

پښتو ادب د امير کروړ له عصره څخه يو خاص رنګ درلود، ژبه يې سوچه او سپېڅلې پښتو وه، ډېر داسي پښتو کلمات ژوندي وو، چي اوس يې موږ نه استعمالوو او داسي ښکاري، چي پر پښتو باندي د نورو ژبو اثر هغه وخت ډېر لږ و، او وروسته ورو ورو د عربي او فارسي او هندي ادب تاثيرونه پر سوي دي.

د فکر او موضوع له پلوه هم د پښتو پخوانی اثر خاص يو پښتني او محيطي شکل لري، يعني د شاعر او ليکوال د تخيل غورځنګ په يوه داسي محيط کي دئ، چي هغه له نورو محيطو څخه ځيني خاص امتيازونه لري، شاعر د يوه غرني او کليوالي محيط څخه الهام اخلي، ملي او پښتني اخلاق او دودونه او رسمونه تصوير کوي، او په دې ډول خپل هنر ته يو خاص محيطي جوله ورښندي.

د دې دورې پاته سوي آثار يوه ښکلې او نفيسه ادبي مجموعه ده، چي له يوې خوا څخه خپلي محيطي ښېګڼې او مزاياوي لري او له بلي خوا څخه د نورو مجاورو ملتونو له ادبه څخه ځيني اثرونه قبلوي، نو په اشعارو کي د پښتو د ژبي خپل اوزان هم ساتل کېږي او د عربي او فارسي شعرو وزنونه او قواعد هم منل کېږي، نو د دغي دورې اشعار او آثار د معنی له پلوه حماسي، اخلاقي، ديني، تصوفي، تبليغي، عشقي او کله کله فکاهي رنګونه لري، مګر په ظاهري جوړښت کي علاوه پر ملي اوزانو باندي قصيده، غزل، رباعي، مثنوي هم ميندل کېږي.

تر خوشحال خان دمخه په (۱۰۰۰ هـ) کال کي د پښتو ادب د سياسي تحولاتو څخه هم اغېزمن سوی دئ، په دې لسو پېړيو کي د پښتو ژوند د خپلي آزادۍ او پښتونولۍ د ساتني له پاره په يوه مسلسله مبارزه کي تېرېده، لوی لوی تاړاکونه پر دې مځکه باندي راغلل، غټ غټ سياسي او ديني او مذهبي تحولونه پېښ سول، خو پښتنو په دغو تحولاتو کي د دين او فرهنګ او ثقافت له پلوه ډېر نوي او ښه شيان ومنل، مګر خپله آزادي تر هر څه پر دوی ګرانه وه، نو سره د دې چي دوی د اسلامي جامعې کلک ملګري وه، او د اسلام د خپرولو له پاره يې تر بنګاله پوري جهادونه وکړل، مګر د ساسي تسلط قبلولو ته حاضر نه سول او که به زور ور باندي راغی نو د سمي څخه به غرو ته ولاړل او عمر به يې په کوچي ګري تېراوه، نو د پښتو ادب په دغسي يو کيفيت سره تر خوشحال خان پوري راورسېد، کله چي خوشحال خان دنيا ته راغی د پښتو ادب نظم پوخ سوی و او ډېر کتابونه هم پکښې موجود وه. د نثر کتابونه هم ليکل سوي وه، چي بهترينه نمونه يې د سلېمان ماکو د (تذکرة الاوليا) نثر دئ، چي په (۶۱۲ هـ) کي ليکل سوی دئ او دغه نثر لکه د پښتو شعر يو ښه سبك او ښکلې جوله لري. دلته دا نکته هم نه هېروو، چي د (۹۰۰ هـ) په حدودو کي پير روښان په خپل خيرالبيان کي يو داسي نثر ليکلی دئ، چي هغه د نظم او نثر تر منځ يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مصنوع او متکلف نثر دئ، که څه هم د پیر روښان د آزادي خواهۍ جګړې او د پښتنو د ساسي وحدت له پاره د ده سعیه ډېره ښه او مشکوره ده، مګر په ادبي حرکت کي د ده د خیرالبیان نثر د پښتو ژبي یو ښکلی او هنري اثر نه دئ، نو خوشحال خان په داسي یوه ادبي او سیاسي محیط کي پیدا سو، چي په هیڅ ډول په زړه پوري محیط نه و. د پیر روښان په پیروي اخوند درویزه او د ده کورنۍ او نورو لیکوالو قلمونه را اخیستي وه او په پښتو ژبه کې د مصنوعي او متکلف نثر لیکلو پیروي کوله، په سیاسي لحاظ هم پښتانه د هندوستان د مغولو تر اثر لاندي او مظلوم واقع سوي وه او خوشحال خان ناچاره و، چي په داسي یوه چاپېر کي په دوه ډوله مبارزه وکړي :

لومړی سیاسي او جنګي مبارزه د پښتنو د آزادۍ له پاره.

دوهم ادبي او واقعي مبارزه د پښتو ژبي د ادبي ارزښتونو د ساتلو له پاره.

خوشحال خان

د پښتو ادب منځنۍ دوره له خوشحال خان څخه شروع کیږي، دی د خټکو د ملك اکوړي له کورنۍ څخه و، د سرای په کلي کي د ربیع الثاني په میاشت (۱۰۲۲ هـ) د شهباز خان خټك په کورنۍ کي پیدا سو، دا کورنۍ د پېښوره تر اباسیند پوري د خپل عصر په سیاست کي پېژندل سوې کورنۍ ده او خوشحال خان د پښتنو د قومي سیاست په مرکز کي تربیه سو، ده د خپل عصر علمونه ولوستل او د قلم خاوند سو، په دغه وخت کي د ډهلي د مغلو له کورنۍ څخه شاه جهان پادشاه و او د سلطنت غربي سرحدونه یې تر قندهار او بلخ پوري رسېدلي ښارونه او لویي لاري د مغلو تر اداري لاندې وې، د قبایلو داخلي کارونه قومي جرګو سمول، د خوشحال خان د کورنۍ د استوګنې ځای د پېښور او کابل پر لویه لار باندي واقع و، نو همېشه د مغلو د دربار له خوا د دغي لاري ساتنه د خوشحال خان پلرو او نیکونو ته سپارل کېده او دغه کورنۍ د پښتنو په داخلي چارو کي مقتدر حکمرانان وو، مګر د مغلو د دربار سره یې هم دوستانه روابط ساتل، په (۱۰۶۹ هـ) کال اورنګزېب خپل پلار شاه جهان بندي کړ او پخپله پر ټول هندوستان باندي مقتدر پادشاه سو. د اورنګزېب سیاست دا و، چي هغه د سلطنت په ټول قلمرو کي له کلکتې څخه بیا تر بلخه داسي څوك نه پرېږدي، چي هغه په قوت کي له ده سره مقابله وکړي، اورنګزېب ته د افغانستان د مشرقي خوا ساتنه او د کابل او بدخشان او بلخ او کندهار اداره خورا مهمه معلومېده او دا لار د اباسیند تر غاړو پوري د خوشحال خان په لاس کي وه او ده غوښتل چي خپل اقتدار دلته ټینګ وساتي، په پېښور کي چي کوم حکمران د اورنګزېب له خوا مقرر و د هغه قدرت فقط په ښار کي محدود و، نو اورنګزېب د خپل حکومت او اقتدار د ټینګولو له پاره د خوشحال خان وجود په دغه سیمه کي مضرګاڼه نو یې خوشحال خان په یوه دسیسه په پېښور کي ګرفتار کړ او په (۱۰۷٤ هـ) د روژې په میاشت کي دی له پېښوره ډهلي ته د محبوس په ډول واستاوه او کوښښ یې وکړ، چي د خوشحال خان په زامنو او کورنۍ کي نفاق واچوي. خوشحال خان څلورکاله په هند کي بندي و، چي وروسته په (۱۰۷۷ هـ) له اګرې څخه د خپلو پښتنو یارانو په ملګري راووت او ځان یې وطن ته راورساوه، دلته خوشحال خان خپل محیط وکوت او ځان ته یې دوې لاري د ژوند له پاره وموندلې، لکه چي وایي :

پس له بنده دئ دا عـــزم
د خوشحال د خاطر جزم
یا نیولی مـــخ مــــکې ته
یا مـــــــغلو ســـــره رزم

مګر په دې دووکارونوکي خوشحال خان د مغلو سره مبارزه غوره کړه او دې مبارزې دوه شکله درلودل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول : د جنګ په میدان کي د توري مبارزه.
دوهم : په شعر او ادب کي د قلم مبارزه او د پښتو ژبي د روزلو له پاره د پښتنو د ملیت د ساتلو له پاره مبارزه، چي د خوشحال خان شخصیت هم دغه دوې خواوي لري. خوشحال خان د پښتنو د آزادۍ له پاره د اورنګزېب سره ډېر جنګونه وکړل او دا یې کوښښ و، چي په پښتنو کي د اتفاق او د ملي جهاد روحیه ژوندۍ وساتي او علاوه پر دې جنګي شخصیت د ده ادبي شخصیت هم ډېر فعال و، ده تقریباً څلوېښت تر پنځوسو زرو اشعارو پوري په پښتو ادب کي یوه مهمه ذخیره پرېښوده، چي حقیقتاً دی د پښتو ژبي تر ټولو لوړ شاعر ګڼل کیږي. ده په خپلو اشعارو کي حماسي او وطني او پښتني خصوصیات وروزل او هر ډول شعرونه یې په ادبي او بدیعي ښکلا ووېل، ده قصیده د غوري دورې د قصایدو دورې ته ورسوله، د پښتو غزل یې د ژبي د روانۍ او سلاست سره په ډېرو ادبي ښکلاوو مزینه کړه، رباعي، مثنوي، مخمس، مربع، مسدس، معشر ټول د ده په دېوان کي سته.
خوشحال خان تر منظوم کلام علاوه د پښتو نثر ته هم توجه وکړه او د نثر لیکلو سبك یې داسي غوره کړ، چي د پیر روښان او اخون درویزه لیکونه یې پرېښودل او د پښتو د نثر د قدیمتر سبك پیروي یې وکړه، یعني د سلېمان ماکو غوندي نثر لیکونکي لاره یې غوره کړه او کوښښ یې وکړ، چي د پښتو ژبي د محاورې له جریانه سره خپل مطلب په روانه او سلیسه پښتو ولیکي.
د خوشحال خان منثور کتابونه هم ډېر دي، دی د عمر په (۷۸) په ۲۸ ربیع الاول ۱۱۰۰ هـ کال وفات سو او وروستنۍ وینا یې دا وه :
"ما هلته ښخ کړئ، چي د مغلو سیوری مي پر خاوره ونه لوېږي او د مغلو سپرو ګردونه مي پر هدیره ونه لوېږي".
د خوشحال خان د کتابو څخه فضل نامه، دستارنامه او عیاردانش مشهور دي او کله چي دی تر جهان تېر سو نو یې یوه داسي ادبي ګرانبها ذخیره پښتنو ته پرېښووه، چي هغه به تر ابده پوري زموږ په ادبي حرکت کي د لاري څراغ وي او د ده دا بیت به په رشتیا ومنل سي، چي ویلي و :

همـېشه به پرې ناري وي د بلــــــبلو
دا چي سازکړ نن خوشحال په ویل باغ

د خوشحال خان د شعر سبك په پښتو ادب کي ډېر شهرت او مقبولیت وموند او پښتو ادب د خوشحال خان په ادبي مکتب کي د هري خوا بشپړ سو، په دې سبك کي د ادبي فنونو او رواني ژبي مراعات ډېر سوی دئ او اشعار یې هم روان او خواږه او هم د صنعت په ګڼه ښکلي سوي وه، د خوشحال خان د سبك خاصیتونه دا دي :

دې سبك د پښتو شعر ډېر پراخ کړ، علاوه پر غزل، مثنوي او قصیدې او رباعي چي تر خوشحال خان دمخه ویل سوي وه، ده نور ټول د عربي او پاړسو د شعر اقسام په پښتو ووېل او ځیني نوي قسم اشعار یې په پښتو کي زیات کړل، لکه مثمن او نور.

په دې سبك کي هر ډول صوفیانه، اخلاقي، فلسفي، فکاهي مضامین او مدح، هجو، مرثیه، محاکات، اجتماعي خبري سته، چي ملي ښېګڼي او خویونه هم تلقین کوي.

په دې سبك کي کله کله د پښتو او پښتونولۍ او ملي احساساتو څرګندونه هم سوېده او خاص بیا د خوشحال خان خپل اشعار د ملي جذباتو ډك دي.

په دې سبك کي اوږدې اوږدې قصیدې هم ویل سویدي، چي هره قصیده ځانته یو بېل اجتماعي یا تاریخي یا تبلیغي یا د منظرنګارۍ یا نور موضوعات لري او په خپله د خوشحال خان او د ده د زامنو لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري په قصیدو کي د غوري دورې د قصیدو تقلید او پیروي ښکاره ده او بدیعي صنایع او تلازمات او تشبیهات هم لري، مګر شاعرانو یې د اشعارو ساده ګي او سلاست تر صنعت او تکلف نه دئ جار کړی او ډېري پېچلي ویناوي په اشعارو کي نه راوړي.

په خپله خوشحال په دې سبك کي حماسي احساسات داخل کړل او شاګردانو یې لږ پیروي وکړه.
انتقاد او هجو (غندنه) هم په دې سبك کي سته او د پښتنو شاعرانو مخصوصاً د هندوستان د مغولي استعمار طلبانو سره ډېره قلمي مبارزه کړېده، خوشحال خان وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمــــا ژبه نه ده اور ده
ګوزارونه د ټوپك كا

د خوشحال خان د مكتب په اشعاروكي ډېر حكمتونه او نصيحتونه او فلسفي مطلبونه هم سته، چي د ژوندانه ژور اسرار پکښې ويل سوي دي، مثلاً اعتماد په نفس داسي تلقين كوي :

د مزريو مړنتوب په لښكر نه شي
مټ يې هركله يوازي په خپل ځان شي

خوشحال خان د اجتماعي منافعو په توزيع كي داسي وايي :

دولتـــــمند ســـړی هـــغه بللی بويه
چي له سينده يې جدا د چا وياله شي

خپل ثبات او ټينګه روحيه داسي ښيي :

د عالم ډېري خبري لور په لور توري لښـكري
زړه مي نه ښوري له ځايه غر خو هسي وي كنه

د خوشحال خان په نظر كي د انسان ټولي ګټي په خپل همت، شجاعت او توريالي توب پوري اړه لري او مړنی سړی قابل د دې بولي، چي نوم يې په تاريخ كي ياد سي او وايي :

كل ګټــــنه ده د توري
كه كابل دئ كه كشمير
ميړني دي چي يادېږي
په ســــــندرو هم په وير

په ادبي ارزښت كي هم دا سبك تر ټولو جامع او ښكلی دئ هم يې د معنی خوا قوي او هم يې ظاهري او شعري قالب ښكلی دئ، تر خوشحال خان دمخه د پير روښان د مكتب شاګردان په خپلو اشعاروكي معاني روزي، مګر د هغو شعر ښكلی او د هنر په ګڼه مزين نه دئ، مثلاً د صوفيانو شاعرانو دا عقيده ده، چي د خدای تعالی نور په هر ځای كي تجلی كوي او وحدت په كثرت بدلېږي، نو خدای تعالی په هر ځای كي سته، دا مطلب ميرزا انصاري، چي د پير روښان مريد و داسي ويلی دئ :

د كــــــــثرت په بازار راغی
په هر ځای كي دی مكين دئ

خوشحال خان هم دغه مطلب په داسي ادبي پيرايه اداكړی دئ، چي هم يې مقصد عالي دئ او هم يې الفاظ ښكلي دي او هم هنري ارزښت لري، لكه :

راشه وغــــړوه ســـترګي د جــــــهان ننداره ګوره
چي ښايست لري د ســـتورو د آسمان ننداره ګوره
د دې خپل وجود په باغ كي په هر شان ننداره ګوره
و هرګل ته چي نظركړې د باغــــــوان ننداره ګوره

په تخيل كي هم دا سبك ډېر ښه دئ، خورا لوړ او د نزاكته ډك شاعرانه تخيل پكښې سته، په خپله خوشحال خان او نور شاګردان يې د تخيل خاوندان او قهرمانان دي، اوكله كله ابتكارونه هم لري، مثلاً شاعرانو د معشوقې د مېلمستيا له پاره ډېر ډول ډول تخيلونه كړيدي، چا د زړه كباب ورته ايښی دئ او بعضي شاعران په دغه باب كي يو له بله ښخه مضامين رانقل كوي، خوكوم ابتكار نه لري، د خوشحال خان زوی عبدالقادر خان په دې موضوع كي يو نوی مضمون پيدا كوي اوكله چي د عشق په دنيا كي سرې اوښكي تويوي هغه په دې ډول يوه ياقوتي مهماني بولي، او وايي :

سرې سرې اوښكي مي پر مخ عبدالقادره
نن و يار ته د ياقـــوتو مهـــــماني ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشحال خان په کورنۍ کي
د پښتو ادب روزنه

لکه چي خوشحال خان پښتو ادب ته درانه خدمتونه وکړه، ده په کورنۍ کي د پښتو ليکوال او شاعران زامن هم وروزل او دغه ادبي ميراث پښت پر پښت له پلاره زامنو ته نقل سو. د پښتو ادب په تاريخ کي که موږ يوه درنه او ډېره فعاله کورنۍ وغواړو نو هغه هم دغه د خوشحال خان کهول دئ، چي دوی په نظم او نثر کي د پښتو ژبي اوله درجه آثار پرې ايښي دي، د خوشحال خان مشر زوی اشرف خان هجري دئ، چي دی هم د توري او قلم خاوند و او په پښتو يو ښکلی ديوان لري چي اشعار يې تر ځلورو زرو بيتو پوري رسيږي. دی هم د پښتنو د آزادي خواهۍ په جګړو کي د اورنګزېب د لښکرو په لاس کي لوېدلی او په (۱۰۹۳ هـ) د دکن په بيجاپور کي بندي سوی، او وايي :

بيجاپور هجري په خـــوب ليدلی نه و
آخر پېښ شي هغه کار چي يې قضا کا

د اشرف خان هجري په ويناکي د وطن د ميني تاوده احساسات پراته دي، لکه چي وايي :

بې وطـــــنه تنـــها پروت يم په غربت کي
نن له مـــا سره هـــمدم د وطـــن غـــم دئ
د هـــيواد اشـــنا په ســـترګو ليده نه شي
که په خوب راته حاضر شي بس کرم دئ
قاصـــــدان له روهــه نه راځي مـــدت شو
ســــــلام باد را رســـــوي منت يې تم دئ

د ده اشعار عشقي، اخلاقي، وطني او ساده او روان دي او کله کله داسي قصيدې انشاء کوي، چي د غوري دورې د قصيدو تقليد ځني ښکاري، د هجري ديوان په پېښور کي چاپ سوی دئ، دی ښکلي معاني په ښکلو الفاظو اداکولای سي، د صبر او استقامت ترغيب داسي کوي :

شورش مه کړه د ګردون له کشمکشه
لومه کلکه کړي مرغۍ په اضــطراب

دا غزله د ده د کلام نمونه ده :

سترګي هله کا ژړا چي زړه په درد وي چي په داد د دهر پوه آزاده مرد وي په مجلس چي د حق ورشي مخ يې زرد وي هر چي تل په فکر ډوب د اب و خورد وي لا په ځ م که قرار نه بدن يې ارد وي		اه و سوز مي باطل مه ګڼه درويشه تخت و تاج ته به سرکوز د همت نکا هغه مرد چي په دغل سود و سوداکا په حساب د فرزانه ترګاو بتر دئ ګرنده ګردون چکۍ انسان دانه شه

دا مـحال دئ چي شاعر په پښـــتنو کي
بل "هجري" غوندي په فن د شعر فرد وي

هجري پسله ځورلسوکالو قيده ځخه په (۱۱۰٦ هـ) کال کي هلته وفات سوی دئ چي آزاد خان د ده د مرګ تاريخ داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلی دئ :

د هـــجرت یې زر سل شــپږ و
اشرف خان چې فوت شو یاره

د اشرف خان په شاعري کې د ظاهري ښکلا او د ادب د هنري مزیت له خوا داسې اثرونه معلومیږي، چې دی د پښتو شاعرانو د ډلې په لومړي صف کې ودروي او کله کله د فارسي شعر هم وایي، د ده د خپل هنر په خصوص کې دا دعوه ده :

په پښـــتو ژبه مې سیال د شـــعر نشته
د معنو په جهان شاه اشرف ختټک یم

د بند او هجران په زمانه کې خپل وطن داسې یادوي :

د زړه باز یې تل د روه په ځـمکه ګــرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ
کـــه نصیب بنده بند کـــړی په دکن دئ
دامنــګیر یې همېشه عشق د وطن دئ

د اشرف خان په قصایدو کې د ده ادبي قدرت ښه ښکاري، چې وروسته به یې څېړنه وسي.

عبدالقادر خان ختټک

د خوشحال خان بل ادیب او شاعر زوی عبدالقادر دئ، چې په (۱۰٦۱ هـ) کال پیدا سوی او تر (۱۱۲٦ هـ) پوري ژوندی و.
دی په نظم او نثر ډېر تالیفات لري، دېوان یې تقریباً څلور زره بیته دئ، چې غزل، مثنوي، قصاید، رباعي او قطعات لري. د ده شعر خوږ او روان دئ، د معناوو په اداکولو کې ډېر قدرت لري او کله کله په تخیل کې ابتکار هم کوي.
عبدالقادر عملاً د تصوف په سلسله کې داخل او د شیخ سعدي لاهوري مرید و، نو ځکه د ده په شعر کې د تصوف رنګ هم سته او نور اشعار یې عشقي، اخلاقي او اجتماعي دي.
د اشعارو تر دېوان علاوه د عبدالقادر خان نور کتابونه دا دي :

(۱) ګلدسته :

چې د شیخ سعدي فارسي ګلستان یې په پښتو نثر ترجمه کړی دئ، په دې کتاب کې ده د خوشحال خان په پیروي یو ښه نثر لیکلی دئ، چې د شیخ سعدي د ګلستان مقاصد یې په پښتو ژبه ښه اداکړي دي. دا ترجمه په (۱۱۲٦ هـ) کال تمامه سوې ده او په مقدمه کې عبدالقادر د هغه عصر د اجنبي حکومت په باب کې داسې لیکي :
"دستور د مصنفانو دئ، چې مدح د خپل وخت د پادشاه وکاندي، لکه چې شیخ سعدي علیه الرحمه نورالله مرقدهٔ د ابوبکر سعد بن زنګي صفت په ګلستان کې کړی دئ، اما موږ په داسې زمانه کې پیدا یو، چې حاکمان پادشاهان د دې عصر واړه ظالمان او مبتدعان دي. په مدح کې یې مادح د ذم شي یعني تر خالقه تر مخلوقه کوم شی چې په دنیا کې ښه عام پرې بدګمان شي په آخرت یې د دین زیان شي، لکه مولوي روم % فرمایلي دي :

می بلرزد عرش از مدح شقی
بدګمان ګردد زمدحش متقی

په دا سبب د عصر د پادشاه معینه مدح ونشوه ... هر پادشاه حاکم چې سعید وي که قریب وي که بعید وي که زنګي وي که فرنګي وي که ترک وي که تاجك وي که حبشي وي که د روم وي که پښتون که هندکي وي، چې عادل وي حق تعالي دي یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنیا کي سیوری په مسلمانانو ممدوده لري او په عقبی کي دي يې مرتبه مسعوده لري.

مثنوي

پادشاهان چي عادلان شي عدل کاندي		په قیامت به وي د عرش تر سیوري لاندي
سرداران به يې دینداره نېکوکار شي		په هر قوم چي کرم د ګردګار شي
بد صورت که د انسان لري شیطان دئ		ښه حاکم رحمت په خلکو د سبحان دئ
چي هیڅ عدل انصاف نه لري ظالم دئ		نښانه د خدای د قهر بد حاکم دئ
پکښې زړونه د عالم کا جلي بلي		په هر لوري کا د ظلم لمبې بلي
چي يې چېرته آرام شي هورې ته لېږدي		که هر څو وطن شېرین وي خو يې پرېږدي

ظالــمان جــهان و جـــان لـــره بلا دي
هغه خوار شول چي په ظلم مبتلا دي

په دې ډول عبدالقادر خان د پاچا د صفت پر ځای د حکومت د طرز عمل په خصوص کي خپله نظریه او انتقاد څرګندوي، دا ځکه چي په هغه وخت کي پر پښتنو باندي یو اجنبي حکومت غالب سوی و او له دې څخه موږ دا خبره فهمولای سو، چي د حکومت په باب کي د پښتنو پوهانو نظریه څنګه وه.

عبدالقادر خان دګلستان په ترجمه کي د سعدي د نثر ښېګڼي او ادبي مزیتونه هم ساتي، مثلاً د فارسي دغه عبارت :

"ابلهی دیدم خلعتی در بر و مرکبی در زیر، و قصبی مصری بر سر، کسی ګفت : سعدی ! چګونه می بینی این دیبای معلم بر این حیوان لایعلم؟ ګفتم :

خط زشت که به اب زر نوشته است".

عبدالقادر خان دغه فصیح نثر په پښتو داسي ترجمه کوي :

"شیخ وایي یو احمق په ښه تازي آس سور جامې اغوستي وربښمیني زریني په شان په شوکت تېرېده، چا راته ووې چي اې سعدي ! څرنګ يې وینې؟ وې مي خط دئ ناښکلی په اوبد د زرکښلی".

په دې ترجمه کي عبدالقادر آزاد تللی دئ، مګر د پښتو سلاست او شېریني يې پکښې ساتلې ده او مطلب يې هم په ډېرو لنډو کلماتو کي سره یو ځای کړی دئ، په دې کتاب کي نثر په نثر او نظم په نظم ترجمه سوی دئ او هغسي موفق دئ لکه د نثر په ترجمه کي، مثلاً د سعدي دا شعر :

زرد بینی شکـــــسته پیــشانی
تو که بازی به سرکنی با قوچ

عبدالقادر وایي :

ژر به ووینې سر مات ماغــزه وتلي
چي له مېږ سره ټکر وهي پرې زغلي

حکایت

یو په لارکي مست پروت و د عقل ویاست يې د لاسه پرېوتلې وه، د عابد پرې ګذر وشو، د ده په قبیح حال يې په کراهت نظر وکړ، هغه ځوان سر پورته کړ ویې وې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

قطعه

سپك نظر عاصي ته مه کړه پرهېزګاره
د رحمـــت د بخشــایش په ده نظر کـــړه

(۲) پښتو یوسف زلېخا :
دا کتاب د مولانا جامي له فارسي مثنوي څخه په پښتو خفیف بحر ترجمه سوی او د اورنګزېب عالمګیر په وختو کي په (۱۱۱۲ هـ) کال نظم سوی دئ، چي دلته يي د نمونې په ډول يو څو بيته را اخلو :

چي دولت يې بې احصا و		د مغرب په لور پاچا و
لوی يې ملك لوی يې ناموس و		د ده اسم شاه طیموس و
چي د ده و د بل نه و		مهیا ورته هر څه و
چي په حسن لکه حور وه		ترې زوولې يوه لور وه
چي مثال د دې معدوم و		زلېخا يې د لور نوم و
له دې بابه تل مقال کړم		که يې وصف د جمال کړم
چي يې کا د چا قدرت دئ		لکه حق يې د صفت دئ
له خرواره موی نمایم		لږ به تا وته ووايم
تر قيامته شرمسار دئ		که عرعر دئ که چار دئ
په رفتار لکه تندر وي		قد يې سم لکه د سروي
به تر مشك و تر عنبر وه		چي وېښته د دې د سر وه
زړه پېيي لکه عقيق		په هر تار يې په تحقيق
د وېښتو په تار يې بند و		که زاهد که دانشمند و
چي يې زه کړم د سنبلو		څه نسبت يې د کاکلو
دا په سر د دلربا کي		سنبل اوسي په صحرا کي
تور مارونه کج ترې لاندي		دوې يې زلفي اوېزاندي
چي هر راز پکښې مبین و		صاف يې هسي رنګ جبین و
پټ احوال به ور ظاهر شو		چي به څوك ورته ناظر شو
لا بهتري وې ابروی		تر هلال يې د مهروی
هم دا به اختصار کړم		نور به څه تر دا زيات شمار کړم

سـر تر پايه خـــــزانه وه
هسي ښکلې جانانه وه

(۳) د پټې خزانې مؤلف محمد هوتك د عبدالقادر خان يو بل کتاب هم ليدلی و، چي نوم يې حديقه ختك و، مګر د دې کتاب کومه نسخه اوس نه ده معلومه.
(۴) عبدالقادر خان يوه نصيحت نامه هم لري، چي د ده د دېوانه سره يو ځای په کندهار کي چاپ سوې ده. راورټي انګرېز مؤلف د عبدالقادر خان تاليفونه تر شپېتو پوري شمېري. ده په خپل کلام کي متانت او سلاست دواړه ساتلي دي. استعارات او تشبيهات يې خبري ور ښايسته کوي او غزله يې خورا ښکلې او خوږه ده او په خپل ادبي قدرت او هنري ارزښت د خوشحال خان د مکتب لومړنی شاګرد دئ.
عبدالقادر خان د خپلي کورنۍ په حوادثو کي ډېر وخت له کوره ليري تللی، کله په هند او کله په کابل کي ښکاري، نو له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهته د ده په کلام کي علاوه پر محلي او پښتني خصوصياتو یو ډول جهان بیني هم لیدله کیږي او شعر یې د فارسي ادب ډېر اثرونه قبلوي، مثلاً د فارسي په تصوفي ادب کي د خپل ځان پر نېست کولو تاکید سوی دئ، عبدالقادر خان د دغي فنا پر لار باندي تګ د مقصد وره ته رسېدل ګڼي، او وايي :

د نېستۍ پر لاري ځه عبدالـــقادره
ګوندي بیا مومې د یار د در سراغ

د عبدالقادر خان په کلام کي علاوه پر نورو صنایعو د حسن طلب مزیت هم موجود دئ او دا هغه معنوي صنعت دئ، چي یو شاعر د خپلي غوښتني له پاره یو ښکلی او شاعرانه منظر او په زړه پوري تخیل پیدا کړي، مثلاً :

باران اوریږي ځځواکي څـــاځي
نسیم راوالوت سنبل پرې ناځي
اسباب د عیش واړه موجود دي
ساقي ته ګورو چي دی راپاځي

صدر خان ختټك

د خوشحال خان د کورنۍ یو بل ځلاند ستوری صدر خان د ده
زوی دئ، چي پخپله خوشحال خان د ده توره ستايي او دی د پښتنو په داستان لیکونکو شاعرانو کي محترم مقام لري او د
پیدا کېدو کال
یې د (۱۰٦۵ هـ) څخه بیا تر (۱۰۷۰ هـ) پوري تخمین کیږي. صدر خان علاوه پر دېوان چي هر راز اشعار لري دوې قصې یې
هم په پښتو نظم کړي دي، چي لومړۍ قصه یې (آدم او درخانۍ) ده او په (۱۱۱۸ هـ) یې نظم
کړې ده.
دوهمه قصه یې (دلی او شهو) ده، چي په (۱۱۱۵ هـ) یې نظم کړېده. په دې دواړو قصو کي، چي د پښتنو له قدیمو رومانو
څخه ګڼلي کیږي صدر خان خپل ادبي تکړه توب ښکاره کړی او دغه قصې یې په ادبي ګېڼه ښکلي کړي دي.
صدر خان خپل تربیت د پلار په سیوري کي داسي بیانوي :

تربیت یې ډېر زمـــــــا کـــــړ
هـــر تعلـــــیم یې و ما راکــــــړ
په تعلیم یې سخـــــندان کـــړم
په ویل یې سخـــنران کـــــــــړم
چي یې درست په دا فنون کړم
په ویل یې نور مـــــاذون کــړم

خوشحال خان دا اراده کړې وه، چي د آدم خان او درخانۍ داستان پخپله نظم کړي مګر په دې کار کي موفق نه سو، نو یې
خپل زوی صدر خان ته وویل چي دغه قصه په نظم کي وساتي، صدر خان د خپل پلار له خولې داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کارباره فرصت زما وي		که د عمر څه وفا وي
بويه ښې سخنرانۍ		له آدم له درخانۍ
يادګار پاتو په ستنه شي		چي منظوم يې يوه قصه شي
زه روان شم له جهانه		او که پاتې شي له ما نه
دا قصه په ښکلي نظم		ته منظومه کړه بالجزم

دی د خپل کتاب (دلي او شهۍ) په سر کې دغه معشوقه داسي ستايي:

په نامه حيات خان و ښه افغان و		هغه وخت په يوسفزو کي يو ځوان و
ميشته په مېنه د ټوپۍ مېني دی و		لوی سردار د ملېزيو بنيری و
په نامه مسمی وه شهۍ ګلرويه		زوی يې نه و يوه لور يې وه نېکخويه
خوش خرامه آهو چشمه نېکفرجامه		شهي نامه سهي قده ګل اندامه
په ګفتار هر ګور فصيحه وه بې عده؟		په رخسار هر ګوره (ښکلې) وه بې حده
شوه به سروه سرنګونه زر غلتانه		چي به دا په لاري شوه سمه روانه
په ښه بوی به يې نسيم واړه بويا شو		په ښايست به يې د ځمکي مخ زيبا شو
چي هم درد وه د وګړي هم درمان وه		په چشمانو په لبانو هسي شان وه
په وحشت يې شاګرداني کل آهو وې		دواړه سترګي يې استادي د جادو وې
هم فتنې هم غمزه ګري هم شهلا وې		هم يې سترګي جادوګري هم بلا وې
د صاف تن يې د وېښته وه ډېره وېره		ملا يې وه لکه وېښته بلکه لاغره
رسېده به يې آزار و باريك تن ته		که ګل پاڼه يې خت شوې وای بدن ته
شايد دا د دې له رشکه پرې پيدا ده		د سپوږۍ په مخ سياهي چي هويدا وه
د سرو لعلو په دبلي کي تل پنهان و		غاښ يې دودېرش ملغلري درخشان و
دواړه شونډې يې پيالې وې د شرابو		لينګي يې دواړه ګل وه د ګلابو
ويل کړل به همېشه په څو څو شانه		له ښايسته يې وګړي د زبانه
په ښه مخ کي بنفشه هم سمن زار ده		چا به وې شمعه يا باغ د نوبهار ده
بنفشه يې توري زلفي يا سنبل دي		اننګي يې ياسمن يا ګلاب ګل دي
دواړه سترګي يې نرګس غنچه دهن ده		سپينه پوزه يې کلي د نسترن ده
تر ښه قد يې ناځېزونه د شمشاد وه		پابسته يې تر قيامت سرو آزاد وه
په ښايست کي پخپل دور يګانه وه		غرض دا چي د خوبيو خزانه وه
پرې ژوندی به شو مرده د سلوکالو		چي آواز به يې پيدا شو د خلخالو
تاو ځنځير به د عشاقو شو په غاړه		چي اوږۍ ځنځير به پوري کړه دې واړه
کله ژيري زعفراني کله وربښميني		ښې جامې به يې اغوستې تل ميني
بې سوختن به پاتو نه شوه چېرته خونه		چي به دا په سرو جامو شوله ګلګونه

ورسره به رنګا رنګ جوني طـــنازي
مجلسي وې طربناکي خوش آوازي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول صدر خان د ادبي تصوير په فن کي استاد ښکاري او دی يو سحرکار شاعر او داستان ليکونکی دئ، چي خپل هنر يې په دغه فن کي په اعلی درجه ښکاره کړی او حقاً يې ځان د پښتو په لوړه درجه شاعرانو کي درولی دئ.

ګوهر خان خټک

د خوشحال خان د کورنۍ يو بل شاعر او نثر ليکونکی د ده زوی ګوهر خان دئ، چي دی د خپل وراره افضل خان خټک د حکومت تر زمانې پوري ژوندی و او د ده د شعر دېوان تر اوسه پوري نه دئ پيدا سوی، خو ځيني متفرق اشعار يې موجود دي. ګوهر خان د پښتو په نثر کي يو کتاب د ترجمې په ډول پرې ايښی دئ، چي نوم يې (قلب السير) دئ، چي د فارسي څخه په پښتو په (۱۱۲۰ هـ) کال ترجمه سوی دئ، د ګوهر خان نثر په هغه ډول دئ لکه خوشحال خان چي (کليله و دمنه) پښتو کړې وه، د ده نثر له تاريخ مرصع سره چي په همدغه زمانه کي افضل خان خټک ليکلی دئ، لږ څه فرق لري، يعني د افضل خان ژبه د ګوهر خان تر نثر لږ څه ساده او روانه ده، ګوهر خان د (قلب السير) په سيزه کي داسي وايي :

تأليف د کتاب

"دا چي اکثر کتابونه له عربي فارسيانو بزرګانو و خپل عالم ته چي په تازي ژبه کي به يې فهم پرې ښه نه کېده په فارسي يې د دوی دپاره ترجمه کړل، سهولت يې شو او ښه مينه به يې پرې پيدا کړه، مطالعه به يې کړه، ډېر کتابونه د فقه د مسايل د اخلاق و غيره بزرګانو فارسيانو بيان کړل چي معلوم دي. په پښتو کي دا رواج نه و، اخند درويزه يو کتاب مخزن ويلی دئ، حق تعالی دې وبښي اکثر خلکو ترې فيض بيا مونده، زمونږ پلار مرحوم خوشحال خان خټك الله تعالی دې په قبر نور کا، هر ګونه کتابونه يې تصنيف کړل، داد يې د بلاغت او فصاحت د پښتو ژبي ورکړ، فارسي ته يې په لذت نژدې کړه. د غزل، رباعي، مخمس، ترجيع بند، ترکيب بند و غيره صنايع شعر يې وکړ، د فارسي د شعر رواج يې و پښتو ته ورکړ، په عروض په قافيه کي درست ووې د نظم نثر يې ښه کتابونه بيان کړل، چي خود په عالم مشهور دي، اګر چه د پښتو ژبه په علت د دورنشينۍ هومره لذت نه لري چي عربي، فارسي سره نسبت شي لاکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ويل بهتر دي او سنت الهي ضرور پښتنو ته جاري دئ، هر کتاب چي نازلېده هم د هغه قوم په ژبه به نازل شو دا په دا چي د هر چا پخپله ژبه فهم کيږي.

رباعي

دوه ياران چي راز د زړه تر بله نمايي
بايده دئ چي پخـــــــــــــــله ژبه وايي
د فارسيانو کن مکن ويل چه سود کا
پښـــــتنو ته کــړه مکړه ويل ښه ښايي

نور بل سبب د کتاب دا و، چي افضل خان زوی د اشرف خان مرحوم لمسی د خوشحال خان خټك کرلاڼی غفرالله له چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل شل دئ دی د پلار نیکه په ځای قایم مقام دئ ښه سرداري لري، نظر یې په نېکنامي په اباداني دئ په دا قحط الرجال دی غنیمت دئ، اللهم تزد احسانه، حق تعالی دې شرم وساتي نور مساعي کا، چې د پښتو کتابونه له هره قسمه لکه فارسیانو کړي دي مرتب شي. د نیکه شعر یې واړه په بیاضونو هر ځای متفرق وه، د ده په تلاښ چې ښو مدت په دا سعی کې و له هره ځایه یې جمع کړ، دېوان یې مرتب کړ، بلکه کلیات د شعر یې چې څه و په نظم نثر لکه دستارنامه، فراقنامه، فضل نامه او دېوان و غیره کتابونه یې واړه په کاتبانو په ښو ښو ځله وکښل په اطراف به یې د شعر دپاره و هر چا و ته استول حق تعالی دې توفیق د نېك رفیق کړه. په مجلس کې به یې همېشه ویل چې که د چا په طبیعت قوت وي چې پښتو کتابونه لکه فارسیانو له عربي په فارسي ترجمه کړل ښوك یې له فارسي په پښتو ترجمه کاندي. و ما ته به یې اکثر اوقات مخ راجاریوست. اګر چې ځما قوت هونبره نه و، لیکن چې نظر مي په تضیع وکړ، ومي لیده چې عمر ګرانمایه ضایع دروميِ، په هر حال مي و دې محنت ته ملا وتړله، نور مي اکثر د کتابونو مطالعه کړه چې له یو کتاب چې په قال په حال مضبوط او معتبر وي له فارسي ژبې نه یې په پښتو ترجمه کړم. دا کتاب مي بیا موند چې نهایت په افعال په قال په حال د مور د پیغمبر صلی الله علیم وسلم پخته او معتبر و، چې تعریف یې د پختګۍ مصنف په فارسي کې نهایت طولاني کړی دئ، (چې که پدا کتاب کې یې راوړي ګنجایش نه لري)[١]، نور مي شغل ورسره واخیست چې دا شغل مي عظیم نعمت دئ له فارسي مي په پښتو ژبه ترجمه کړ، نوم یې قلب السیر کښېښود شو.

نظم

دا کـــــتاب په پښــــتو ژبه غــــــــنیمت دئ
په لوستوني یې نازل د خدای رحمت دئ
چې یې لولي یا یې کښــینه ما دي یاد کا
په تکـــبیر په فــاتحه مي دي ډېر ښاد کا

دګوهر خان د نثر نمونه دغه وه، چې د پښتو یو متوسط نثر شمېرل کیږي، اوس به د ده د شعر یوه نمونه هم ولیکو :

غزل

چې په مهر دي نظر شي هر انسان ته	په بهانه بهانه یې وبولي خپل ځان ته
چېرته فارس چېرته به شام یا مدینه وه	چې دي وښیله لار راسته آسمان ته
مجوسي آتشپرست یار د احمد کړې	چې هیڅ نه رسیږي عقل او ګمان ته
عجمي له اهل بیت سره حساب کړې	سکه تره د احمد خوشي کړې شیطان ته
په مکه کې بولهب خرنګ ګمراه کړې	له ملکونو سلمان راولې ایمان ته
بوالحکم د مکې خرنګ دوزخي کړې	له حبشه بلال ورولې رضوان ته
ځای د دم وهلو نشته هر څه کاندې	حیراني ده په هر کار کې و سبحان ته
و خاکي بنده ته ښو مراتب ورکړې	د ملك غوندي یې ګشت وشي آسمان ته

شفیع کړی مي سلمان دئ ستا و در ته
ما "ګوهر" ایماندار بیایه بل جهان ته

[١] په لېندیو کې نیول سوی عبارت، په اصل کې نسته، ما د اروانباد علامه حبیبي د یوې مقالې څخه چې د ګوهرخان تر سرلیک لاندې خپره سوې ده، راواخیسته. (روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاظم شیدا

د خوشحال خان په کورنۍ کي يو بل اديب او شاعر د پېژندلو وړ دئ، چي دی کاظم خان نومېږي، او د افضل خان زوی دئ په (۱۱٤۰ هـ) کال د خټکو په افضل آباد کي زېږېدلی او عمر يې په کشمير او سرهند او رامپور کي تېر کړی دئ. د ده اشعار عشقي او اخلاقي خواوي لري، مگر په پښتو شاعرانو کي د ده امتياز دا دئ، چي شيدا يو نازك خياله او د قوي تخيل خاوند او په شاعري کي د سبك هند پيرو دئ. د شيدا پر ژبه او ادب د فارسي ژبي د سبك هند اثرونه لوېدلي دي، چي د ده شعر يې د پښتو له طرز ادا څخه ليري کړی دئ، مگر د شيدا امتياز په همدې کي دئ، چي دی ډېر نازك او نوي خيالي مضامين پيدا کوي او هغه په داسي ژبه او داسي تعبير وايي چي د فارسي ژبي نازکي او لطافتونه په پښتو کي ځايوي او د ده له شعر څخه يو خوږ او مرکب معجون جوړوي. د شيدا په شاعري او شاعرانه تخيلاتو کي د پردېسۍ اثرونه هم ښکاره کېږي، مثلاً خپله اواره‌گي او د زمانې جفاکاري په داسي ژبه بيانوي او آسمان ته وايي :

د کورې نيل دي پوري په ديده کړه
بصارت د تميز نه لرې آســــمانه !
زمـــانه په رعـــايت د گاو خـــر ده
پرورش د علف زار بويه باغـــوانه
آخـــر وژاړي په شـــان د غـــريبانو
که هر څو د وطن صبحه ده خندانه

د شيدا په شاعري کي د يادولو وړ هغه برخه ده، چي ده د وطن په ياد ډېره مضمون آفريني کړې او د تخيل په ميدان کې نيلی ځغلولی دئ، په دې رباعي کي د خپل وطن مناظر څنگه تصوير کوي :

په زړه مي گرځي د غرونو څوکي
حـــملې د بازو د زرکـــو کـــوکي
ووايه څـــــه کا د روه نســـيمه !
گـــيرا منـــگولي زېبا مشـــوکي

بل ځای د صبا باد ته داسي خطاب کوي :

چي گذر وکړې صبا د سرای په لـــوري
آواره بلبل يې ياد په گل زمـــين کــــړه

کله چي د هند د سبزانو حسن ويني د خپل وطن د گلرخانو ښکلا وريادېږي او هند ته په خپل راتگ پښېماني کوي :

ســـبزان کله وي همــــسر د گلرخـــانو
بېهوده راغی شـــــيدا تر هـــندوباره

په دې بيت کي د هند د خلکو سياهي په شاعرانه تلازم د خپل وطن د معشوقانو د تورو سترگو سره داسي ښيي :

پکښې نشته سياه مست د هغو سترگو
گرزېدلی په درست هند په بنـــگاله يم

بيا چي د هند د سبزانو په پاڼو سرې شونډې ويني نو د وطن د غرونو د زرکو په ياد کي وايي :

چي د هند سبزو خوړلی پان وي
لعل و ياقوت يې دواړه لبان وي
زرکي چي گرزي د روه په غـرونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښایسته روغي په دغه شـان وي

شیدا کله د هندي پېغلو په ناز و ادا مسحور کېږي، او دلته خپله پښتني ساده روحیه داسي بیانوي :

په هـــندي ادا یې وکـــړې په ما چـــاري
زه شـــیدا په زړه ســـاده د روه افــغان یم

شیدا د سبک هند د نازك خیالۍ او مضمون آفرینۍ یو ښه تکړه نماینده په پښتو ادب کي ګڼل کېږي او دی پخپله خپل هنر ته ملتفت دئ او داسي وایي :

د ســـوسن ژبه حـیرت کــړه سرمه سایه
چي شیدا په دا بهار کي سخنګوی شو

په دې بیت کي د خپل زړه بندیوالی له زلفو سره په ډېره نازکخیالي تعبیر کوي:

زما زړه یې کله رانیو ســـــــــتا له زلــــفو
که هر څـــو یې شانې تاو کړه مـــړوندونه

د شیدا په شاعري کي د نوي مضمون آفرینۍ سره سره کله کله ډېر ګټور اجتماعي او اخلاقي مطلبونه هم پیدا کېږي، مثلاً د اجتماعي ایثار په خصوص کي داسي مضمون آفریني کوي :

افروخته یې وي محــفل په شان د شمعي
چي سوخته د بل په کار کي خپل دماغ کا

د ناتوانانو سره خپله همدردي او تعاون داسي ښیي :

دلـــــداري د هر ناتوان زما عـــــادت دئ
بار په دوش وړي د هر خس طوفان زمــــا

همدغه مطلب په بل مضمون کي داسي اداکوي :

دلداري لـکه غنـــچه د هر شـــــبنم کـــړم
تل د بل په اوښـــــو تر زمــــا استین دئ

د لوړهمتۍ تصویر داسي کوي :

د آفـــتاب په کمــــند نه خېژم آســـمان ته
نه وړدم بار لکه شــــــــبنم په دوش د ګلو

بل ځای دغه مضمون په بل ډول اداکوي :

که دي جــام لکه حـــباب ونه نیو سین ته
آفــــرین دي په همت شــــیدا خــــتکه

د بل چا له پاره خپل راحت قربانول په دې الفاظو ښیي :

چي راحت درڅخه سترې ستومان مومي
خپل صورت دي لکه سیورې د بېدیا کړه

د شیدا یوه غزله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

مه آرزو د تخت و تاج مه د سپاه کړه چي آستان دي تل مرجع د خاص و عام وي مکدر په ګرم و سرد د دوران مه شه چي زيردست سوزې په دا درازدستيه پرېشانه يې شوه جمع لکه شمع سرکښي دي په حباب لکه سېلاب ده		خسروي په هفت کشور لکه شاه راه کړه د دوام افتادګي علو د جاه کړه په جهان کي زيست په شان د مهر و ماه کړه زمانه دي لکه شمع دست کوتاه کړه چي په حال يې توجه روز سياه کړه کروفر د زمانې په دا کلاه کړه

کاشانه بويه شيدا چي اشيانه وي
يعني وضــــع د بنا په پرکاه کـــــړه

رحمان بابا

په پښتو شاعري کي بل د پېژندني وړ او لوی صوفي شاعر عبدالرحمن د عبدالستار زوی په قوم مومند دئ، چي پښتانه يې رحمن بابا بولي. په (۱۰٤۲ هـ) د پېښور په جنوبي خوا کلوکي پيدا سوی و، دی د بهادر دکلي دئ چي د پېښوره تقريباً درې ميله د جنوب طرف ته پروت دئ او په دغه علاقه کي د رحمان بابا ځای هزارخانه نومېږي. د پټې خزانې د مؤلف روايت دئ، چي رحمن بابا د ملا يوسف څخه فقه لوستلې وه، د ده د وفات کال د (۱۱۱۹ هـ) په شاوخوا کي ټاکل کېدای سي. داسي معلومېږي، چي رحمن بابا يو باعمله صوفي او د يوه ساده ژوند خاوند و، مګر سره د دغه چي دی له غريبي طبقې څخه بلل کېدی د عشق او لوی همت په برکت د ده ژوند د استغنا او عالي همتۍ په سايه کي تېرېده، لکه چي وايي :

هـــم په دا چي نه له ځايه چېرته خوځـــم
نه د هيــــــخ يوه مخـــــلوق يم منت بار
آب و خـــور لکه آســـيا په ځای را رسي
پخپل کور کي مي سکون دئ هم رفتار

د رحمن بابا د ژوند زمانه د اورنګزېب د پادشاهۍ په وخت کي ده او دا هغه وخت و چي مغلو په پښتنو کي نفاق او مخالفتونه پيدا کول، چي دوی سره وجنګوي او خپله پادشاهي پر وکړي، نو ځکه په دغه زمانه کي جنګ جګړې او ظلمونه ډېر و، نو رحمن بابا دغو خونرېزيو ته په انتقادي نظر ګوري، او وايي :

هزار حيف دئ چي دا هسي رنګه چاري
واقــع کـــــيږي د دنيا په ســــود و زيان

د رحمن بابا د ژوند اکثره برخه تر هغه ځايه چي د ده د اشعارو څخه معلومېږي په درويشي او انزوا کي تېره سوېده، دی ويني چي د استعمار د ظلم اور له ډهلي څخه پر پښتنو بل دئ او له دې جهته نو د خپل کور وکلي څخه تښتي او وايي:

په سبب د ظالـــــمانو حاکــــــــــمانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کور اوګور پېښور درې واړه یو دي

د رحمن بابا پر شاعري باندي د خوشحال خان د فکر اثر هم لوېدلی دئ او دوی دواړه په یوه زمانه کي تر یوه اجتماعي سازمان لاندي ژوندکاوه، اما فرق یې دوني و، چي رحمن بابا د زمانې له ناوړو سره مبارزه نه کوله، خو استقامت یې درلود:

لکه ونه مستقیم پخپل مکان یم

که خزان راباندي راشي که بهار

مګر خوشحال خان خو یو مبارز او جنګي سردار و، نو ځکه دغه دواړه شاعران خو د مغلو د ظلمو څخه ژاړي، د رحمن بابا ژړا د یو صوفي او واعظ ژړا ده، چي په نتیجه کي صرف ظالم د دنیا په نابودي او د مرګي په تاخت و تاراج بېروي :

اورنګـــــزېب چي آرایش د تخـــت و تاج کا

تخت و تاج به یې مرګی تاخت و تاراج کا

درویش رحمان بابا بې له دغه شاعرانه تهدیده بل څه په لاس کي نه لري او وایي :

په جهان کي به یې پاتو ښه بد نوم شي

ده زده چاري د کسری که د حـــجاج کا

اما خوشحال خان تنها په دغسي شاعرانه نصحیت ګویي نه قانع کېږي، بلکي دی د ظلم په مقابل کي توره هم استعمالوي او وایي :

د افـــــغان په ننـــګ مي وتړلـــه توره

ننګیالی د زمانې خوشحال خټك یم

د رحمن بابا په شاعري کي د تصوف لو برخه شامله ده، چي په هغه جمله کي یوه هم د وحدت او عشق مسئله ده، د وحدته څخه مطلب دا دئ چي صوفي شاعر په ټولو کایناتو کي د یوه خدای د نور تجلیات ویني او بې له دغي رڼا بل څه نه سي لیدلای، رحمن بابا وایي :

نه یې څوك په سترګو ویني نه لیده شي

خـــو بې چـــونه بې چـــګونه نمایان دئ

د رحمن بابا نظر د ابدي نور په تماشا کي هسي تېز و، چي په بت خانه کي یې هم دغه جلوه کتله، دی وایي :

دا زما د یار جلوه ده چي لیده شي

لـــکه نمر په صومعه په سومنات

او بیا وایي :

رحمن حسن د یار وینم په پرده کي

نه پټېږي نور د حسن په قـــاموس

رحمن بابا د پښتو د صوفیانه او عاشقانه تغزل استاد دئ، تر دې اندازې چي ده ته د عشق او جمال شاعر ویلای سو. وایي چي ده له موسیقۍ سره هم عشق درلود او په خپله به یې هم رباب ږغاوه، یعني ده د آرټ دوه مهم توکي سره یو ځای کړي وو، هم د کلماتو د انسجام او د معنی د پرورښت آرټیسټ و هم د ږغولو د ترتیب د رباب په تارو کي هنرمند و او دا خبره د ده هنري استعداد ښه ښکاره کوي. صوفي شاعر همېشه د عقل نارسایي د حقایقو په لیدنه کي ویني او ګوري چي ډېر پټ اسرار سته، چي د انسان عقل یې له درکه څخه عاجز دئ، نو له دې جهته رحمن بابا هم لکه نور صوفي شاعران د عقل او جدل له هرکارې څخه د عشق او محبت حریم ته تښتي، نو وایي :

څو د عشق په میخانه یې داخل نه کړم

پخـــــته نه دئ دغه خـــام عـــقل زمـــا

بل ځای داسي وایي :

لاس د عـــقل دي آســـــــمان ته نه رســــېږي

دا خو عشق دئ چي په عرش کرسي قدم ږدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي شاعر دا دعوا لري، چي د عشق په وزرو سره اسمانونو ته ختلای سي او عقل په دې کار کي نارسا دئ، مګر د شلم قرن انسان د عقل په لارښوونه د سپوږمۍ کره تسخیروي، خو دا خبره هم د صوفي ادعا نه سي باطلولای، ځکه صوفي وايي چي د عشق په برکت د ده نظر دوني وسعت او تېزي مومي، چي علاوه پر سپوږمۍ نور ټول کاینات او نظام شمسي ليدلای سي :

عشوه مفروش بمن ای ملك الحاج که تو
خانه می بینی ! و من خانه خـــدا می بينم
حافظ

د رحمن بابا په نظر کي درویش د انسانیت دکمال یو سمبول دئ او دا هغه څوك دئ، چي ده خپل ځان او روح داسي روزلي دي چي دکایناتو د حقایقو کشف په خپل قوت سره کولای سي، او په هغه ځای کي چي د عقل پښه لنډېږي صوفي د عشق پر نيلي سپور او نامعلوم حقايق ويني، رحمن بابا وايي :

چي په یو قدم تر عرشه پوري رسي
ما لـــــيدلی دئ رفـــتار د درويشانو

رحمن بابا هم لکه نور صوفيان عشق د انسان د پيدا کېدو اصلي محرك بولي او وايي :

دا جهان دئ خدای له عشقه پيدا کړی
د هـــــمه وو مخـــــــــلوقـــاتو پلار دئ دا

دغه عشق د ساينس په ژبه عمومي جاذبه بولي، چي نظام شمسي ټول یو له بله سره ښلوي او د رحمن بابا په نظر دوني وسيع دئ، چي د نظام شمسي ټول متعلقات په صوفيانه تعبير داسي ښيي :

دا آسمان چي لوی په عقل کي ليده شي
په محـــــيط د عاشقۍ کي یو حباب دئ

د رحمن بابا په شاعري کي يو ډېر مفيد عنصر دا دئ، چي دی د اجتماعي ژوند د سمون له پاره ځيني ښه ښه نصيحتونه هم لريچي زموږ په روزمره ژوند کي په درد خوري، مثلاً په ژوندانه کي آرزو او طلب دواړه د انسان له پاره ضروري دي او رحمن بابا داسي دغه مطلب راښيي :

د ذرې په څېر آفتاب په طلب خــپل کړه
لکه تيږه هسي پروت په زمـــــين مه شه
کار په تش لستوني نه کـــيږي بې لاسه
لاس په بريره کړه بې لاسه آستين مه شه

هنر او د انساني کارکړني داسي ستايي :

بې هـــــنرو لـــره قـــند زهر قاتل دي
قند يې وګڼه که زهر په هنر خورې

د انساني همدردۍ او خدمت په خصوص کي داسي وايي :

هغه زړه به لــــــه طـــوفانه په امــــــان وي
چي کښتۍ غوندي د خلکو باربردار شي

په دې بيت کي د پښتنو د ژوندانه يوه بده نقشه کاږي او د ځان له پاره له هغې څخه امان غواړي :

خدای امان راکــړه له هسي زندګۍ
چي ته بد وايې لــــــه بلـــه بل لــــه تا

د رحمن بابا يو غزل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنیا کي مخ د یار دئ نور څه نشته		هر څه دي د یار دیدار دئ نور څه نشته
چي و هجر و وصال ته يې نظر کړم		یو دوړخ دئ بل ګلزار دئ نور څه نشته
کارخانه چي د دې دهر لیده کیږي		همګي د عشق سرکار دئ نور څه نشته
هر مژګان يې په ما هسي چاري کاندي		وایم عین ذوالفقار دئ نور څه نشته
بویه مرد چي يې له مخه زلفي واخلي		دغه ګنج دئ دغه مار دئ نور څه نشته
هر طبیب ته چي ځان وښایم دا وایي		چي له عشقه دي آزار دئ نور څه نشته

خوار "رحمن" كه بې تا مینه په چا وکا
عین د قـــتل سزاوار دئ نور څه نشته

عبدالحمید مومند

د (۱۱۰۰ هـ) په شاوخوا کي د پېښور جنوبي خوا ته په ماشوخېلو کي عبدالحمید پیدا سو، د ده ژوند تر (۱۱٤۸ هـ) پوري یقیني دئ او ښايي تر (۱۱٦۰ هـ) پوري لا ژوندی وي، مګر د مرګ یقیني نېټه يې نه ده معلومه او قبر يې د ماشوخېلو په هدیره کي معلوم دئ، چي کله کله د پېښور پښتانه پر هغه باندي مشاعرې کوي. د حمید د شعر دېوان په ټولو پښتنو کي شهرت موندلی دئ، چي تقریباً (۳۰۰۰) بیتونه لري او اکثره يې غزلي دي، د حمید دوهم کتاب د شاه او ګدا قصه ده، چي په (۱۱۳۷ هـ) داخوندزاده غلام محمد په اشاره په پښتو مثنوي ترجمه سوې ده، دریم اثر يې د مولانا غنیمت د فارسي نیرنګ عشق په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي دا هم ډېر ادبي ارزښت لري. د حمید څلورم لوی کتاب د عربي شرعة الاسلام په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي پنځلس زره بیتونه لري او په (۱۱٤۸ هـ) کي ختم سوی دئ، نو که مونږ د حمید دغه موجوده آثار وشمېرو تر شل زره بیته زیاتیږي، مګر د حمید امتیاز له نورو شاعرانو څخه یوازي د شعر په ډېروالي نه دئ، بلکي دي هنري او ادبي داسي لیاقتونه لري، چي هغه په نورو شاعرانو کي لږ لیدل کیږي او مونږ لاندي د حمید د هنر خصوصیات شمېرو :

حمید پښتو شعر ته نازك تخیل او شاعرانه موشګافي راوستله مګر دی لکه شیدا خټك داسي نه دئ، چي د رنګین فکر د اداکولو له پاره د پښتو ژبي له اصلي قالبه څخه ووزي، بلکي دی پخپله ژبه او خپل هنر باندي دوني غښتلی دئ، چي هر رنګه نوی مضمون او ښکلی تخیل په پښتو ښکلیو الفاظو کي اداکولای سي، خو د پښتو خپل خاص د ادا رنګ هم پکښې ساتي، د ده په کلام کي کي لکه شیدا فارسي جملې او تعبیرونه نسته.

په فارسي شاعري کي د سبك هند خصوصیت دا و، چي شاعر به د تخیل په مرسته ډېر نازك او دشوار مضمونونه په پېچلو الفاظو او ادبي تلازماتو او د شاعرانو په ظاهري او معنوي بدیعي فنونو جوړول او په نتیجه کي به يې داسي شعرونه ویل چي فهم به يې مشکل و او هم به يې د بیان ظاهري اسلوب داسي و، چي د فارسي ژبي د عراقي ساده او روان سبك سره به يې ډېر تفاوت درلود او د همدې جهته دئ، چي د ایران خلك د سبك هند د شاعرئ ځیني د مبالغې ډکي نمونې نه خوښوي، حمید پخپله شاعري کي د سبك هند نازکخیالي راداخله کړه او په همدې سبب د ذوق خاوندانو د ده دېوان (در و مرجان) او پخپله دی يې موشګاف وباله، مګر د حمید کمال دا و، چي خپلي شعري ښېګني يې د سبك هند تر موشګافئ نه کړې قربان بلکي په متوسط ډول يې د هندي سبك ځیني ښکلاوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخپل شعر کي په استادانه ډول وروزلې که موږ له فارسي شاعرانو سره د حمید او شیدا مقایسه وکړو نو حمید لکه صائب او کلیم ګڼلای سو او شیدا لکه ناصر علي او بیدل او دا ښکاره ده، چي صائب او کلیم د سبك هند معتدل استادان دي.

د حمید د هنر یو بل ارزښت هم دا دئ، چي د ده د شعر اقسام لکه غزل، مثنوي، رباعي مخمس ټول یو راز ادبي مزیتونه خوندي کوي، یعني د ده په شعر کي لوړ او ځوړ او نشیب او فراز ډېر لږ ښکاري، لکه په غزل کي چي نازکخیاله او مقتدر خیال پرست شاعر دئ دغه مزیتونه د ده په مثنوي او داستان سرايي کي هم ښکاري دا ځني ثابتېږي، چي دی یقیناً تکړه شاعر او استاد و او خپل هنري لیاقت په هیڅ ځای کي د لاسه نه باسي.

حمید پخپله شعر یوازي په لفظونو بازئ یا یوازي نظم جوړول نه بولي خو داسي نظر لري، چي شعر لکه یو هنر چي دئ دغسي هم د انسان له نازکو احساساتو او د زړه له دنیا سره علاقه لري، یو شعر به په ظاهري ښکلیو الفاظو مزین وي، جمله بندي او ظاهري انسجام به یې هم سوی وي، مګر د زړه څخه به نه وي راوتلی نو داسي شعر ته موږ شعر نه سو ویلای، بلکي نظم دئ. د پښتو ژبي ډېر دغسي نظمونه موجود دي خو هنري ارزښت هیڅ نه لري، حمید خپله هنري نظریه د نیرنګ عشق په مقدمه کي داسي ښرګندوي :

غوړو ورکړه یو له بل مبارکي		ما چي وپېیل دا دُر په باریکي
یا وتلی وروستی دم له خولې د مړه دئ		شعر نه دئ دا خوناب د زخمي زړه دئ
یا مجنون ته معما ښکلې لیلې ده		یا نغمه د نیم بسمل مرغه د خولې ده
یا له ښاره د حیرت وتلی فوج دئ		یا د وینو اباسین وهلی موج دئ
زیاتوي زما خبري هومره خوند		څو وهي د فکر زامي باندي شخوند
چي قدم ږدي د دې ناوي په جوس		نه دئ کار د هر نااهل بوالهوس
د ښایست مخي یې نسته هیڅ پلو		که یې څوك له مخه پورته کا پلو
ازمېیلی دوباره ازمویه نه شي		دا ګوهر له نازکیه پېیه نه شي

دلته حمید د هنر او نظم فرق کوي او هر ناظم ته حق نه ورکوي چي د هنر د ناوي په ښکلي جوس کي قدم کښېږدي.

د حمید هنري استعداد هغه وخت ښه ښکاره کېږي، چي سړی د ده هنر د استعمال په مختلفو اړخونو کي وګوري، مثلاً په نیرنګ عشق کي د معشوقې نڅا او د هغې نازنین حرکات په داسي الفاظو تصویر کوي :

هـــــر اندام د ګل اندام به نځـــېده
لـــکه مــــوم د اور له تاوه څـــڅېده
کېناستو یې کښېښول سل آفتونه
پاڅېدو یې پاڅـول سل قیامتونه

دا خو د حمید یو شاعرانه ښکلی تخیل و، چي د یوې ښکلي نڅا تصویر دئ، مګر کله چي جدي اجتماعي مطالب لیکي هغو ته هم د تخیل یو شاعرانه او هنري رنګ ورکولای سي، مثلاً وایي :

بیا به نه مــــومي بوسه د خـــــــوږو شونډو
څو دي زړه په شان د پاڼو پر خـون نه شي
څو شبنم غوندي شبګیر په سر وانه خلي
د ګلـــــرخ سره به نه شي هـــــم اغـــــــوش

په دې بیتو کي د کوښښ او مجاهدې فلسفه د ژوندانه په عملي دنیا کي ښیي او د پاڼو په اصلي سرخي چي د محبوبانو شونډې ور سرې کوي او په دوهم بیت کي د شبنم شبګیري او په نتیجه کي یې له ګلرخانو سره هم آغوش شاعرانه استدلال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي او دغه موضوع چي شاعرانو په قسم قسم ویلې ده یو هنري بیان څرګندوي. په ژوندانه کي احسان د اجتماع له پاره ډېر مفید عنصر دئ او که دغه شریف احساس د یوې جامعې په افرادو کي مونده سي هلته به د غریب او بډای فرق هم لږ سي، د دې نېك خوی د تبلیغ له پاره شاعرانو رنګا رنګ مضمونونه پیدا کړي دي، د حمید په دغه بیت کي دغه موضوع په یوه نوې شاعرانه تعبیر سره ویل سوې ده :

چي د اوسپني ځنځیر شلوي په ګوتو
هغه دېو په اومــه تار د احسان نښلي

کله چي مور د حمید هنر د ده په شعر کي مطالعه کوو، نو دا په ټینګه ویلای سو چي حمید تر هر څه زیات د عشق او شریف احساس او د ښکلا یو مصور شاعر دئ او تر هر څه زیات به دی هنري مهارت لري، مثلاً د ده د ښکلا تعبیر یوه نمونه دا ده :

چي نظر په نوخېز حسن کړم د ښکلیو زه د یار مړاو کتو ته حیرانېږم شورماشور کاندي خلوت په خلوتیانو		راته هیڅ شي د بهار د ګلو خېز چي ګذار کاندي په سسنه لینده تېز چي ور وښیي جمال فتنه انګېز

که یې لب د شکر لب زېښلي نه دئ
د حـــــمید زبان په څه شو شـــکر رېز

عبدالرحیم هوتك

عبدالرحیم له هغو شاعرانو څخه دئ، چي پخپله یې خپله اغلب سوانح په خپل دېوان کي ځای پر ځای ښوولې ده. د ده مسقط الراس او اصلي وطن کندهار دئ او په غربت کي یې ډېر ډېر یادوي[۱] د ده دېوان د مطالعې څخه معلومېږي، چي دی د هوتکو په عصر د کندهار په زاړه ښار کي اوسېدلی دئ او هلته یې دوستان درلودل[۲] او بیا چي د افشار نادر شاه په لاس د (۱۱۵۰هـ) په حدودو کي کندهار خراب سو نو عبدالرحیم په مفارقت او مسافرت کي هم د خپل ښار یاد له زړه نه دئ ایستلی.

عبدالرحیم ذاتاً له هوتکو څخه د ښه بولان (کلات) معلومېږي، او د زاړه او اوسني کندهار په حدودو کي یې هم ژوند کړی دئ او بیا نو له وطنه جلا سوی دئ[۳] دی پر لسم کال د څه ناچاریو په سبب له وطنه وتلی دئ[٤] د ده د مفارقت او غربت دا زمانه تر اتیا کالو پوري رسېږي، او د دې مفارقت او جدایۍ په عمر کي دی تل وطن او د وطن یاران یادوي او په سوران سوران ژاړي، او وایي :

زه رحـــیم په بخـــــارا کي آرزو کـــــــړم
که مي خدای کړي په بلاد د کندهار ګډ

عبدالرحیم د خپل مسافرت او پردېسۍ ځایونه ټول یاد کړي دي، نیشاپور، تهران، ورامین او بیا له دې ځایو څخه بخارا ته تللی دئ او په تورکستان کي یې ډېر عمر په یو جهان سوز و ګداز کي تېر کړی دئ[٥] د ترکستان په مشهورو ښارو بخارا او سمرقند کي یې پنځوس کاله په یوه اوږد انتظار او فراق کي پای ته رسولي دي[٦] بیا نو په دغه غربت او مسافرت کي بوډاتوب او سپین ږیرتوب ته رسېدلي، نور حالات یې نه دي ښکاره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعار او افکار :

عبدالرحیم یو مرتب او مردف دېوان لري چي تقریباً په (۳۰۰) مخوکي تخمیناً زر مردفي غزلي لري او ټول ابیات یې تقریباً شپږ زرو ته رسیږي، مګرکوم دېوان چي زموږ لاسو ته راغلی دئ، متاسفانه د سر او آخر پاڼي نه لري(۷) د دې دېوان متن په جلا خط لیکل سوی دئ، او د غزل پر سر یې لیکلي دي (وله ایضاً مد ظله تعالی) لکه چي د ده په ژوند لیکل سوی دئ او پر حاشیه باندي یې څه نوري غزلي په بل خط لیکلي سویدي، لکه پخپله د شاعر خط چي وي، عبدالرحیم په پښتنو شاعرانو کي د رحمان بابا د مکتب یو رکن دئ، دی طرفدار د ساده ویلو دئ. په کلام کي یې هیڅ تکلف نسته.

عبدالرحیم یو خوږ وینا مقتدر شاعر دئ د شعر ژبه یې خورا سلیسه، روانه او خوږه ده. دی هیڅکله په تلازم کي د طبیعت د دائرې نه وزي. د عبدالرحیم اشعار او غزلیات لکه په پارسي کي د حافظ دغسي خواږه، روان او د سلاسته ډک دي.

عبدالرحیم په اصل کي د وطن د علمي خلکو څخه و، ده غالباً د وطن متداول علوم، لکه : فقه، تفسیر، صرف، نحو، فلسفه، منطق ویلي دي(۸) په دغه سبب د ده په شعرکي قوت، متانت او علمي رنګ ښکاره دئ. د عبدالرحیم په شعرکي عشقي، اخلاقي، اجتماعي او فلسفي اقسام ټول سته.

د وطن محبت د ده د شعر یوه خاصه ممیزه ده. عبدالرحیم د روحاني دنیا سره ټینګه علاقه لري، غالباً له مادیاتو څخه تښتي، له دې جهته د ده په اخلاقي شعرکي د غزلت او تجرد، صبر او د نفس د اصلاح خوا ډېره ده، دی په دنیا کي د روحاني خوند او ذوق قائل دئ، د جد و جهد اوکوښښ تبلیغ هم کوي.

د عبدالرحیم په شعرکي رباعي، غزل، قطعې او د شعر اکثره اقسام سته، دی لکه رحمان او خوشحال په اوله درجه شاعرانو کي ګڼل کیږي، اخلاقي او عرفاني مضامین ډېر وایي، مثلاً :

منبر وسوځه په اورکي شراب وڅښه
درته وایم خو د زړونو آزار مه کړه
په ظاهر شکستګي فایده نه کاندي
په باطن کي ځان د هر چا خدمتګار کړه
ناخوانده له کوره مه وزه که مرد یې
چي دي نه بولي، مېلمه د خپل پلار مه سه
که ته غواړې چي په دوه کونه عزیز سې
بې له خدایه د مخلوق طمع دار مه سه

د خاموشۍ تلقین په دې ډول برهان سره کوي :

همېشه بې حلق شیرین لکه نبات وي
چي بسته یې خوله په مهر خاموشي کړه

د نورو د زړه زهیرولو بدۍ داسي ښیي :

که هزار ځله تقوا پرهېزګاري کړې
ښه دي نسته چي مدام دل آزاري کړې

دا خبره چي انسان باید پر ځان ویسا یعني پر خپل نفس اعتماد ولري، د اوسنیو اجتماعي ترقیاتو او اخلاقو اساس ده، عبدالرحیم دا پر ځان ویسا په داسي ډول بیانوي :

چي د پلار او د نیکه په نوم خوښیږي
لکه سپی ښادي په محض استخوان کړي
دا یې واړه بې عقلي ده که پوهیږي
چي هوس د نورو خلکو په بیان کړي

د سعي او عمل تلقین داسي کوي :

د هر چا برخه له خپله برآورده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي کار ډېر کا و هــــغه وته مـــــزد ډېر ســــــو

د عبدالرحیم عشقي اشعار هم ډېر تاوده دي، خپل مشتعل احساسات په شعرکي داسي ښکاره کوي او د سهار نسیم خپل وطن ته داسي رالیږي :

سحر باده ! د اشنا پر مقام ورسه لوی وکم چي وي ټول ووینه په سترګو هر یوه چي زما له حاله پوښتېدو وې که خبري زما دپاره درته وکړي		ځما دپاره پکښې وګرزه کوتر سه په احوال سره د هر یوه خبر سه په ژړا ورته په اوښکوکي احمر سه مخ راکوزکړه زما و لوري ته چپر سه

د نسیم په زباء دي ښه نه سي "رحیمه"
د دلــــدار پر لور پخــــــــپله قلــــندر سه

له دې لاندي بدلو څخه د عبدالرحیم د کلام سلاست او رواني او د میني تاوده احساسات او د عشق د دنیا سوز او ساز ښه څرګندېږي :

راسه راسه ستا تر دواړو سترګو جار سم د زړه ولي مي په تا پسي پرې کېږي شېریني به دي د وصل هېره نه کړم چي دي خیال په زړه کي راسي دننه د اختر په ورځ که مخ راته څرګندکړې جنتونه پر خاطرکله را دروي		هم تر مخ دي پروانه غوندي نثار سم راته وګوره قربان دي تر دیدار سم که هر څو غربت زده او خوار و زار سم اور مي واخلي په نارو او په کوکار سم قرباني به دي په مینه د رخسار سم چي په شوق ګډ ستا د حسن په ګلزار سم

ستا وصال په بخارا کي "رحیم" بیا موند
صـــــدقه تر ټوله مځــــــکه د بخار سم

بهار راغی خلك درومي و صحرا ته لوی اوکم دي پله ګډ ښادي هوس کا هر سړی یو کار لري مشغول په کار دئ د عاشق له خپله یاره سروکار دئ		رنګا رنګ ګلونه ډېر د غره و خوا ته ما له غمه ملا تړلې و ژړا ته د مجنون دي دواړه سترګي و لیلا ته بې له یاره کله ګوري و بل چا ته

اویا کاله د "رحیم" په عشق کي تېر سوه
عقل، هــــوښ یې مــــدام وي و دلربا ته

د وطن بېلتون :

دا بدله عبدالرحیم په بخارا کي د خپل ګران وطن په یاد ویلې ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه[٩] خصوصاً د ارغنداو باغ او ولو ته سرپوزه او کاغانك چي پر زړه راسي کوکران او ګنديګان د خدای په حکم سرپوزه چي لو ویاله پکښې بهیږي یو دم کښېنه په ایوان د چلزینو کي څه فیضونه چي له دې ځایه زه وینم ما هم یاد کړه که دي خدای کړي برخه لویه نیازمن درو له پر زړه نارې وهنه		نه هېرېږي که هر څو یې هېرومه زړه مي غورځي بې طاقت سم ندرمه اور مي واخلي پر ځان پیك وښورومه څه فیضونه باندي اوري کې شمېرمه د ویل ږغ يې مدام پر زړه لړمه تماشا وکړه چي زړه دي سي بې غمه چي له غیبه باندي تل اوري هر دمه چي غریب په بخارا کي یم له غمه چي دي ورسي ناره پر درست عالمه

دغه خوار "رحیم" چي دا اشعار بیان کړه
غـــــرض دا چي قـــــدردان وژړومـه

لمن لیکونه :

(١) ښایســـته کـــــــندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي کـه هـــر څـــــو یې هېرومه

(٢) پر زاړه ښــــــار مي راوړای قـــــدمونه
د فـــــراق نارې مي وکـــړای په کوکار
هــــغه ښــــه یاران چي ما لـــــیدلي ونه
پرې پوهــــــېږم یو به نه وي په قـــــرار

(٣) ستا قسمت سو بخــــارا عــــــبدالرحیمه
عزیزانو اختــــــیار ټولو ښــــه بولان کړ

(٤) لـس کلن له ملــــــکه ووتم بېرون ســوم
په ســـــراغ د مهوشانو ځــګرخون سوم

(٥) بخارا او ســــــمرقند مي زړه زخـمي کړ
غـــواړم پاڅــــم په زیارت د کــــــندهار

(٦) پنځوس کاله زیات وکم وسوه رحـــیمه
په سراغ د اشــنا ناست په ترکستان یم

(٧) د پېښور د اسلامیه کالج په کتابخانه کي د دې دېوان مکمله نسخه سته.

(٨) صـــرف و نحـــوه، فلســـفه، تفســـیر او فقه
ټول مي هېر کړه چي مي زړه په عشق خبر سو

(٩) په دې بدله کي د کندهار شاوخوا سرسبز کلي ارغنداو او سرپوزه، کاغانک، کوکران، ګنديګان، چلزینه ستایل سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا

اعلیحضرت احمدشاه بابا د زمان خان زوی د دولت خان لمسی د سرمست خان بن خواجه خضر بن سدو کړوسی و.
دی په خټه سدوزی او د بامیزو پښتو له پښته و، اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتنو یو فاتح او برمیالی شهنشاه او د منځنۍ آسیا لوی بریالی دئ، چي د (۱۱۳۵هـ) په حدودو په هرات کي زوکړی، او پلار او اکاګان یې د هرات پاچهان وه، اعلیحضرت احمدشاه بابا په (۱۱۶۰هـ) د افشار نادرشاه تر مرګ وروسته کندهار ته راغی، او د شېرسرخ په کلي کي د پښتنو مشرانو په پاچهي وټاکلی، احمدشاه بابا پخپله پاچهي کي پښتانه سره یو کړه، او د افغانستان طبیعي حدود یې فتح کړه، په بخارا، خراسان، او هند کي یې ډېر فتوحات وکړه، په خراسان کي یې شاهرخ میرزا پاچا کی، او د بخارا د پاچا شاه مراد بېګ سره یې روغه وکړه، نه واره هند ته ولاړ او هلته یې لوی لوی فتوحات وکړه.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتونوالي په دود د ډهلي تر نیولو وروسته د هغه ځای مغولي پاچا هلته پر خپل حال پرېښود، په (۱۱۷۴هـ) کي چي یې د پاني پت پر ډګر د تقریباً لسو لکو مرهټانو سره جګړه وکړه، په دې جنګ کي اعلیحضرت احمدشاه بابا او پښتانه چي تقریباً (۸۰) زره تنه وه بریالي سوه او تر دوه لکه پوري دښمنان یې مړه کړه، بیا هم احمدشاه بابا د ډهلي تخت شاه عالم مغولي ته وسپاره او خپل وطن ته فاتح راغی.
اعلیحضرت احمدشاه بابا یو مدنیت روزونکی او عالم او متدین پاچا و، د کندهار او د تاشقرغان ښارونه ده جوړ کړي دي، د سند د حیدرآباد ښار هم د ده نائب الحکومه جوړ کړ.
احمدشاه بابا د اوسني افغانستان د سلطنت مؤسس دئ، چي دا مملکت یې په خپله توره او تدبیر سم کی، تر (۲۶) کالو پاچهۍ وروسته د جمعې په شپه ۲۰ رجب (۱۱۸۶هـ) وفات او د کندهار په ښار کي ښخ سو[۲].

ادیب او شاعر احمدشاه بابا :
تر اوسه خلك احمدشاه بابا د منځنۍ آسیا یو نامور بریالی او معروف شهنشاه ګڼي، او دی د توري او مېړاني خاوند بولي، چي په دغو اوصافو یې مځکي نیولي او د افغانستان د شاهنشاهۍ لومړۍ تیره یې کښېښوه، مګر احمدشاه بابا لکه د آسیا دمځني فاتحین (چنګېز، تېمور، نادر) یوازي پخپلو عسکري سوقیاتو او د توري په برکت جهانګیري نه ده کړې، بلکي ده د خپلي توري سره قلم او د خپلي سربازۍ او توریالیتوب سره علم او فضیلت، تقوی او ادب هم ملګري درلوده، ځکه نو دی د پښتو ژبي یو زبردست ادیب، یو عالم او عادل پاچا، لوړ شاعر، او اجتماعي مصلح او روحاني مقتدا هم ګڼل کېږي.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د شعر یو مدون او مردف پښتو دېوان لري، چي په (۱۳۱۹ش) پښتو ټولني نشر کړی دئ او تر (۳۰۰۰) بیتو پوري رسېږي، دا دېوان بدلي، قطعات، رباعیات او نور د شعر اقسام لري او د ده په شعر کي د ده لوړ فکر او هسك همت او د پښتونوالي جذبات او د شاهنشاهۍ جګ افکار، د بخښني او ښندني هسك عواطف، د توریالیتوب برجسته احساسات د جهانګیرۍ د شجاعت عزم د ایمان او عقیدې ټینګار، د عشق سوزان دردونه، د میني د دنیا عجیبي پېښي ښکاره دي.
احمدشاه بابا د توري پر میدان یو بریالی او ننګیالی سرباز دئ، د پښتونوالي پر ډګر بشپړ پښتون دئ، د سیاست او مشرتوب له پلوه، د خپل عصر لوی سیاسي مشر او فاتح دئ. په اجتماعي دنیا کي تکړه مورالیسټ Moraliste یعني اخلاقي شاعر دئ.
ویل یې ډېر ساده مؤثر دي، شعري صنایع او بدیعي فنون هم د ده پر وینا اثر لري، د تصوف له دنیا څخه ډېر ړغېږي، شاعري

---

[۲] د احمدشاه بابا سوانح له سراج التواریخ او تاج التواریخ او تتمة البیان او خورشیدجهان او نورو څخه خلص سوه، ځیني مؤرخین د ده عمر (۵۰) کاله ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د تصنع او نمايش له پاره نه ده بلکي د زړه ږغ يې دئ، تشه وينا نه ده پخپله وايي :

بې له عشقه شعر وايې
له ويلو شــــــرم ته که

احمدشاه بابا په شعرکي د رحمان بابا مکتب ته نسبت لري، وينا يې له تعقيد او ابهامه تشه ده، خپل لوړ افکار او د سوي زړه ږغ په ساده او خوږو الفاظو څرګندوي، ګران تشبيهونه نه لري، له وينا څخه يې پښتونوالی ښکاره دئ، د تصور او تخيل په دنيا کي د پښتونوالي تر حدودو نه وزي. اوس به موږ د ده د وينا ځيني ټوټې تاسي ته در وړاندي کو:

د وطن مينه :

احمدشاه بابا د خپل وطن سره دومره مينه لري، چي په لږو شاعرانو کي ليدله کيږي، لکه ده چي عملاً هم خپل وطن ګران ګاڼه او دغه خاوره يې د ټولو افتخاراتو او ادبي او عمراني او اقتصادي چارو مرکز کړه، دغسي هم قولاً خپله مينه ستايي.
احمدشاه بابا د شهنشاهۍ د شوکت او عظمت سره د هندوستان په ځنګلو کي پروت دئ، د ده بريالی لښکر د ډهلي ښار فتح کړ، او د پښتنو پلار په برم او جلال ور داخل سو، مګر په دې حال کي هم د خپلو غرو خوږ نسيم نه هېروي، او د زړه ګل يې بې له دې ورمې نه غوړيږي.

د زړه ګل به مي له خاوروکا سر پورته
که نســــــيم له کوهســــــتانه وزېده

په دې رباعي کې هم خپل وطني احساسات ښه څرګند کړي دي :

د زړه فــــرياد مي له جــــدايۍ
اور مي ورك نه سي د آشـــنايۍ
چي پر وطن وي زړه څه قرار وي
يم بې طاقـــــــــته په پردېســۍ

د احمدشاه بابا دا لاندينۍ وطني بدله د يوه دېوان قيمت لري او د پښتو په وطني ادب کي خورا مهمه ده :

ستا د عشق له وينو ډك سوه ځګرونه		ستا په لاره کي بايلي ځلمي سرونه
تا ته راسمه زړګی ځما فارغ سي		بې له تا مي اندېښنې د زړه مارونه
که هر څو مي د دنيا ملکونه ډېر سي		ځما به هېر نه سي دا ستا ښکلي باغونه
د ډهلي تخت هېرومه چي را يادکړم		ځما د ښکلي "پښتونخوا" د غرو سرونه
د رقيب د ژوند متاع به تار په تار کړي		چي په تورو پښتانه کا ګزارونه
د "فريد" او د "حميد" دور به بيا سي		چي زه وکاندم پر هر لوري تاختونه
که تمامه دنيا يو خوا ته بل خوا يې		زما خو خوښ دي ستا خالي تش ډګرونه

"احمدشاه" به دغه ستا قدر هېر نه کا
که ونيسي د تمام جــــــهان ملـــکونه

په دې بدله کي تاسي وګورئ چي زموږ ښاغلي پلار د شاهنشاهۍ ټوله ښېګڼې او خوندونه تر خپله وطنه پوري هېروي، او د شېرشاه سوري (فريد) او سلطان حميد لودين د پښتونوالي رونې دورې پخپل همت او وطنخواهي بيرته جوړوي.

ملي وحدت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا ډېر مدبر او هوښيار سړی و، دی پوهېدی چي د پښتنو لوړتيا په ملي وحدت اړه لري، د پښتنو تاريخ يې کتلی او دا يې څني را ايستلې وه، هرکله چي پښتانه سره يو سوي دي، نو يې هري خوا ته خپل د برم او جلال توغ جګ کړی دئ، نو ځکه دا پوه او نوميالی پلار خپل ښاغلي ملت ته د ملي وحدت تبليغ کوي او وايي :

قافله د عشق راغلې له کوم خوا ده ټوله يو دي که غلجي دي که اودلي چي عمل يې د نېکۍ وي مېړه هغه		پر زړګي باندي مي سته کا څه غوغا ده ښه هغه چي يې ښيښه د زړه صفا ده که اغوستې يې ګدله د خمتا ده

پښتانه دي ټوله لاس سره يو کاندي[۳]

چي مو نن غزا هر لوري شاوخوا ده

د بري لار :

احمدشاه بابا په ژوندون کي د ټولو لوړتياوو او بريو لار زيار او مښود ګڼي، لکه چي وايي :

بې زحمته راحت چيري مونده نه سي
د "احمد" ځکه پر هر لوري غـــــزا ده

احمدشاهه دلته جوړه سربازي ده
د لوړتيا خريد کوه له دې بازاره

احمدشاهه څو دي کار په لاس دي مټ کړه
حيف هغه چي په تېر کار موري لاســــــونه

حماسيات :

احمدشاه بابا د پښتنو په دود لوړ لوړ حماسيات لري او لکه عملاً چي هم يو بريالی قوماندان و، په ويناکي يې داسي لوړ احساسات ښکاره دي :

راته يو دئ بحـــــــــــروبر
که څـــــه ســـــمه دئ که غـــر
په همت به يې تسخير کړم
شــــــــاهانه په شـــــان وفر

په برېښنا د توري ژوند کوه "احمده"
د بري جـولان پر لور د هـــــــر ديار کړه

په پښتونواله کي پت او ننګ هغه مقدسات دي، چي تل يې پښتون په سر ساتي، احمدشاه بابا د پښتونوالي پر دغه ښېګڼه داسي ټينګ ولاړ دئ :

---

[۳] ابدالي په پښتو اودل بولي دا د درانو زوړ نوم دئ، پښتو متل دئ : "د خدای داسي رضا ده، چي اودلي ودوي ترين يې ورا ده".

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ننګ مړ خو څه مړ نه دئ لاس به وانه خلم له ننګه چي سر پرې کړي "احمدشاهه"		د بې ننګه ژوند جفا ده که په ننګ پاته دنیا ده د هغو مینه رشتیا ده

په دې بدله کي زموږ د پلار حماسي او رزمي افکار ښه بريښي :

چي بر کړی مي خدای لاس پر رقيبانو چي د هند د ملکو فتح مي روزي سوه پر دا کړي داد دي خدای نه سي ناراضه چي ځما د ولايت فتحه روزي سوه		ترو به زه د هند پر لور په تماشه ځم نور ایران لره په توغ په نغاره ځم تر نګين مي ايران لاندي شاهانه ځم ترو به څه د يار له نازه کناره ځم

اخلاقيات :

د احمدشاه بابا د وينا اخلاقي برخه هم خورا مفيده او ښه ده، مثلاً د شاهنشاهۍ د برمه سره هم ځان نه ورکوي :

يار‌ه زه خـو هغه ســتا د درګدای یم
څه سو نن که احــمدشاه درانی یم

تکبر داسي غندي:

تکـبر دئ له شيـــطانه مه يې نغوږه
چي په کبر به سر وچ کړې لکه لوخه

عجز داسي ستايي :

کميني شکســـتګي ستا کمال دئ
خــــودبيني په بډايي ګنه ګـــــناه

د وفا ضرورت داسي بيانوي :

مــړګی ښـــه دئ په دنيا کي
نه چي څـــوك سي بې وفا
سر په تېغ پرېکړی ښه دئ
تر بې پتـــه په دنيـــــــــــا

رشتيا په څه ښه ډول ستايي :

په رشتيني بازار تل قلـــپي کـــوټه ځي
سخ د هغو چي په دې بازار مخ سپين کا

اجتماعي پېرزوينه :

په اجتماعي تعاون کي احمدشاه بابا داسي پاخه افکار لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د يار په درد رضا کا له اخلاصه يو د بل په درد او غم چيري خبرېږي يار هغه دئ چي په غم د يار شريك وي يار چي ښه وايي له ياره هغه يار دئ		په دنيا کي دغه هسي کار د مرد دئ مګر هغه چي په درد يې بيا همدرد دئ چي په غم يې غمجن نه، هغه نامرد دئ کله يار دئ چي له ياره يې نبرد دئ

"احمدشاهه" بې پتي ننګ کړه يارانو
چي پر پټ د ياری سر ښندي اوس فرد دئ

تصوف :

د احمدشاه بابا د وينا لويه برخه تصوف دي، مګر دا تصوف يو راهبانه منفي تصوف نه دئ چي سړی به ضرور دنيا پرېږدي، او د رهبانيت په ګوټ کي به ميشتېږي، بلکي د احمدشاه بابا د تصوف افکار له هغه کانونه تاوده سوی دي، چي د حضرت شيخ احمد فاروقي کابلي مجددي الف ثاني ټوله عرفاني او سلوکي اصلاحات پکښې سته. احمدشاه بابا د ميان فقيرالله جلال آبادي ثم الشکارپوري لوړ جناب ته ارادت درلود او د تصوف درس يې له ده څخه لوستی و، د دوی په تصوف کي جهاد او عمل او د خلکو هدايت ډېره برخه درلوده، نو ځکه احمدشاه بابا يو مجاهد او مصلح او متشرع صوفي و، د ده په دېوان کي ډېري د تصوف خوږې بدلي سته، چي دلته يو څو بيته راوړو:

د انسان فطرت :

دا ځــــــما د صورت خټه
په څــــــلور عنــــصره پټه
که څلور عنــصره واخلې
پخپل څېر ده دا کټ مټه

د انسان د اصلي وطن ياد :

چي د روح په رڼا ورك ســــــــــــوم
ځـــــــــکه مـــــا لــــــــــــيدلی يار و
"احمدشاه" اوس که يك تنها سوې
ســــــــــــتا وطن د يار کـــــــــــنار و

علم ته تشويق :

احمدشاه بابا عالم پاچا و، نو ځکه په خپله وينا کي ملت ته د علم ډېر تشويق ورکوي، مثلاً :

څو ډېوې د علم دي همېشه بلي دا يقين علم له ځانه سره مله کړه له څلور خوا به دُر درته ځليږي روح له علمه رڼا اخلي هله زده کړه علم ګوره څه څرګنده لوی درياب دئ دا د علم درياب هر چيري محيط دئ		د غفلت په تياره څوګرزي عجوزه د همت په وزر الوزه، الوزه که د علم روڼ څراغ ته درته بل کړې "احمدشاهه" چي بدخوی په ښه بدل کړې بيا هم دی رابهېدلی په څو باب دئ علم زده کړه چي د علم لوړ جناب دئ

بديعي صنايع :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احمدشاه باباکلام بدیعي صنایع هم لري، چي یو دوې نمونې یې دا دي :

طباق :

زړه مي تورو زلـــــــفو بندکړ
اوس ارمان د سپین رخسارکړم

تجنیس تام :

ستا پر مخ ګوره اوربل دئ
ځکه اور بل په کــوګل دئ

د احمدشاه بابا یو څو بدلي :

لاله رنګ په سپین رخسارکي		ګوره بیا په سره ګلزارکي
بلبل مست کا په چیغارکي		لونګین یې تل په غاړه
خزان سوی په ناتارکي		هوسیږم ورته ګورم
نن دګلو په بهارکي		د وصال نوبت مي دا دئ
لکه زرکه په رفتارکي		یار مي ګل اوګلبدان دئ
زلفي مشك دي په تار تارکي		مخ یې لمر غوندي ځلیږي
د بلبل عشق په ګلنارکي		رنګا رنګ ګلونه ډېر دي
زړه به څه وي په قرارکي		تا چي حسن دګل واخیست
چي شها سي په سینګارکي		څه علاج یې څه طاقت دئ
مین زړه نیسي په ښکارکي		همېشه یې روزګار دا دئ
عاشق ولي په کنارکي		لېندۍ وروځي باڼو غشی

ناري وکړه "احــــــمدشاهه"
د روغ خوی نسته بیمارکي

چي د خپل یار نظر سته په زړه امیر یم		څه سوه زه که په ظاهر صورت زهیر یم
همېش ستا د قدمونو دامنګیر یم		بدایي هرګز پخپله لویي نه کړم
ستا په مهر په هر لوري عالمګیر یم		که مي برق د سپیني توري بیا بربښنا کړي
یاره زه چي ستا و ور ته تل فقیر یم		و بل لوري ته مي هیڅ مخ مخی نسته

د رقیب له لاســــه نه ژاړم و تــــا ته
د بېلتون په توره شپه احمد په ویر یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیرمحمد کاکړ

دکندهار د خوا له پښتنو شاعرانو څخه و، چي په شعر کي یوه خاصه شېوه لري. پیرمحمد کاکړ دئ، چي د (۱۱۲۰ هـ) په حدودو کي په ږوب کي پیدا سوی او عمر یې په کندهار کي تېر کړی دئ.

پیرمحمد د احمدشاه بابا د دربار یو نامي او عالم او محترم سړی و د خپل اصلي ځای څخه یې د کندها ښار ته هجرت کړی او د شهزاده سلېمان د احمدشاه بابا د زوی استاد و، په (۱۱۹۶ هـ) د ده د شعر دېوان تمام سوی او یو د پښتو ژبې لنډ کی ګرامر یې د معرفةالافغاني په نامه هم په (۱۱۸۶ هـ) هغه وخت کښلی دئ، چي د ده دغه شهزاده شاګرد په دغه کال د احمدشاه بابا تر مرګ وروسته په کندهار کي موقتاً پاچا سوی و.

وایي پیرمحمد کاکړ یو کتاب د پښتنو په تاریخ کي لیکلی و، مګر د دغه کتاب نسخه اوس نسته، اما دېوان یې چي تخمیناً (۵۰۰۰) بیته کیږي خوشبختانه پاته دئ او دا د پښتو ژبې د اولي درجې شاعرانو له آثارو څخه شمېرل کیږي، چي هم د معنی له رویه متین او قیمتي دئ او هم یې د یوه هنري اثر په حیث په پښتو آثارو کي لومړی مقام نیولی دئ، پیرمحمد ځان ته یو خاص سبك لري چي د خوشحال خان د کلام رواني او سلاست او د رحمان بابا د وینا معنوي ښېګڼې او روحانیت او د حمید موشګافي او نازکخیالي یې ټوله پخپل هنر کي سره یو ځای کړي دي، دی نازکخیال مبتکر شاعر دئ، مګر داسي نه دئ لکه شیدا خټك چي صناعتي او بدیعي ښېګڼې په فارسي یا هندي تعبیرونو کي پېچي او د پښتو ژبې د بیان خپل مزیت نه ساتي، بلکي پیرمحمد نوي فکرونه په داسي ساده او د پښتو ژبې له بیاني جوړښته سره سم بیانوي، چي د ژبې نوامیس ساتي، مثلاً د صوفیانو دا فکر و، چي انسان له یوه الهي مبدا څخه را جلا سوی او د بېلتانه یوه دوره تېروي څو بیرته هغه مبدا ته وصل سي، دا فکر په دري ادب کي مولوي بلخي ښه روزلی دئ، دی وایي چي (نی) کله چي له نیستانه جلا کیږي نو د شکایت نارې د بېلتانه په دنیا کي وهي، د ده د مثنوي لومړي بیتونه همدغه قصه بیانوي، لکه چي وایي :

بشـــنو از نی چون حـــــکایت می کـــند
وزجـــــدائیها شـــــــکایت می کـــند
کـــز نیســـــتان تا مـــــــــرا ببریده اند
از نفــــــیرم مـــرد و زن نالــــــــیده اند
هرکس که او دور ماند زاصل خویش
باز جـــــوید روزګار وصـــل خـــویش

په پښتو او فارسي ادب که دغه فکر ډېر وسیع سوی او د ادب یوه مهمه برخه یې نیولې ده، پیرمحمد دغه مطلب په یوه داسي ژبه بیان کړی دئ، چي هم صوفیانه رنګ لري او هم اجتماعي خوا لري، دی وایي :

بېلتانه په غم شریك کړم د غمجنو
د هـــــــــر چا په غاړه ژاړم لــــکه نی

په دې بیت کي د نې د ژړا صوفیانه تعبیر هم موجود دئ، چي له اصلي مبداء څخه بېلتون او ژړا ده، مګر په دوهم مصرع کي شاعر د یوه همدرد انسان په ډول د ټولو غمجنو سره د دوی د درد د سکېندې له پاره ورسره ژاړي او په اجتماعي او انساني دردونو کي د همدردۍ پوره برخه اخلي، خو دغه دوه مطلبه په یوه بیت کي په ساده تعبیر ادا سوي دي، مګر بدیعي ښېګڼې هم لري او هغه دا دي، چي په پښتو کي غاړه دوې معناوي لري، حقیقي معنا یې حلقوم ده، مګر مجازاً د نل د وهلو خاصه طریقه هم ده، چي نی وهونکی وایي : "نل ته غاړه ور واچوه" دلته نو د نی وهونکي غاړه او د نل وهلو غاړه او د یوه ژړاند مهجور انسان غاړه چي ژړا ځني راوزي ټول په دغه یوه بیت کي ادا سوي دي، چي د شاعر د تعبیر او تخیل او ابتکار کمال ځني معلومیږي، د پیرمحمد شعري تعبیرونه اکثراً طبیعي او له یوه واقعیته څخه راوتلي دي، مثلاً د معشوقې خوب او پر پلنګ را اوښتل په داسي طبیعي تشبیه سره بیانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

محبوبا پر پلنګ واوښته له خوابه
که هوسۍ وه د بهار پر ګلو رغښته

د معشوقې والي په داسي لطیفه تشبیه سره ستایي :

دا شــــــبنم دګل په پاڼو پوري یخ ســـــو
که په غوږ دګلرخ پوري سپین والي دي

دلته د شبنم سپین والی او د محبوبا د باړخو سوروالی د تجاهل عارف په ډول دګل او د شبنم د یخي سره تشبیه سوي دي، دا تشبیه هنري ارزښت ښووي، مګر د پښتو بیان یې هم خوږ او د ژبي له اصلي جوړښته سره برابر دئ، یعني لفظ یې تر معنی نه دئ قربان کړی او معنی یې هم په ښه ډول ادا کړېده.

پیرمحمد د خپلي زمانې دمخه تېر سویو شعراو باندي دقیق نظر درلود، او داسي ښکاري چي ډېر د رحمن او خوشحال خان معتقد و، په یوه غزل کي وایي :

که هر څــــوك وایي نازك شاعران شعر
ولي دوی ګــــــني معجز د رحـــــمان شعر
هیڅ تر شعر د رحمان به څه کــــــم نه وي
و منصف ته د ختك خوشحال خان شعر

نو له دې جهته د پیرمحمد په دېوان کي ډېري غزلي سته، چي د رحمن یا خوشحال خان په پیروي ویلي سوي دي، مثلاً رحمن بابا وایي :

تا چي مخ د پري ســــــترګي د آهــــو کړې
نه پوهــــېږم چي آهـــو یې که جــادو کړې

پیرمحمد وایي :

ته چي ښکار په برندو سترګو د آهو کړې
نه پوهـــــــــېږم دا هـــنر دئ که جادو کړې

د خوشحال خان د یوې غزلي مطلع دا ده :

که زه نه وای تا به څـــــان لره بلل څــــوك
په پلـــنګ به دي دا هسي درخـــتل څوك

پیرمحمد داسي وایي :

که زه نه وای عشـــق به تا لره بلل څــوك
پر بل اور به دي د حســـن کـــــړول څوك

په لومړیو بیتو کي د رحمن او پیرمحمد د تخیل لار یوه ده، خو د پیرمحمد په بیت کي برندي سترګي یو پښتني خاص تعبیر دئ، چي د نظربازۍ له یو خاص حاله څخه حکایت کوي، اما په دوهمو بیتو کي د خوشحال خان تعبیر عریان او لوڅ او رندانه دئ، مګر د پیرمحمد تعبیر لږ څه اخوندي رنګ لري او د حیا مراتب په عشق کي ساتي، مګرکه شعر د انسان د واقعي احساساتو نمایندګي کوي نو د خوشحال خان شعر په شاعرانه نظر ډېر ارزښت لري، د پیرمحمد اشعارکله کله د خپلي زمانې اجتماعي اوضاع هم څرګندوي او شاعر د دغو اوضاعو انتقاد هم لري، مثلاً د غریبانو حال په خپله زمانه کي په دې بیت کي د اشارې په ډول یادوي :

څو به سنګیندلو ته ژړا کړې پیرمحمد ه!
غـــــــور چي هیڅ نه سي په دا دور د غریب

د ده په وخت کي هم لکه چي ځیني نالایق خلك لوړو مرتبو ته رسېدلي وو، چي په دې بیت کي ډېره نازکه اشاره ورته کیږي :

دا فلك که څه سفله عالي منصب کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بيا هم رغړي پر شېوه لـــــکه کرکنډه

داسي معلومېږي چي پيرمحمد د خپلي زمانې د خلکو څخه يا دا چي له خپلو روزلو شاګردانو څخه ډېره جفا ليدلې وه تر دې اندازې چي په اخيرکي و سختي ښرا ته مجبور سوی او وايي :

در پر در دي کړم غــــفاره در پر در سې

شرمنده هم تر همزولو په محـــــشر سې

نه مي حق و ته غوږ نيسې نه حق اورې

که به حـــق د معلم وي کـــور وکـــر سې

داسي معلومېږي چي پيرمحمد ډېر عمر درلود او سپين ږيري توب ته رسېدلی و، پخپله وايي :

ښه موسم د شباب تېر پر پيرمحمد سو

بوالـــــــهوس هــــــنوز هوا د ګلو مل کا

د پيرمحمد د ژوند دوره له ۱۱۲۰ هـ څخه ټاکلای سو، ځکه چي دی د احمدشاه بابا د وفات په کال (۱۱۸٦ هـ) سپين ږيری و او تر (۱۱۹٦ هـ) دمخه وفات سوی دئ.

د پيرمحمد د اشعارو يو څو نمومې :

رباعي

موږ له هيواده تنـــها راغلي يو

د بڼ توتيان يو په دام وتلي يو

غـــــمازه ظلم راباندي بس کړه

د ښـــو يارانو فــــــراق نتلي يو

غزل

هسي کښېوتم د زلفو په کمند		چي خلاصی مي ځني نه سي په هيڅ پند
د جفا په تيغ مي قتل معلومېږي		خپلي ناړي راکوي د وينو خوند
ما به حال و يار ته وې که اغيار نه وای		ولي خار د ګل له ښاخه سو پيوند
زه له درده همېشه پرله پېچه سم		مار د زلفو يم وهلی بند پر بند
مردمك مي د دلبر پر لبو ونښت		پر سکروټو دانه وسوه د سپند
د هجران خواري مي تل پر زړه تېرېږي		هيڅ په وصل د يار نه سوم ارجمند

حاصل دا چي مين خوار دئ پيرمحمده !

چي دلـــــبر يې وي خــــــودرايه خودپســـند

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمدي صاحبزاده

محمدي صاحبزاده په کام ځمکنی د میا عمر صاحب زوی دئ، میا عمر صاحب د پېښور په څوکنو کلي کي ښخ دئ، محمدي په پښتو شاعرانو کي د لومړۍ درجې آخر مقام لري. د ښه فکر خاوند دئ، د ده اشعار او ادبي طبع ډېره خوږه او ښه ده، محمدي صاحبزاده له داسي کورنۍ څخه دئ، چي پخپله خوا کي روحاني مقام لري، او خلك يې د ارادت په سترګه ويني، د ده د پلار زيارت تر اوسه هم د خاصو او عامو مرجع دئ. محمدي د کاظم خان شيدا معاصر او د ده له ملګرو څخه شمېرل کېږي، چي پسله (۱۱۵۰ هـ) د ده د شاعرۍ او ادب ږغ لوړ سوی، او په پښتو اديبانو کي يې ښه مقام مونډلی دئ.
کاظم خان شيدا د خپل دېوان په دېباچه کي دا زموږ شاعر داسي معرفي کوي: "او سبب د تاليف دا و چي مخدوم زاده عالي مقدار والاتبار محمدي سلمه الله خلف الصدق د شيخ الاجل ولي الاکمل ميا محمد عمر دام برکاته طبع جيده لري، او سليقه د سخن شناسی کامله، په دبدبه د سخن آرايي قصب السبق له همسرانو وړي، او په کوکبه د خوش سرايی مقدمة الجيش د همکارانو دئ، اکثر دواوين د اسلافو يې فراهم کړي دي او په مطالعه يې تفريح د قلب کوي".
په دې ډول محمدي صاحبزاده خپل معاصرين هم د قريحې په صفت او ادبي اقتدار مني.

اشعار:

د محمدي اشعار عموماً عشقي دي، د يوه ګرانبها او ډېر نادر دېوان خاوند دئ، چي نه مونډل کېږي، فقط څو بدلي يې د مسټر هيوز کليد افغاني موږ ته راساتلي دي. دا شاعر د خپل مبتکر فکر او ښې قريحې په زور، زاړه مضمون ته نوی رنګ ورکوي، لکه چي ده د زلفو يو زوړ مضمون چي د شاعرانو په ډېر استعمال بالکل مبتذل سوی دئ د يو فقهي تلازم په اثر دومره نوی کړی دئ، چي بالکل بکر او تازه ايسي، دی وايي :

ستا د زلفو درې ډېر ډېر کاږه سم کړه
لا د سپي غـــماز تعزير نه دئ نصيب

محمدي په شعر کي د حميد مهمند پر سبك ځي او اشعار يې سلاست لري، محمدي هم په هغه تاريخي مشاعره کي چي د عبدالقادر خان په برخه کي مو اشاره ورته وکړه شامل سوی او د خپلي روڼي طبعي قوت يې پکښې ښکاره کړی دئ، هغه بدله چي په دې مشاعره کي محمدي ويلې ده، دغه ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سور اور دئ که څه نور دئ اوکه تاو د بېلتون هسي
لکه وړی چي مي وريت کړ په تناکو لړمون هسي
سپلني ځان سره لمبه کړ چي ترق وچاود په لوګي کي
زيست جدا له ياره څرنګ، څه په کار دئ ژوندون هسي
نه يوازي لاله ګل دئ، ډوب د سرو وينو په جام کي
ستا د غم وژلي واړه ځي ښخيږي ګلګون هسي
په لېندو د کږو ورځو، د ښو تېز ويشتيو
هغه يار مي زړه غلبېل کړ، چي يې ونيو زنګون هسي
ستا د سرو شونډو په نوم اخيسته عقل له ما لاړ شو
دا مستي نه د شراب شته او نه کيف د معجون هسي
که پاچا د وخت اقليم وي د اسمان دوره يې خوار کا
لکه ما غوندي به نه وي سر د غم په زنګون هسي
نه يې حسن ستا په شان و نه يې عشق زيات و له ما نه
د ليلی کيسه که شته ده په عالم د مجنون هسي
خط پر مخ د نګار راغی ښايست خپل بار ولېښ لاړ شو
اوس يې څه په ملا لولم د دې خط دئ مضمون هسي
په لمبه د آه و نه شو شين په هغه شان مدام دئ
ستا د غم بوټي په زړه کي چي ځما شو زرغون هسي
ومړ ستا په بېلتانه کي د ديدن په ارمان ګوره
"محمدي" غوندي لا بويه چي پيدا شو پښتون هسي

شمس الدين کاکړ

د (۱۱۸۰ هـ) په شاوخوا کي د کندهار په نزدو کلي کي زېږيدلی او د کندهار ښار په شرقي خوا کلچابات کي اوسېدی او هم هورې پس له (۱۲۳۸ هـ) وفات سوی او د دغه کلي په هديره کي ښخ دئ، چي قبر يې تر اوسه پوري خلك پېژني، شمس الدين يو پښتو دېوان لري، چي بيتونه يې (۵۰۰۰) پوري رسيږي او يو څو کتابونه يې هم ليکلي دي، چي يو له هغو څخه سراج الموتی نوميږي او په شعر کې غزل ډېر دئ، او مخمس، قصيده، رباعي، مثنوي او هر قسم بديعي اشعار هم لري، د شعر اکثره صنعتونه يې روزلي دي. داسي معلوميږي چي شمس الدين د خپلي زمانې مروج علوم لکه فقه، تفسير، حديث، رياضي او فلسفه او ادبي علوم لوستلي وو، ځکه چي دی په خپلو اشعارو کي د دغو علومو اصطلاحات يادوي، مثلاً د هندسې اصطلاحات په عشقي تعبير داسي ښيي :

نه يې ضـــلع قايمه نه زاويه سته
نو به څه سي رامعلوم د عشق حد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شمس الدین دېوان په (۱۲۳۸ هـ) کال ختم سوی دئ، د شعر ژبه یې روانه، خوږه او ساده ده، مضامین یې عشقي او اخلاقي دي او ځکه چي دی ډېر عمر له وطنه په پنجاب اوکشمیرکي پردېس سوی دئ نو د وطن په یادکي ډېر موثر اشعار هم لري، دی اکثره شعري صنایع اداکوي، مګر د ژبي رواني او خوږوالی له لاسه نه باسي او وطني اشعار یې ډېر خواږه او اغېزه ناك دي، مثلاً وایي :

مدام ژړا کــــړم په ناري ناري
یار مي یادېږي وهم کوکاري
د هند ځنګلي راته قفس سوې
ورکي له ما سوې د وطن لاري
د هـــند هوا کړم خوار و حزین زه
له حـــــرارته یم اتشـــین زه
ســـــایه د زوزو د وطن غـــواړم
چي زړه څنګ کړم په ترنجبین زه

کله چي په هندوستان‌کي مسلسل برساتونه راځي نو دی داسي خطاب ورته کوي :

د هـــند بارانه آهســـته اوره !
یار مســــافر دئ درسرې ژغوره
د سایې ګل وي په ناز لوی سوی
وتلی نه دئ هـــرګـــز له کـــوره

د شمس الدین په اشعاروکي عشق او احساسات ځای سوي دي، دی په خپل شعرکي د زړه ویني نغاړي اوکله چي له یاره جلاکېږي داسي یو شعر وایي :

وخت د سحر دئ مرغان چغېږي
جـــرس آوازکا زړه مي ویلـــېږي
ســـترګي غورځـــېږي بانړه رپېږي
د یار د تللو ســـبري کـــــېږي

شمس الدین په هغه دوره‌کي ژوندکاوه، چي د پښتنو د امپراتورۍ انحطاط په هندکي شروع سوی و، هلته پر پښتنو باندي هندي قوه غالبه سوې وه، مګرکشمیر لا د پښتنو په لاس‌کي و، خو پنجاب سکانو نیولی و، شمس الدین دغه په غم لړلی منظر په خپلو سترګو لیدلی دئ او په یوه قصیده‌کي داسي شکوه کوي :

ربه ته پر پښتانه وکړې نظر		په عزت دي وي د خپل خیرالبشر
د اسلام غیرت یې هسي له زړه ووت		دکافر د لاسه‌ګرزي در پر در
فراري په دا شان‌کړې سره جمع		چي یو ځله سره سي شیر و شکر
اتفاق صلاحیت یې کور په کورکړې		چي به یو له بله بولي برادر
که ملتان وکه ډېره وه‌که کشمیر و		ځني ونیول سکانو په لښکر
پاچاهي یې منحصر سوه په درې ښهره		دي کابل اوکندهار او پښاور
د هرات عالم له وهمه په فرار دي		په هرکال باندي حمله وي د غجر
پېشینه خلکوګټلي ځني ولاړل		ناخلفه مه سه لوی د چا پدر
یو له بله سره وژني ناقصان سول		صبح و شام یې دئ په‌کورکي شور و شر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الدين په دې ډول د وطن پر خرابي او خانه جنګي باندي ژاړي، مګر د ده ژړا کوم اثر نه درلود، ځکه چي ټول هند نه بلکي پخپله د پښتنو سيمي هم د دوی د لاسه ولاړې.

د شمس الدين د کلام نمونه :

په ځير ځير چي مي و يار ته وکاته		په دغو کتو مي کسي وواته
له کتلو به مي ولي دلبر بد وړي		هر بلبل کوي و ګل ته الواته
و عالم ته مي د ميني راز ښکاره سو		که هر څو مي په خپل زړه کي پټ ساته
چي د وصل په نعمت سره معمور و		هغه کور مي نن ورځ هجر وناته
په خروړو سپيو سي د کور ساتنه		رقيبان ځکه د يار په ور پراته
د هغې کوټۍ روزن د عرش له لوري		چي پر کيږي د دلبر ننواته
مرګ د يار د څنګه ښه دئ نه بې ياره		ستی ځکه کړي و اور ته پرېواته
روح مي هلته قبول کړی د عشق رنځ و		چي زما غمګين قالب سره راته

شمس الدين صورت به څه نيستان نه وي
چي تر زړه يې دغـــــه غشی وخـــــــاته

رحمت داوی

رحمت په قوم داوی او د پښتنو شاعرانو د لومړۍ ډلي څخه دئ، چي د شاه زمان په وخت کي په قندهار کي اوسېدی.

رحمت ډېر سفرونه کړي او ډېر په کوهستان او کشمير کي اوسېدلی دئ. په کشمير کي د سردار عبدالله خان پوپلزي ملګری و او تر (۱۲۱۰ هـ) کال پوري يې ژوندون يقيني دئ.

د رحمت له آثارو څخه موږ ته دوه کتابه پاته دي، چي يو د ده د شعر ديوان دئ چي تقريباً دوه زره بيته لري. بل کتاب يې د ليلی او مجنون قصه په پښتو لنډ مثنوي کي ده، چي د شاه زمان د سلطنت په دريم کال يې نظم کړې او په (۱۲۱۰ هـ) کال کې تمام کړی دئ، چي تر پنځه زره بيته زيات دئ، ده په کوهستان کي دا مثنوي شروع کړ او په کشمير کي يې د سردار عبدالله خان افغاني نائب الحکومه په نامه ختم کړ، د کتاب په سر کي داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

غمو ملك راباندي تنګ کړ		زړه مي ځکه دا آهنګ کړ
چي پښتو ليلی مجنون کړم		ښايي غم له زړه بېرون کړم
په فارسي هر چا ويلې		پښتو نه ده چا ليدلې
ځکه زه په پښتو ژبه		دا قصه کړم عجايبه
پښتون هم خوښ باندي زړه کا		او دعا و ماته وکا
سلطنت د شاه زمان دئ		دی خاقان ابن الخاقان دئ
پلار نيکه يې پادشاهان وو		دويه تاج د هر افغان وو
شکر شکر شاه زمان		غنيمت دئ دا زمان
نن ورځ دی سيوری د خدای دئ		عدالت کا عالي رای دئ
چي يې پښه کړه په رکاب		نورې کفر کړ کرياب
بيا يې مخ په هندوستان کړ		ده برهمه کفرستان کړ
ښه عادل پاچا غازي دئ		سر د کفر په بازي دئ
سرداري د عبدالله ده		خلقه واړه آګاه ده
ښايسته نېکخويه ځوان دئ		ډير هوښيار سخندان دئ
د کشمير ملك يې روښان کړ		ورك يې ظلم د جهان کړ

رحمت د پښتو يو بزمي شاعر دئ او په لومړنيو قصه ليکونکو شاعرانو کي ګڼل کېږي، کلام يې ډېر ساده او سليس او متين دئ، هر راز فکر په شعر کي ادا کولای سي او په دې سبب د پښتو شاعرانو په لومړۍ درجه کي حسابېږي.

رحمت د ليلی او مجنون قصه له نظامي ګنجوي څخه ترجمه کړې ده مګر دی وچ کلك ترجمه کوونکي نه دئ، بلکي ځيني نوي نوي فکرونه او اداګاني هم لري.

په پښتو شاعرانو کي يو بل متأخر شاعر نعمت الله هم دا قصه په پښتو کړې ده، مګر د دې دوو شاعرانو کتابونه هر يو ځان ته بېل قيمت لري.

نعمت الله خو په قصه کي ډېر تغير پيښ کړی او په متوسط بحر کې ويلې ده، مګر رحمت که څه هم د نظامي پر لاره تللی دئ بيا هم په ځينو ځينو ځايونو کي نوي نوي فکرونه لري او له هغو زړو مقدماتو څخه نوي نتيجې اخلي چي مثال يې دا دئ :

د ليلی پلار خبر سو، چي د مجنون د عشق افسانه رسوا سوېده، او د کوچنو او لويو په خولو کي لوېدلې ده، نو ده يو سړی ور واستاوه چي مجنون مړ کي، نظامي فقط دومره وايي، مګر مکتبي شيرازي کيسه اوږدوي، او وايي چي هغه قاتل مجنون ته راغی، وچ کلك بدن يې وليد، غشی او لېنده يې وغورځول او ويې ويل :

چون مرده جز استخوان ندارد

او را چه کـــشم که جـــان ندارد

مکتبي خو دا برخه ډېره خوږه زياته کړېده، مګر اوس وګورئ چي زموږ رحمت څه کړيدي؟ رحمت غواړي چي کيسه يوازي د عشق او بزم او ميني پر خبرو نه کي تمامه، بلکي ځای ځای ځيني اخلاقي افادې هم وکړي، او خپل پښتانه ويونکي د خوږې کيسې په منځ کي ځينو اخلاقي حقايقو ته هم ملتفت کړي، او په بل ډول يې د ادب هغه حقيقي پلو، او واقعي مخ هم وبرېښوي، زموږ پښتون اديب خو دا کار ډېر ښه کړی دئ، او د ادباوو له پاره د تقليد وړ دئ. وګورئ رحمت له دې حکايته د بد عمل جزاء او نتيجه په څه اديبانه ډول ښرګندوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي مجنون په عشق ابتر سو		كُل عالم باندي خبر سو
په هر ځاى د ده كلام و		كه خواص وو كه عوام وو
چي مجنون نومى يوځوان دئ		دى په عشق كي ډېر اريان دئ
د ليلى په زلفو بند دئ		ډېر ډېر ژاړي او دردمند دئ
چي ژړا يې په واى واى سوه		افسانه يې په هر ځاى سوه
ډېر مخلوق د ده دښمن سوه		ټول ګويا په دا سخن سوه
چي دوستان ځوك د ليلې وو		د ليلى له قبيلي وو
د ليلى و پلار ته راغله		هم د ده دربار ته راغله
واړو دا مذكور آغاز كړ		نه يو ځله په باز باز كړ
چي يو ځوان په مينه زېر دئ		د ليلى ذكر يې ډېر دئ
په فلاني بيابان كي اوسي		دى زموږ په زيان كي اوسي
بدنامي يې تر حد تېره		په عالم كړه زموږ ډېره
هره ورځ غزلخواني كا		دى په نام يې د فلاني كا
چي په موږ راسي افسوس كا		ګاهي رقص ګه زمين بوس كا
هر دم هسي غزل وايي		چي ليلى وريكښي ستايي
دى د غم له سوزه سازه		ډېر خوشخوان دئ خوش آوازه
په هر دم چي دى بلغاك كا		روغ تندرست زړونه چاك چاك كا
وايي دى خلك يې ياد كا		زموږ د ملك نامه برباد كا
ليلى هم وريسي داغ ده		دى پتنګ دئ دا يې څراغ ده
ته يې وترټه بسياره		چي لاس واخلي له دې كاره
د ليلى پلار چي خبر سو		په دا حال خوږ يې ځيګر سو
په خوله لال سو له حيرته		پيچ يې وخوړ له غيرته
ده ويل درومئ سر يې پرې كړئ		سپيني توري په ده سرې كړې
چي و چاته نصيحت سي		او بل چا وته عبرت سي
كه يې ځوك دعوه د خون كا		بيا دى ځما احوال زبون كا
تاسو خلاص ياست همه واړه		د ده خون ځما په غاړه
نور ترې پورته يو ښه ځوان سو		د مجنون پر لور روان سو
همېشه يې په لار يون كړ		جستجو يې د مجنون كړ
ناګهان يې په بيابان		مجنون وليده عريان
د جهان ننګ يې پرې اينبى		تنها ناست له خلقه ګوښى
ور نژدې چي هغه ځوان سو		تېغ يې وكيښ ور روان سو
چي ګذار يې پركاوونه		لاس يې هسك ودرېدنه
وچ سو هسي دى پر پاس		چي كوز نه سو هغه لاس
په دا لاس يې كله دربغ كړ		په بل لاس يې هغه تېغ كړ
چي يې بيا قصد په وهل كړ		دا بل لاس يې هم خداى شل كړ
كرامت چي ور ځرګند سو		د قاتل زړه په ګزند سو
ژر نسكور د ده پر پښو سو		په مخ سر د پښو په مښو سو
په بار بار زاري يې كړله		هم منت باري يې كړله

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته که څه هم رحمت داسي يو حکايت راوړی دئ، چي ظاهراً په طبيعي حساب سره نه منل کېږي مگر نتيجه ښه ځني اخلي او داسي وايي :

و قاتل ته مجنون ويل :		ځما بزرگو ډېر دي ښه ويل
چي په بدو پسي گرځي		عاقبت په ځاه کي پرزي
چي د بدو طلب گار سي		خود په بدو گرفتار سي
چي نيکي بدي انسان کا		دواړه ځان لره عيان کا
چي نېکي کړي نېکي مومي		چي بدي کړي بدي مومي
څو دي لاس رسي نېکي کړه		پسله دې ترکه بدي کړه

اوس ورد رومه لاس دي جوړ سه !
او لـــه بدو دي زړه ســــــوړ ســه !

د رحمت د غزلو دېوان په مردف ډول ترتيب سوی دئ، چي نسخي يې لږ پيدا کيږي. دی په غزل کي خاص ذوق لري چي په کلام کي يې اغلاق او اشکال نسته، په ساده ژبه پېچلي مضامين ادا کوي او د ده غزل بايد بزمي وگڼله سي، ځکه چي ډېر لږ د تصوف يا اخلاقي شاعرئ رنگ لري.

د ده د غزل نمونه دا ده :

هيڅ سو هيڅ سو و آشنای ته زما درد		ځکه پروت يم زړه کباب په گونه زرد
ملاست د هجر په بستر يم خوب مي نسي		پر خاطر مي پرېوتلی د غم گرد
د اشنای ميني ضعيف کړم گرم څه نه يم		زه چي کاږم و هر چا ته اه سرد
تاس د غم مي غورځوي په سينه باندي		لکه څوك چي شش و پنج کاندي پر نرد
لکه شمع کي مي سر په مقراض غوڅ کا		که خاموش سوم هله يمه زه نامرد
په جفا سره يې درست عالم تاراج کړ		له وفا يې هيڅوك نه سو بهره ورد

د رقيب نمرود له لاسه که اور بل سو
د خليل په څېر دا اور ســـو پر ما برد

رحمت کله کله ځيني فارسي کلمات په خپل شعر کي هم استعمالوي او داسي معلومېږي، چي دی به د فارسي ژبو سره ډېر اوسېدلی وي، لکه چي وايي:

خود به خود مي مجـــروح که دريغه
په خــــندان سره بيا ووايي که کـــرد

کله کله د قافيې په سملو کي داسي جدي سي چي تذکير او تانيث هم پرېږدي، مثلاً دی يوه غزل لري چي وايي :

يار چي هسي مـــخ پوټی کا
زمــــا اوتيسي به ندی کا؟
که څه ظلم که ســـــــتم دئ
نور څوك نسته واړه دی کا
له هر څه يې ســــــــم فارغه
که يار را د شـــونډو می کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول د غزلي تر آخره پوري قافيه تعقيب کيږي، مګر په يوه بيت کي وايي :

د هـــــــجران تاريکي راغلل
چي تياره د مخ سپوږمۍ کا

په اول بيت کي ندی او په آخر بيت کي سپوږمۍ دواړه په پښتو کي مونثي کلمې دي، مګر رحمت په دې غزلي د مذکرو کلماتو په رديف کي راوړي دي او دا يو قسم سهل انګاري ده.

ميا نعيم متې زی

دی د شيخ محمد شعيب زوی او د محمد سعيد لمسی په کام خليل دئ، په شپږم پښت کي شيخ امام الدين ته رسيږي، چي هغه په پښتنو کي يو ستانه سړی او د پښتنو د تاريخ مؤلف دئ. د ده نسبت په نهم پښت کي شيخ متي ته رسيږي، چي هغه په کلات کي ښخ او د پښتو ژبي ډېر لوړ صوفي شاعر دئ، دې کورنۍ د پېښور په خليلو کي ډېر روحاني نفوذ درلود، او ميا نعيم په هغه ځای کي زيږېدلی او وروسته د شاه زمان سدوزي په زمانه کي کندهار ته راغلی او د ناکودك په کلي کي مېشت سوی او په (۱۲۳۰ هـ) کال يې د اشعارو دېوان ترتيب کړی دئ.

داسي معلومېږي چي ميا نعيم د پېښوره د شخصي مخالفانو د لاسه کندهار ته هجرت کړی و او پخپله وايي :

چي شاړه دی غمازانو له وطنه
نعيم ځکه کندهار او کابل ونيو

په کندهار کي ميا نعيم روحاني مقام درلود او اولاده يې تر اوسه پوري هم ستانه بلل کيږي، دی خپل معاصرتوب د شاه زمانه سره په دې بيت کي ښکاره کوي:

نوکري کوم د يار په عاشــــقي کي
منت بار د سدوزي شاه زمان نه يم

د ميا نعيم پښتو دېوان تقريباً درې زره بيته دئ، د شعر مضامين يې عشقي او تصوفي دي، دېوان يې غزلي او رباعيات او مخمس او قصايد لري، نازکي تشبيه او استعارې لري او د پښتو شاعرانو د لومړۍ ډلي په پای کي درېږي، دی د تصوف سره عملاً آشنا دئ او لکه رحمن بابا پخپلو اشعارو کي صوفيانه مضامين ځايوي. په پښتو شعر کي د پښتو ډېر نادر لغات راوړي، په وينا کې متانت او سلاست دواړه سته، او ځيني بدلي يې په رواني او خوږوالي کي د لوړو استادانو د بدلو خوند لري، په دې بيت کي د معشوق کلك زړه او د خپلو اوښکو ډېروالی داسي تمثيل کوي :

چي دي زړه زمـا په اوښو نه نرمــــيږي
د درياب په منځ کي پروت حجر دئ دا

د زلفو او رخسار تشبيه داسي کوي :

خيال د زلفو د رخسار زما په زړه کي
زرغونه کړه تور سنبل او سره ګلاب

په دې بيت کي زرغون او تور او سور صفتونه سره يو ځای سوي دي، مګر زرغون کول د پښتو يو خاص تعبير دئ او بيا د اولي او دوهمي مسرۍ تر منځ مرتب لف و نشر دئ :

چي مي ستا د ميني داغ په خاطر يووړ
زرغــــــــــونه به مي لالـــه سي له تربته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د داغ رنګ په دې ډول بیان سوی دئ، چې تصریح نه دئ، مګر د لاله کلمه دلالت کوي چې دغه د وینو سور رنګ لري. د شکرلبانو د اختلاط نتایج داسې ښیي :

زر به ګانې لـــــکه ګنې سي د غـمونو
چا سره چې ډېر شکر لبان کا اختلاط

ګل په اوربل کې داسې تصویر کوي :

زانګې پکښې زړونه د عاشقو سره په وینو
ته چې چیري کښېږدې سره ګلونه په اوربل

د فلك له ظلمه داسې شکایت کوي :

رباعي

فلـــــکه څرنګ دې ناقـــــرار کړم
چې نیمه خوا دې جدا له یار کړم
لـــکه کب پرېوزې پر وچه باندې
زه دې له ژونده هسې بېزار کـړم

دلته نیمه خوا دوې معناوې لري، یوه معنی یې دا ده چې په نیمه لاره دې د یاره جدا کړم، بله دا چې نیمه خوا محروم او ناکام ته وایي.
د غزل نمونه :

په وصال کې مې زیاتېږي شر و شور لا		ستا بېلتون راباندې ولګوی اور لا
د ابروی متاع که غواړم په یارۍ کې		په سودا کې ستا د مېنې شم سر تور لا
که په مینه کې تهمت په ما وایه شي		د عشق کار مې پخته کېږي په پېغور لا
که هر څو یې په امید ورشم تر زلفو		لګوي مې خوله پر زړه باندې منګور لا
په ژړا مې هیڅ پروا د ښکلیو نه شي		په باران د باغ ګلونه شي سمسور لا
لکه موم یې ویلې کېږم د مخ لمر ته		په وصال کې راښکاره کا هسې زور لا
چې یې خیال د زنخدان و زړه ته تېر کړم		په کوهي کې مې غوزار کاندي نسکور لا

که "نعیم" ته ځان ښکاره لکه آفتاب کړې
لـــــکه ګل هسې یې زړه شي ورته خپور لا

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپینه

سپینه یوه پښتنه شاعره ده، چي د وزیر یارمحمد خان الکوزي د حکومت په وخت د هرات په شاوخوا کي اوسېدله. دا پښتنه د نورمحمد خان الکوزي لور وه، او هغه وختي ایرانیانو په ۱۲۵۵ هـ کال هرات کلابند کړ او د هرات پښتنو د دوی د مېړاني مقابله وکړه، زموږ پښتنه شاعره ژوندۍ وه، د هرات محاصره خو یو کال او اته میاشتي اوږده سوه مګر پښتنو ځان تسلیم نه کړ، او هرات يې نه پرېښو[4].

په دې جګړو او مېړانو کي د پښتنو سرداران شاه کامران سدوزی او وزیر یارمحمد خان الکوزي وو، دوی د پښتنوالي ټینګ او راسخ عزم په دې مقاومت کي ځرګند کړ.

زموږ پښتنه شاعره سپینه هم په دې ملي جګړه او د آزادۍ ساتني په محارباتو کي ژوندۍ وه، او ډېر خواږه اشعار يې په ملي لهجه د پښتنو د توري او ننګیالیتوب په ستاینه کي ویلي دي، چي د پښتنو ښځو حماسي افکار ښه ځني ځرګندېږي.

سپینه د دغي محاصرې او جنګ په ټولو واقعاتو خبره ده، ا ودا ښکارېږي چي دا او خپلوان يې د دغي ننګي په لارکي ولاړ وه او ټوله وقایع يې په سترګو لیدلي دي.

که موږ تخمین او اټکل وکړو، چي په دغه وخت کي دا پخه ښځه وه، ځکه چي افکار و احساسات يې هم پاخه دي، نو به په دغه محاصره کي د دې عمر له ٤٠ تر ٤٥ تخمین کړو او د تولد کال به يې هم پسله ۱۲۰۰ هـ وبولو، د سپیني د اشعارو له مضامینو دا هم را ایستل کېږي، چي د دې کورنی د وزیر یارمحمد خان له کورنۍ سره خپلوي یا نژدې تماس درلود، ځکه چي د محاصرې او جګړې ډېر خصوصي وقایع يې راوړي او نظم کړي دي.

د پښتني حماسيات :

دې شاعري په خپله ملي ژبه موږ ته یوه مفصله کیسه په څو سوه بیته کي پرې ایښې ده، چي د هرات د محاصرې منظوم تاریخ ګڼل کېږي، په دې کیسه کي پښتنه شاعره، د خپلو ورو‌نو مېړاني ستایي، او په خورا ساده او سپېڅلو الفاظو د دې جګړې مختلف مناظر تصویر کوي.

د کیسې په ابتدا کي په یو څو بیته د کامران او وزیر یارمحمد خان ستاینه او وروسته بیا نو په کیسه شروع کوي.

د سپیني پښتني شاعري حماسي احساسات ډېر پیاوړي او ننګیالي دي، په شعر او کملاتو کي تاثیر او اغېزه سته، وینا يې د حماست یوه ټوټه ده، او د پښتنوالي او مېړاني نمایندګي کولای سي، د سپیني پښتني شاعري نور څه اشعار موږ ته نه دي را رسېدلي، فقط د دغي محاصرې منظوم تاریخ چي د مثنوي په ډول دئ ځیني برخي زموږ څخه سته، او هغه هم بشپړي نه دي، د دې مثنوي په سر کي پښتنه شاعره په حمد او نعت ابتداء کوي، وروسته نو د شاهزاده کامران او وزیر یارمحمد خان په ستاینه شروع کوي.

د دې له مضامینو داسي ښکاري چي سپینه یوه عالمه او فاضله په تاریخ او د پښتنو په حال خبره ښځه ده، که څه هم اشعار يې ټوله تاریخي دي، وقایع او حوادث بیانوي، مګر د حماسته هم ډک دي، ځکه چي دا اشعار خورا سلیس او روان او خواږه دي نو موږ لاندي ټوله هغه برخي چي لاس ته راغلي دي لیکو يې، پښتنه سپینه په خپله کیسه داسي پیل کوي :

[4] تتمة البیان د سید جمال الدین.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی ځښتن د ټول عالم ستايمه	بيا محمد رسول اکرم ستايمه
درود پر واړو اصحابانو دي وي	د پاك نبي پر ښو يارانو دي وي
دی و استازی د کونينو بادار	په دوه جهانو د نبيانو سردار
د ګنهکارو شفاعت کوينه	رحم پر خپل خسته امت کوينه
بيا منقبت د ابوبکر وايم	صديق يې نوم په صداقت يې ستايم
دی لومړی يار و د خاوند د رسول	په لوی دربار په دوه جهانه مقبول
په يار غار د پاك نبی دئ مشهور	توره تياره يې په انوار وه د نور
دوهم فاروق عمر و خدای ته نژدې	د عدالت يې پر جهان نندارې
شور و د نيل له پرتمه کښته	مړه کافران د ده له ډېره هيبته
د عدالت دُره يې هسي کاري	چي رپېدی به ځني زړه د مزري
درېيم عثمان ذی النورين و نمر	هم و جامع د پاك قرآن د اکبر
حلم و حيا کي و بادار د امت	ابن عفان مو سو سردار د امت
څلورم يار و شېر د خدای و کرار	علی حيدر و تل په لاس ذوالفقار
د خيبر ور يې ذوالفقار ته و مات	په بريښ د توري يې تل ورك ظلمات
بيا نوکومه په خوښۍ په عزت	د پاك نبي د اصحابانو صفت
چي دوی وه ستوري د آسمان ځليده	تل وه خوشحاله پاك رسول يې ليده

د خدای رحمت دي وي پر دوی تر ابد
خــــــالق دې عفو کي په روی زموږ بد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا او وزير په ستاينه کي

اوس نو شروع کړم د پاچا په صفت		ځموږ شاهزاده دی ننګيالی په غيرت
دی دئ ډېوه د سدوزو د ټبر		په څړبنو کي نن دئ دی لکه لمر
د احمدشاه غازي پښتون له کوره		نن ده کامران شاهزاده کښلې توره
غليم له ده نه پر حذر دئ جانه		د ده له توري نه ابتر دئ جانه
په ننګياليو توريالی شهزاده		په غيرتمنو بريالی شهزاده
د درانو ناموس په ده دئ خوندی		د پښتنو ټبر په ده دئ قوي
په درانه سيوري يې هرات سو آرام		له دښمنانو يې وکښو انتقام
دی په رشتيا نعم الخلف د محمود		خالق دې کاندي په دارينو مسعود
د پښتنو په ننګه کلك دئ ولاړ		ټول غليمان د ده له توري لټاړ
بل يې وزير يارمحمد خان توريالی		په سپين ميدان کي ځني ريږدي زمري
دی په تدبير آصف نظام د هرات		ښه يې سنبال کړ انتظام د هرات
دی ننګيالی د الکو د ټبر		د غني خان د سترګو تور د زړه سر
ده سپينه توره يې له تيکي بدر		د شهزاده دی مړنی برادر
پښتون پر ده راټول د جنګ پر ميدان		سټ يې په توره کړ غليم دښمنان
خالقه دا د پښتنو توريالی		وي د هرات پر سيمه تل دي ژوندی
څو چي شينکی آسمان ولاړ پر مځکه		څو چي سپوږمۍ او نمر خاته لوېده که
د پښتنو سر دي په دوی وي بلند		هم په عزت و ټول جهان ته څرګند
وروسته تر مدح د کامران شاه شهزاده		واوره چي کاندم د جنګو ښه قصه

[5]له "سپـــيني" څـــــخه به نه وي آثار

دا به وي خاوري پاته سي به يادګار

[5] وايي چي آصف د سلېمان E وزير و، او له نظامه مطلب نظام الملك د ملکشاه سلجوقي وزير دی، چي د دوی په نومو په دې بيت کي تلميح ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هرات او کندهار کي د سدوزو پاچهي

راسه چي تاته حکایت کومه — د سدوزو د سلطنت کومه
پخوا تر دې و د هرات پادشاهان — د سدوزو و ذوالفقار، زمان خان
دوی سرداران د پښتنو د هرات — غليم يې تل له تېرې توري و مات
د پښتنو توري به تل ځلېدې — د دښمن سترګي له بريښنا وې ړندې
دوی وو مېړونه پښتانه توريالي — پر ننګه ټينګ وه د وطن ننګيالي
په جنګ کي هر يو غټ شين مزری — د سدوزو هر ځلمی بريالی
چي به يې توره له نيامه وکښه — غچ او کينه بې له ايامه وکښه
د هرات خوا وه له غليمه خالي — دلته خپره وه هوسايي خوشحالي
ټول پښتانه په اتفاق وه ولاړ — کار د دښمن د دوی له لاسه ويجاړ
چي به پښتون ځلمی په خوب کي دښمن — وليد له وېري به يې رېږديد بدن

متاسفانه تر دې وروسته اشعار له دغي کيسې څخه زموږ لاس ته نه راغله، له دغو څخه هم ويونکی زموږ د پښتنې افکار او د طبع رواني او نور علمي او تاريخي معلومات پرتله کولای سي. دغه بيتونه هم له دغي کيسې څخه لاس ته راغلي دي چي د محاصرې د يوه جنګ حال ښيي.

غليم په ښهر بيا هجوم راوړی		مخ تې ولاړ دئ يارمحمد پياوړی
زموږ پښتانه لکه زمري جنګيري		ولې د وينو پر حصار بهيږي
هرات په وينو د پښتون سو ګلرنګ		پښتون زخمي دئ د غليم پر خدنګ
يارمحمد وايي پښتنو زما زمرو		ټوله راووزئ وسله دار له کورو
پر غليم وکړئ يو هجوم ګړندی		هرات له لاسه په ژوندون مه باسی
دا زموږ کور دئ زموږ وطن دينه		دا زموږ ټاټوبی زموږ مامن دينه
کفن په غاړه دا وطن وساتئ		زموږ د پلرو ښکلی مدفن وساتئ
دلته پراته دي ننګيالي نيکه ګان		دلته بهيږي ويني تل د افغان
هرات زموږ دئ زموږ کور دينه		زموږ نغری دئ زموږ ګور دينه
دښمن راغلی تر دېواله د کور		ولاړ سئ دا دئ د پښتون لوی پيغور
کامران نارې کړې چي پښتونه قامه		توره راباسه مره پر ننګ و نامه
مه بايله ځان اوسه ولاړ پر حصار		د پښتانه پر ننګه ځان کړه ايثار
بويه غيرت چي مو ناموس خوندي سي		نوم د پښتون نوم د اولس خوندي سي
ځلمو چي واروېدې نارې غلبلې		له يارمحمد له کامرانه دلې
له کلا وواته زمريانو په څېر		پر دښمنانو يې جوړ کړ لټپېر
سرونه يې غوڅ کړه د دښمن په توره		....
دښمن سو مات راغی دوران د کامران		د يارمحمد د بري ستوری ځلان

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزا حنان

د محمدحسن زوی او د (۱۲۰۰ هـ) په حدودوکي دکندهار په مرت کلا کي زیږېدلی او پس له (۱۲۷۱ هـ) کاله هم په دغه ځای کي وفات سوی دئ، میرزا حنان د خپل عصر مشهور شاعر دئ، چي د پښتو دېوان يې تر (٤۰۰۰) زرو بيتو پوري رسيږي.
د ټول دېوان غزلي يې اووه اووه بيته دي، د کتاب په آخر کي ترجيع بند او مخمس او مثمن او څو رباعيات او يو مثنوي لري.
حنان په خپل شعر کي د حميد پيروي ډېره کوي، پخپله وايي :

د حمـــــيد د شعر بحر ته حـــــــــــنانه
يو څو څاڅکي دي لوېدلي ستا ابيات

د حنان شاعرانه تخيل ډېر لوړ او د نوو مضامينو ميندونکی او بداعت خوښوونکی دئ، دی هم لکه حميد نوي تلازمات او نوي استعارې او ښکلي تشبيهات لري، مثلاً د غافل زړه جزا داسي بيانوي :

دا غــفلت نيولی زړه به رېز مـــرېز کـــړم
ماتېده د زنګ وهـــلي کلپ کـــيلي ده

حنان د حميد په نازکخيالۍ کي پوره پيرو دئ، پخپله هم دغه خبره مني، مثلاً حميد ويلي وه :

دا شرف د عاشـــقۍ نه دئ نور څه دئ
چي سينه سوه د حميد دوکان د مشکو

حنان دغه مضمون داسي ادا کړی دئ :

د حـــنان سينه نوخطو تور سکاره کړه
که ســـينه وه د حميد دوکان د مشکو

د حنان په کلام کي نوي نوي مضامين او شعري تلازمات په هغه ډول ميندل کيږي لکه چي د حميد او شيدا په شاعري کي د فارسي ادب د هندي سبک په پيروي موجود و، مګر فرق يې دا دئ چي د شيدا د بيان طرز ډېر د پارسي ژبي تر اثر لاندي او د حميد بيان هم ډېر عالمانه او د لږ تکلفه سره ښکاري، مګر حنان دا صفت لري چي هغسي د سبک هندي غوندي شاعرانه تلازمات په داسي ژبه بيانوي، چي هم ساده ګي لري او هم خوږوالی، مثلاً د معشوقې خيال چي کله د ده زړه ته راځي نو دی په شاعرانه هنر سره دغه موضوع داسي بيانوي :

چي دې خيال راتی زړه مخ لره ور ووت
کورنۍ وزي مېـــــلمه لره له ســـــرايه

کله چي د عاشقۍ په دنيا کي حنان خطاوزي او رويبار ته د زړه حال وايي بيا نو داسي پښېماني کوي :

تر ما دی پر يار عاشــق و خــــــبر نه وم
د زړه حـــال مي خوشي ووايه رويبار ته

کله کله د عاشق تند تند کاته هم په معشوق باندي نه پېرزو کيږي، او دا ډول خلك له تندو کتو منع کوي :

شــوخ کاته يې ډېر ډېر مـــه کوه و مخ ته
نازك تن يې زخـــــمي کـــــيږي په کتو

په دې لاندي بيت کي د معشوق د مېلمستيا اسباب داسي بيانوي :

زړه کباب او تروې اوښکي د اه اور مي
دا اسباب د يار د خيال د مهـــمانۍ وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حنان پخپل شعرکي کله کله شعري صنايع هم راوړي، مثلاً په دې بيت کي د تقابل صفت موجود دئ :

په ګلشن کي ګل تر تا خوشــحاله نسته
نه په مينه کي بلــبل تر ما حـــــــــزين سته

په دې لاندي بيت کي تجنيس دئ :

د جبين په چين يې زړونه واړه چين کړل
وايې خيست په دغه چين له چـــينه چين

شاعران کله د لاله ګل د زړه له داغه سره تشبيه کوي يا يې د رخسار
د سره رنګه سره مګر دا مضامين شاعرانو ډېر استعمال کړي دي، خو
ميرزا حنان دغه مضمون په نوي ډول د يوه ادبي برهانه سره داسي ادا کړی دئ :

په رخسار کي دي لاله دعوه کا څه سو
تل نصيب د صـــــحراشينو جاهــلي ده

د حنان د غزلو يوه نمونه :

چي تل اروم د رقيب سرې خبري		ناچارۍ کړم له آشنايه څخه ليري
عاشقي نه ده تحقيق دئ اور د سري		موږ په سوي يو زاهده ته پرهېز کړه
چي همېش د يار د غم سکروټي نغري		د ګلرخو په وصال هغه خورسند وي
عاشق نه ګوري په عشق کي نژدې ليري		د جنت معامله ته کړه زاهده
چي پوخ سوی وي يو وار له دغه شري		د عشق درد و هغه چاته معلومېږي
د قلم تر نی مي توی سولې شکري		چي تعريف د شکر لب د خولې په کاږم

حنان بيا څه دُر له ژبي څخه توی کړه
ولي نې رانيسي هيڅوک په کودري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده[٦]

قصیده څنګه او چیري پیدا سوه؟

قصیده د شرقي ادب یوه ډېره مهمه اوګرانبها برخه ده، چي د عربي او فارسي او پښتو او اردو ادب یوه غوره او ښکلې ذخیره هم دغه قصیده ده.

قصیده په عربي اصطلاح هغه جید او منقح او متصل شعر و، چي د بیتو شمېر به یې تر (١٦ یا ١٧) کم نه و، دا نوم د قصد له مصدره جوړ سو، چي معنی یې استقامت او اتصال او سموالی او برابري او سوچه توب و، (وګورئ المنجد ترجمان اللغة لسان العرب).

قصیده په عربي ادب کي تر اسلام دمخه لا موجوده وه او داسي ښکاري چي قصیده په دغه موجوده شکل او تعریف عجمي ملتو له عربو څخه اخیستې ده.

د عربو له جاهلي ادبه اوس موږ ته هغه اوږدې او خورا فصیحي قصیدې د نمونې په ډول پاته دي، چي معلقات سبعه یې بولي او د دغو شاعران تر اسلام دمخه په عربو کي تېر سوي وه.

عربي قصیده د رېګستان د قبایلي ژوند یو ښکلی تصویر و. شاعر به د کلو کنډوالې، د معشوقې پر بانډه د هوسیو خرام او د اوښانو پر شا سفر او د خپل قبایلي ژوندون مناظر او د محبوبا ساده حیات او عشق په عربي فصیحو او بلیغو ابیاتو کي تصویر کول او هره قصیده به هم له (١٦) تر سلو بیتو پوري رسېده.

په قصیده کي به حماسي مناظر هم تصویر کېده او قبایلي مفاخر به ستایل کېده او د عربو قصیده د بني امیه تر خلافته پوري هم په دغه بدوي او خاص عشیروي رنګ او فصاحت کي وه، څو چي د خلافت مرکز له دمشقه بغداد ته رانقل سو او د عجمو د مدنیت او کلتور او ثقافت اثر په عربي ادب کي ښکاره سو، نو دلته قصیده هم په عجمي فکر او رنګ ورنګېدله او مخصوصاً د خراسان او افغانستان عربي ویونکو شاعرانو په عربي قصیده او ادب خپل خاص کالي واغوستله.

دا خبره د تحقیق وړ ده، چي د خراسان خلکو تر اسلام دمخه قصیده درلوده که یه؟ او د دوی په ژبو یعني اوستا او پښتو او پهلوي کي دغه ډول اشعار موجود وه که یه؟

د اروپا ځینو محققانو چي پر دې خبره باندي تحقیقات کړي دي له دوی څخه کریستن مین او هیننګ داسي وایي :

"چي د فارسي ژبي د نظم قواعد له عربي څخه نه دي اخیستل سوي، بلکي تر اسلام دمخه دوی داسي قواعد لرله او ښایي چي عربو هم د جبره(؟) دولت په وخت کي دا شاعري صنعتونه هم له دوی څخه زده کړي وي".

البیروني د غزني مشهور عالم او محقق پخپل کتاب الهند کي د خلیل بن احمد د عروضي قواعدو او د سنسکریت د قدیمو اوزانو د شعر د لارو چارو تر منځ ډېر مطابقت او شباهت بیانوي او بیا نو وایي چي ښایي خلیل بن احمد به د عربي عروضو په ترتیب کي د سنسکریت اوزانو قواعد اروېدلي و.

له دغو روایاتو څخه ښکاري چي په خراسان کي تر اسلام دمخه شعري اوزان موجود وه، او لکه د اروپا پوهانو چي تحقیق کړی دئ د پهلوي منظومات او اشعار هم یوازي پر هجایي اساس ولاړ نه وو، بلکي نور اوزان او اقسام یې درلودل او لکه ځینو پوهانو چي لیکلي دي د پهلوي یو زوړ نظم (شه وهرام ور ژاوند) قصیده ده، چي هره مسرۍ یې (١٢) هجاوي او قافیه

---

[٦] د علامه حبیبي مرحوم د پښتو ادب لنډ تاریخ په پای کي د پښتو قصیدې په باب څېړنه سوېده چي سرلیک یې (قصیده په شرقي ادب او پښتو کي) دئ، خو د هغه مرحوم د دغي څېړني بشپړ شکل په ١٣٥٧ ش کال په کتابي ډول د افغانستان د علومو اکاډیمۍ لخوا په (١٥٦) مخونو کي (د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده) تر سرلیک لاندي خپور سو، دلته ما د هغه کتاب بشپړ شکل را اخیستی دئ، چي البته د پښتو ادب د لنډ تاریخ د څېړني څخه زیات اضافات پکښې سوي دي خو په کوم ځای کي چي د لنډ تاریخ څېړنه تر نوموړي کتاب اضافه توب لري هغه مي هم ورسره یو ځای کړي دي. (م. روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، (د مهر مجله ۳ شماره پنځم کال).
دغسي هم د پهلوي هغه قديم متن چي جاماسب اسانا چاپ کړی دئ قصيده ده چي مطلع يې دا دئ :

دارم اندرزی از داناگان
ازگفت پيشـــــينگان ...

د دې قصيدې بيتونه ټوله په آخرکي د ان قافيې لري، (وزن شعر فارسی، ص ۳۵). له دې پخوانو اسنادو څخه ښکاري چي تر اسلام دمخه خراسانيانو او پارسيانو قصيده درلوده اوکوم وخت چي دوی په دري خپل قصايد نظم کړه نو دوی په دې فن کي قديمه تجربه او مهارت درلود او پاخه وو، په دري کي هم لومړي قصايد په سيستان کي ويل سوي دي، چي د افغانستان د پخواني ثقافت او ادب په غيږکي پرورښت کېدی.

د هجري (۲۵۰) کال په شاوخواکي يقعوب ليث په سيستان کي د افغانستان د آزادۍ بيرغ ودراوه او ځان يې د بغداد د خلافت له تسلطه خلاص کی، ده غوښته چي د خپل وطن استقلال او عظمت او پخوانی کلتور وساتي، يوه شاعر د ده په ستاينه کي عربي قصيده نظم کړه، يعقوب هغه ته وويل :

"داسي خبري ولي کوې چي زه نه په پوهيږم".

دلته نو د يعقوب د دربار لوی منشي ولاړ سو او په دري يې يوه قصيده وويله او پس له دې به نو شاعرانو په عربي قصيدې نه ويلې، بلکي د دوی پخپله ژبه به وې.

د سيستان تاريخ دغه ابتدايي قصايد په تفصيل ليکي او موږ ته راښيي چي د قصيدې د پرورښت ځای دغه زموږ افغانستان دئ.

د شرقي قصيدې موضوع :

قصيده په دري ادب کي د ستايني او مدح له پاره لکه د عربو قصيده استعمال سوه. په ساماني او غزنوي دوروکي د درباري شاعرانو په خوله او قلم داسي د لويانو او پاچهانو په ستاينه کي ومروړله سوه، چي په دغو دوروکي بې له مدح او ستايني بل څه لږ پکښې ليدل کيږي، د رودکي او فرخي او عنصري او منوچهري او منجيك او غضايري او نورو مشهورو شاعرانو قصايد چي وينو په سل کي نهه نوي د مقتدرانو ستايني دي.

مگر په همدغه غزنوي عهدکي حکيم ناصر خسرو د قصيدې مخ له تشي مداحۍ څخه د حکمت او موعظت خوا ته وگرزاوه او قصيده يې د اخلاقي تبلیغ او اجتماعي او ديني اصلاح او فلسفې او حکمت په گرانبها مرغلرو جړاوکړه.

ناصر د دې مهم کار اساس کښېښود او حضرت حکيم سنايي په غزني کي پسې تکميل کړ، ده هم له مداحۍ څخه ځان وژغوره او قصيده يې د اخلاقو او موعظت او حکمت او تصوف او انساني ښېگڼو په ستاينه ښايسته کړه او دا ښکلې محبوبا يې له درباره راوايسته او د درويشانو په خانقاه، د دردمندانو په کوډله، د عارفانو په درسگاه او د رندانو په بزم کې ودروله، دلته نو موږگورو چي هغه درباري قصيده اوس روحاني ښکلې نغمه سوه.

په هغه غزني کي چي فرخي قصيده د سلطان محمود په ستاينه کي داسي په مبالغه آمېزه وينا ډکوله :

شهنشاهی که شاهان را زديده خواب بر بايد
زبيم نه منی گـــرزش به جا بلـــقا و جـا بلـــسا
دل خـــــار از بين تيغ او خون گـشت پنداری
که آتش رنگ خون دارد چو بيرن آيد از خارا

سنايي په دغه قصيده داسي ښکلي روحاني کالي واغوستل :

ازين مشت رياست جـوی رعـــنا هـــيچ نکـــشايد
مســـلمانی زسلمان جــــوی، و درد دين زبودردا
به صـــاحب دولتی پيوند، اگـر نامی همی جويی
که از يك چاکری عيسی چنان مصروف شد يلدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصيدې په عربي ادب کي خاص تکنيك درلود، او د قصيدې ويلو آداب او فني چارې بېلې او ټاکلې وې، قصيده به په يوه تشبيب يا نسيب شروکېده، دا تشبيب د معشوقې د ميني او شوق او عشق ستاينه يا به د شاعر د احوال بيان و. نسيب په عربي لغت کي هم د معشوقې د ښکلا وصف او د محبت او ميني بيان دئ، (المعجم في معايير اشعار العجم، ٤٠٦ مخ). د اغاني په روايت په اسلامي دوره کي د نسيب ګويانو امام جميل بن محمد هغه عاشق شاعر دئ، چي د عبدالملك بن مروان معاصر و او خلکو به هغه په دغه سبب امام المحبين باله، (الاغاني ٧ – ٨). ځينو شاعرانو به د خپلو قصيدو په تشبيب کي د ځينو ښکلو پېغلو توصيف کاوه او هغه به داسي خوښي سوې، چي شاعر به يې مېړه کی، لکه نصيب چي د عبدالعزيز بن مروان مريی و په تشبيب کي يې يوه ښکلې نجلۍ (هند) وستايله او هغې دی په خپله مړوښۍ ومانه، (آداب اللغه).
دا نسيب په دري قصايدو کي هم دغه ډول ليدل کېږي، خو فرق يې دوني دئ چي د عربي ادب د نسيب موضوع د معشوقو ښکلا او جمال وي مګر د غزنوي دورې د قصايدو تشبيب د شاهد يا نګار يا صنم په وصف جړاو کېږي. مثلاً دغه نصيب وايي :

اروني قبا انظر اليه فانني
احب قبا اني رايت به هندا

يعني ما ته قبا (غر) راوښيئ، دا غر پر ما ځکه ګران دئ چي ما هلته هند (خپله معشوقه) ليدلې وه. فرخي سيستاني د سلطان محمود د يوه وزير په مدح کي د قصيدې تشبيب داسي شروع کوي :

بردم اين ماه به تسبـــــــيح و تراويح بسر
من و سيکی و سماع خوش و آن ماه پسر

مګر د فارسي قصيدې تشبيب پر دغه حال محسور نه سو پاته، چاپېر او ثقافت او زمانې پر هغه باندي اغېزه وکړه او دا ځکه چي د خراساني شاعر په مخ کي د طبيعت ښکلي مناظر او د کوهسار ښايسته لمني، د ګلشن او چمن تازه هواوي او د بلبلانو خواږه ږغونه او د اوبو ډك بهانده سيندونه او داسي نور ښکلي منظرې پرتې وې. له دغو ليدنو او کتنو څخه هم شاعر د قصيدې په تشبيب کي کار واخيست او د خپلو قصيدو پيل يې په پسرلنيو نندارو وکی، مثلاً د فرخي د يوې قصيدې تشبيب داسي شروع کېږي :

بر آمـــد نيلــــګون ابری زروی نيلـــګون دريا
چو رای عاشقان ګردان چو طبع بيدلان شيدا

د ابوالفرج روني د يو تشبيب مطلع دغه ده :

نوروز جوان کرد بدل پير جوان را
ايام جوانيست زمين را و زمان را

د شرقي ادب د قصيدې دغه خاصر رنګ و، چي شاعر به په نسيب يا تشبيب قصيده شروع کړه او پسله دغه به يې د خپل شعر آهنګ او مضمون داسي ترتيب کړ، چي د خپل ممدوح ستايني ته يوه د ګرېز لار ومومي. دلته د شاعر وظيفه درنېده ځکه دا ګرېز بايد په داسي ډول سوی وای، چي ډېر ښايسته او مناسب او په زړه پوري وای. دغه حال ته يې په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) هم وايه، چي کله کله به دغه ګرېز او تخلص پر (حسن طلب) او دعا ختمېده او قصيده به هم ورسره تمامېده.
دا ټول مراحل يعني تشبيب او تخلص، حسن طلب او دعا د شاعر په مهارت او استادۍ اړه درلوده، چي څنګه يې ادا کوي او کوم الفاظ او مناسب او په زړه پوري مضامين پکښې ځايوي. داسي قصيده په ادبي اصطلاح مشبه بلله کېده چي بې تشبيبه قصيده به يې مقتضيه بلله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو قصيده هم پخوانۍ ده

تر ډېره وخته د پوهانو دا خيال و، چي په پښتو ادب کي د قصيدې آغاز له خوشحال خان خټکه دئ، مگر کوم وخت چي د محمد هوتك پټه خزانه زما لاس ته راغله نو ښکاره سوه، چي تر خوشحال خان دمخه هم د پښتو قصيدې خپل ځلانده مراتب تېر کړي دي.
د قصيدې د نشو نما او پيدايښت زانگو خو ما وويل چي دغه زموږ وطن و، پهلوي او دري او فارسي قصيدې ټوله په دغه ادبخېزه مځکه کي روزلي سوي وې، نو پښتو قصيده هم په دغه مځکه کي پالل سوې او دا ښکلې او گلالۍ غوټۍ په همدغه بڼ کي غوړېدلې ده.
د پښتو تر ټولو قديمه قصيده، چي د محمد هوتك په همت موږ ته را رسېدلې ده د سلطان محمود په عصر اړه لري، او د دې قصيدې له براعت او بلاغته داسي ښکاري، چي په پښتو ادب کي تر دې دمخه قصيدې ډېر پخواني مراحل تېر کړي وه، چي د (٤٠٠ هـ) په شاوخوا کي و دې پخوالي او براعت او فني اعتلا ته ورسېده.
محمد هوتك دا قصيده د شيخ کټه له (لرغوني پښتانه) کتابه څخه رانقلوي چي دغه شيخ هم له تاريخ سوري څخه را اخيستې وه. دا قصيده په پښتو بولله ياده سوې ده او داسي ښکاري، چي په پخوانۍ پښتو کې قصيده (بولله) بلله.
د غور سوري پاچهان خو تر اسلام دمخه لا هم په غور کي د برم خاوندان وو، کوم وخت چي د سبکتگين کهول پر غزني مسلط سو نو د سلطان محمود او د دې غوري کورنۍ اختلاف پيدا سو او په دغه وخت کي د غور ټولواك امير محمد سوري و، چي د مؤرخينو په قول په (٤٠١ هـ يا ٤٠٥ هـ) کال سلطان محمود دی په آهنگران کي ونيوی او هغه له ډېره غيرته زهر وخواړه او ځان يې مړ کی، (طبقات ناصری ج ١، ١٧٢ بيهقی، ج ١، ١١٧ و الکامل ٩ – ٩٩).
د دې غوري امير په دربار کي يو پښتون شاعر اوسېدی، چي نوم يې شيخ اسعد بن محمد سوري و او محمد هوتك د پخوانو کتابو لرغوني پښتانه او تاريخ سوري په حواله د ده مرگ د زمين داور په بغني کي په (٤٢٥ هـ) کال ښودلی دئ.
شيخ اسعد د امير محمد سوري په ويرنه يعني رثا کي يوه اوږده بولله يعني قصيده وويله، چي (٤٤) بيته ده او تر اوسه چي موږ په پښتو ادب کي معلومات لرو نو دغه قصيده تر ټولو زړه او پخوانۍ بولله گڼله کېږي او د ژبي ډېره لرغونې پنگه او ادبي تومنه راښيي.

د مضمون له پلوه د قصيدې اقسام

قصيده د مضمون له پلوه ډېر اقسام لري، د عربو قصيدې خو په جاهليت کي پر حماسي وياړونو او قبيلوي افتخاراتو او عشقي احساساتو بنا کېدې، مگر په اسلامي دوره کي خاص بيا د عباسي دربار او اميرانو په مخ کي قصيده د مدح او ستايني او انعام گټني ذريعه سوه.
په دري کي هم مدح تر هر څه دمخه د قصيدې غايه او هدف وه او عاشقانه تشبيبونه صرف د قصيدې د ښکلي کېدو له پاره و او د ميني له خلوصه او تودو جذباتو څخه تر هغه خالي وه، چي سنايي په قصيده کي د روحي او ملکوتي جذباتو اور او حرارت پيدا کاوه.
دمخه مو ويلي و : چي کوم وخت په افغانستان کي يعقوب ليث د آزادۍ ښکلی بيرغ د سيستان د زرنج پر شاهي ماڼيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپاوه، هم په دغه وخت کي پارسي قصيده د دربار همدمه سوه او په خوښۍ او نشاط، په جنګ او روغه او ستاينه او وېرنه کي د شاعر د لاس ډېر کارآمده او په زړه پوري متاع و. کله به يې د عيش او نشاط او جمال دوستۍ بزمونه په قصيده تودول کله به يې زلمي د جنګ پر ډګر په قصيده پارول او کله به يې په ټوکو او هزالۍ د همدې قصيدې په وسيله خلک خندول، خو کله کله به د بډايانو او اميرانو د مړيني پر وخت د وير او اعزا او رثا په ټولنو کي هم قصيده اورېدله کېده.

مګر د رثايي قصيدې او وېرني رنګ بېل و دلته به شاعر خپل هنر او د وينا کمال او قوت هسي په کار اچاوه چي هغه د مرګ واقعه به يې ډېره هولناکه او غمجنه او د وير او ژړا وړ ښوول‌ه. د خلکو د ژړا او وير او ساندو او کړو‌و مناظر به يې تصوير کول.

ښايي چي په دري ادب کي هم دغسي وېرني دمخه لا وې، خو اوس موږ ته فقط له رودکي څخه د رثا ځيني شعرونه پاته دي او تر ده وروسته نو مرثيه ويل عام سوي دي.

د رودکي مراثي اوس د قطعاتو په شکل کي پاته دي، خو ممکنه ده چي په اصل کي به قصايد وه او نور بيتونه به يې ورک سوي وي. دا بيتونه له هغي وېرني څخه دي چي رودکي د يوه هم عصر شاعر مرادي په مرګ د (۳۰۰ هـ) په حدودو کي ويلې وه :

مرد مرادی نه هماناکه مرد		مرگ چنان خواجه نه کاریست خرد
جان گرامی پدر باز داد		کالبد تیره به ما در سپرد
آن ملك باملکی رفت باز		زنده کنون شد که توگویی بمرد
کاه نبد اوکه ببادی پرید		آب نبد اوکه به سرما فشرد
شانه نبد اوکه به مویی شکست		دانه نبد اوکه زمینش فشرد
گنج زری بود درین خاکدان		کود و جهان را به جوی می شمرد
قالب خاکی سوی خاکی فگند		جان و خرد سوی سموات برد
صاف بد آمیخته تا در دمی		بر سر خم رفت و جدا شد ز درد
در سفر افتند به هم ای عزیز !		مروزی ورازی و رومی کرد
خانهٔ خود را بازر و دهر یکی		اطلس کی باشد همتای برد
"خامش"کن چون نقط ایرا ملك		نام تو از دفترگفتن سترد

دا د پارسي مرثيې يوه لومړنۍ نمونه ده، چي بې ځايه تکلف او تصنع نه لري، وينا يې صافه او روښانه او سپيڅلې ده او شاعر خپل احساسات په زړه سوي او صميميت پکښې ځای کړي دي.

په رثايي قصيده کي تشبيب نه ځايېده او نه د تغزل وخت و. نو پخوانو شاعرانو به لومړی پلا پخپل مقصد او د وير په څرګندولو پيل وکړ. خو وروسته چي رثا هم درباري او تشريفاتي سوه، نو د رثايي قصيدې آغاز او انجام هم ځيني خاص صفتونه وموندل، مثلاً فرخي د سلطان محمود پر مرګ باندي د غزني د ښار مناظر او د وېرني مراتب په دې قصيده کي تصوير کوي :

شـــــهر غزنين نه هـــــمانست که من ديدم پار
چي فتاده است که امسال دګرګون شد کار؟
خان ها بينم پر نوحـــه و پر بانګ و خـــــروش
نوحه و بانګ و خروش که کـــــند روح فګار

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو پخواني قصايد
د امير محمد سوري په ويرکي د شيخ اسعد سوري بولله

په تېر بحث کي پر پارسي رثا خبري وسوې، او دا دئ اوس په پښتو ادب کي پر رثايي قصيدې خبري کېږي :
د شيخ اسعد سوري قصيده هم يو راز خاص فني آغاز او ترتيب لري. دی خپله وېرنه د فلك په شکوه پيل کوي او د آسمان د ګردش اثرونه په کايناتو کي ښيي.
د قصيدې اوله برخه دغه تمهيد دئ، چي د قصيدې د تشبيب ځای يې نيولی دئ. دلته شاعر د خپل مقصد په ځرګندولو او اداکي ډېر قدرت ښکاره کوي، (۱۹) بيته وايي او د فلك د تېري او ظلم مناظر ښيي او دا تمهيد په استادي داسي يړدي:

د فلك له چارو څه وکړم کوکار — زمولوي هر ګل چي خاندي په بهار
هر غټول چي پر ښېديا غوړېده وکا — رژوي يې پاڼې کاندي نار په نار
ډېر مخونه د فلك ځپېړه شنه کا — ډېر سرونه کا تر خاورو لاندي زار
د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي — د ښوزلو ويني توی کاندي خونخوار
چي له برمه يې زمری رپي زنګلوکي — له اوکوبه يې ډاري تېر و جبار
هم يې غشی سکنې ډال د ژوبلورو — رستمان ځني ځغلا کاندي په ډار
چي يې ملاوي نه کږېږي په غښتليو — دا فلك پر وکا څه کاري ګذار

۷

په يوه ګـــــردښت يې پرېباسي له برمه
نه يې غشی نه لښدئ وي نه يې سپار

تر دې ځايه د قصيدې تمهيد په تدريجي ډول تر مطلبه پوري را رسيږي او اوس نو شاعر غواړي، چي د دغو تېريو او ظلمونو تر بيان وروسته پخپله د فلکه سره وينا وکي، په دغو تېرو بيتوکي خو شاعر له يوه غائبه حکايت او شکايت کاوه، مګر وروسته له غائبه مخاطب ته التفات کوي او دا هم يو فني ترتيب دئ، چي لومړی د ګيلې او شکوې آغاز له غايبه وسي او داسي فرض کړای سي، چي ګويا هغه هلته نسته او نه اروي او شاعر هم نه غواړي چي خپله شکوه د هغه غوږ ته ورسوي. مګر وروسته چي د ده تأثر ډېرېږي او حوصله يې هم تنګېږي نو لکه په غشي ويشتلی زخمي پر اصلي ويشتونکي باندي حمله کوي او فلك له غيابه حضور ته راولي او له هغه سره خپلې ګيلې او ماڼې حضوراً وايي. دا التفات په صنعتي لحاظ دلته ډېر خوږ او مفيد دئ. چي پسله يوه تمهيده له غايبه مخاطب ته التفات کوي، دلته فلك ته په يوه احتجاجي مخاطبه داسي پيل کيږي :

څه تېری څه ظـــــلم کاندې اې فلـــکه
ســـتا له لاســـه نه دئ هيڅ ګل ښله خار
په ويرژلو لور[8] نه کړې په زړه کراړيه
پر نتلـــــــيو اوروې د غـــــــــــــم ناتار

---

[7] اوکوب :- عظمت.

[8] لور : مهرباني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا مخاطبه هم یوولس بیته ده، او په ډول ډول د فلك تېرى او جفا څرګندوي او په پای کي په ډېره استادي او مهارت خپل مقصد ته ګرځېږ او تخلص کوي، او دا مرحله د ادبي معاییرو سره بالکل سمه ده او په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) ورته ویلای سو.

کله غـــــورځـــــــوې واکـــــمن له پلازونو[9]
کله کښــــــــــېنوي په خـــــــاوروکي بادار
زموږ پر زړونو دي نن بیا یو غشی وویشت
ودي ژوبلــــــــــله په دې غشي هـــــــــــــزار
پر ســــــوریو باندي ویر پرېووت له پاســــــه
محــــــمد واکـــــــــمن چي ولاړی په بل دار

دلته اسعد د امیر محمد عدالت اوکردار ښیي او بیا نو د ده پر اسارت او مرګ افسوسونه کوي او په دې ویرکي د غوریانو د درد او الم ترجماني داسي کوي :

په دې ویر د غور وګړي تور نمري سول
په دې ویر رڼا تیاره ســـــــــوله د ښـــــار
ګوره څاڅي روڼې اوښي له دې غـــــرونو
داکړونګی[10] ساندي لي په شـــــــورهار

شاعر دلته طبیعت ته رجوع کوي او د غور ښکلي مناظر په دې ویرجنه پېښه کي هم نه څني هېرېږي او چاپېر د شاعر په طبیعت کي داسي جلوه ګري کوي :

نه هغه زرغا د غرونو د بېدیا ده		نه د زرکیو په مسا دئ کټهار
نه غټول بیا زرغونېږي په لاښونو		نه بامي بیا مسېده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو		نه رادرومي غور ته بیا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښي تویوینه		مرغلري به نیسان نه کړي نثار
دا په څه چي محمد ولاړ له نړیه		په وېرنه یې سو غور ټول سوګوار

وګورئ ! دلته د طبیعي شعر ښکلي ښې څرګندېږي، د شاعر تکیه ټوله پر طبیعت ده او خپل نظر پر طبیعي مناظرو باندي څغلوي او په درد او ویرکي هم خپل محیط او چاپېر نه هېروي، د ساندو اوکوکارو په وخت کي هم د غور غرونه او دښتونه، د سرو غاټولو فرشونه، د مښکو کاروانونه او د پسرلي د بارانو مرغلري شیندنه او د زرکو کټهار او د ګلونو مسا یادوي او دا ټوله د میحط او طبیعت یوه ښکلې ترجماني ده.

دلته تاسي د فرخي هغه قصیده هم ولولئ چي د سلطان محمود پر مرګ یې ویلې ده. دا شاعر د خپل محیط ترجمان او د ښاروالو د احساساتو او احوال مصور دئ او داسي وایي :

[9] پلاز : تخت.
[10] کړونګی : آبشار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهر غزنين نه همانست که من ديدم پار		چه فتاده است که امسال دگرگون شده
خانه ها بينم پر نوحه و پر بانگ خروش		نوحه و بانگ و خروشی که کند روح فگار
کويها بينم بر روی زنان همچو رمان		چشمها کرده زخونابه برنگ گلنار
حاجبان بينم خسته دل و پوشيده سيه		کله افگنده يکی از سرو ديگر دستار
مطربان بينم گريان و ده انگشت گران		رودها بر سر و بر روی زده شيفته وار

فرخي يو ښاري او درباري شاعر و، د ده د تفکر او تخيل مجرا هيله وه. په کوم ځای کي چي احمد د غرو ښکلا او ښايسته مناظر په ساندو کي هم تصوير کول، دلته فرخي د غزني د کوڅو او کورو حال څرګندوي چي خلکو په ژړا ژړا دلته او هلته ځغستل او مهترانو خپل مخونه په څاپېړو وېړسول، حاجبانو خولۍ او لنګوټې ورکي کړې او ډمانو سرناوي او ډومبکي پر خپلو سرو او مخو باندي د لېونو په څېر ووهل.
د دواړو قصيدو دغه فرق ته ځير سئ، چي دغه خصايص په ټول ادب کي ښکاره کيږي. د قصيدې دغه آخر بيتونه هم ښکلا او ښايست او ځانته رنګ لري :

نه ښکاريږي هغه سور د سور په لتو — نه ځليږي هغه لمر پر دې ديار
چي به نجليو په نڅا پکې خندله — چي به پېغلو کا اتڼ قطار قطار
هغه غور په وير ناتار د واکمن کښېنوست — هغه غور سو د جاندم غوندي سوراړ[11]

دلته نو شاعر د قصيدې مخ ګرځوي او بيا له فلکه سره داسي د زړه له درده وينا کوي :

لاس دي مات سه اې فلکه ! چي دي وکا

محـمد غوندي زمری د مـــــــړيني ښکار

په وروستنيو بيتو کي شاعر خورا تنديږي او د وير اورني او تند احساسات په مهارت ښکاره کوي :

شين زړګی فلکه ! ولي لا ولاړ يې		اې د غور غرونو په څه نه سوئ غبار
مځکي ولي په رپېږدلو نه پرېوزې		لاندي باندي سه چي ورك سي دا شعار
چي زمري غوندي واکمن ځي له جهانه		چي څوك نه کړي پر نړۍ باندي قرار

د فرخي د قصيدې پای د سلطان محمود سره په ويناوو کي داسي دئ:

زينت و قيمت و مـــــقدار جهـــــان را بتو بود

تا تو رفتی زجهان اين سه برون شد يکبار

شــــــعرا را بتو بازار بر افـــروخـــــــــته بود

رفتی و با تو بيــــــکبار شـــکست آن بازار

دلته خو هم فرخي خپله استادي ښغوي او قصيده په مهارت تماموي، مګر د لوړ بيته څخه لږ څه توزنه هيله هم ښکاري، چي ښايي شاعر په دغه وير کي د خپل بازار کوټه والي هم نه وه هېره کړې او دا يو ډول ځاني او طبقاتي شعور دئ، چي په يوه

[11] سوراړ : ګرم دښت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمومي ماتم کي نه ښايي. اما اسعد خپله قصيده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتيجه ځني اخلي، چي يو ډول ملي غرور او ننګ او اجتماعي شعور ځني ښکاري.
دلته د پښتنو عنعنوي ننګه بيانيږي، او د سوري ټبر وياړنه پر بنا کيږي، چي په اجتماعي او اخلاقي لحاظ مهمه ده، دی وايي :

سخ په تا اې محمده ! د غور لمر وې ته پر ننګه وې ولاړ په ننګ کي مړ سوې که سوري دي په مرګ وير کاندي ويرمن سول		په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار هم پر ننګه دي پر ننګه کا ځان جار هم به وياړي ستا په نوم ستا په ټبار

دا د پښتو د هغي پخوانۍ قصيدې تحليل و، چي تر دغي دمخه موږ اوس بله زړه قصيده په لاس کي نه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غوري دوره کې
د ښکارندوی قصیده

د پښتو قصیده خو د زماني په رنګ ورنګېدله او له خپل چاپېر څخه يې ډېر څه په ځان کې ومنله، د عربي او پارسي ادب اغېزې هم پکښې ښکاره سوې، مګر بيا يې هم خپل سبك او آهنګ او خصوصيات خوندي کړل.
د شيخ اسعد د غزنوي دورې تر پخوانۍ قصيدې وروسته موږ ته د غوري ښکارندوی يوه د ستاينې بولله بيا هم په هغه پټه خزانه کې د رڼو مرغلرو په څېر راپاته سوې او خوندي سوې ده او دا ښکارندوی هغه پښتون ستايوال او پیاوړی شاعر دئ، چې د (۵۸۰ هـ) کال په شاوخوا کې د غور په دربار کې اوسېدی او محمد بن علي د تاريخ سوري ليکوال د ده د بوللو يو غټ دېوان په بُست کې ليدلی و (پټه خزانه).
د غور له تاريخي لوړتيا او عظمته او د سور د درنې شاهنشاهي کورنۍ څخه اوس موږ ته تشي د ښاروکنډوالې او د فېروزکوه يو جګ منار پاته دئ، چې د دغو پښتنو صنعتي ذوق او د عمران لياقت ځني ځرګندېږي.
خو د دغو پاتو آثارو سره د شيخ اسعد او د ښکارندوی ادبي مرغلري هم د بليغو او غرا قصايدو په لړ کې د پښتو ادب پر خول باندې په ډېره ځلا او رڼا برېښي.
د سوريانو د درنې کورنۍ نامتو بريالی او د هند فاتح سلطان معزالدين يا شهاب الدين خو د سلطان محمود په څېر په واور وارو د هند پر لور لښکري بېولي او هلته يې د اسلام او عدالت او د اخلاقو او تهذيب رڼا خپره کړې ده[۱۲].
داسي ښکاري چې ښکارندوی د ده د دربار ستايوال شاعر هم په دغو جنګي سفرو کي ورسره ملګری و، او کله چې شهنشاه پر اباسين باندې تېرېدی، نو ښکارندوی د ده په ستاينه کې يوه قصيده ويلې وه.
دا قصيده په پوره فني دود په يوه پسرلني تشبيب شروع کېږي او شاعر خپل نهايي قدرت د پسرلي د مناظرو په تصوير کي ښکاره کوي، کوم حيات، کوم حرکت، کوم نشاط او ښورښت چې د پښتونخوا په پسرلي کې سته او د پارسي شعر د قصايدو د تشبيب يو ښکلی او په زړه پوري زېور دئ په دغه قصيده کې هم پروت دئ، لکه چې وايي :

د پسرلي ښکلونکي بيا کــړه سينګارونه
بيا يې ولـــــــونل په غـــــــرونو کي لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طـــيلسان زمـــــردي واغوســـته غـــرونه

د نسيب ادبي او فني لوازم او ښېګڼي خو دا دي چې شاعر خپل مقصد ته يوه ډېره مناسبه او سمه لار پيدا کي او خپل اروېدونکی په خوږو الفاظو او په زړه پوري مضمون داسي راکښېباسي، چې د ده هغه اصلي مقصد په پوره زړه او مطمئن نفس واروي. د قصيدې مضامين سره پوري او متناسب وي استحالت عقلي ونه لري[۱۳].
درانه او خواتوري کلمات پکښې نه وي او که ستاينه کوي هغه هم په داسي ډول وي چې ادب، نزاکت او د مادح او ممدوح مقام پکښې خوندي سوی وي. د ښکارندوی د قصيدې نسيب خو يو د ښکلا بهېر او د جمال انځور او د ښايست ببخي ښه منظر دئ، هر بيت يې پر خپل ځای ښه ښکاري او د ښکلا ترجماني کوي، مثلاً د ګلو ښه بوی خو هر څوك ستايي، مګر دغه مقصد په فني ډول او لطيف تشبيه سره ادا کول د پياوړي شاعر کار دئ، وايي:

هــــر پلو د ګلو وږم دئ لـــونلی
ته وا راغله له ختنه کاروانونه

---

[۱۲] طبقات ناصري.

[۱۳] المعجم في معايير اشعار العجم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د پښتو د تشبیه له نازکو اداتو څخه ته وا داسي لطافت لري چي د ختن دکاروانو ورمې ډېري خوندوري کوي او مضمون د حقیقت خوا ته نزدې کوي، له اغراقه یې پاکوي، ځکه چي اصلاً خو د ختن کاروانونه او هغه هم په مشکونډېو بار نه دي راغلي، مگر شاعر په خپل ادبي اعجاز د پسرلي له گلو څخه دغسي ورم تون جوړوي.

د قصیدې خورا دقیق او څیرتابه ځای هغه دئ، چي شاعر خپل مقصد ته هڅه کوي او غواړي چي ستاینې یا وېرنې یا کوم بل مقصد ته مخه کي. په فني ژبه دغه تخلص یا گرېز د شاعر په مهارت اړه لري، چي رکیك او سپك نه سي. منوچهري د یوه نوروزي او بهاري نسیب په پای کي د خپل ممدوح ابوسهل زوزني ستاینې ته داسي دگرېز لاره مومي :

شاخ بنفشه بر سر زانو نهاده سر

مانندهٔ مخـالف بوسـهل زوزنی

دا تخلص خو ظاهراً ډېر ښه او ماهرانه ښکاري، مگر په انتقادي نظر خو لږ څه سپکي هم لري، ځکه که دلته د بوسهل زوزني مدح مطلب وي نو د ده د مخالف تشبیه له شاخ بنفشه سره چي ډېر دلچسپ او ښکلي او لطیف شی دئ ناوړه خبره ده.

خو د ښکارندوی تخلص د حسن ادا او صنعتي لطافته ډك دئ او دلته د بلبل ستاینې چي د پسرلي دگلونو په مدح کي خواږه ږغونه راباسي یادوي او په یوه خوږه تشبیه داسي دگرېز لاره ځان ته پیدا کوي :

نه به چونې په ستاینو د جنډېو موږ سي

نه به مـــــوږ سم د سلـــطان په صفتونه

د شــــنسب دکـــهاله خـــتلی لـــمر دئ

د پسرلي په دود ودان لـــه ده رغـــــونه

تر دې وروسته شاعر د ستاینې ډگر ته وردانگي او دا ستاینه ټوله رزمي رنگ لري او د غوري سلطان مړاني، لښکرکشۍ، بریالتیاوي، زغلونه او یونونه یادوي. د تورو ځلا، د زمریو یرغل، د مځکي فتوحات، د زلمو جنگي کارنامې، د هند د تورو مځکو لوټونه، د جگړنو بهېرونه د ده د ستاینې موضوعونه دي، مگر د ستاینې دا ټول شاعرانه زیار او هڅه پر داسي خوا روانه ده، چي کوم فني عیب نه لري، تشبیهونه او استعارې اوکله کله اغراق خو د شاعرۍ ښکلي پلوونه دي، مگر د ښکارندوی په دغو صنعتي تخلیقاتو کي کوم عقلي استحالت نسته او دا د ده کمال دئ، چي د شعوري صنایعو په پېچوموکي داسي گرزي راگرزي چي د انساني تصور او تعقل له دایرې څخه نه وزي، چي سبا فني نقادان د ده شعر ته گوته ونیسي او ووایي چي شاعر د مداحۍ په څپوکي هسي لاهو سوی دئ، چي د تعقل تر خند دباندي وتلی دئ.

مثلا شمس الدین محمد بن قیس رازي د اووم هجري قرن نقاد د انوري دا بیت د عقلي استحالت له پلوه غندي او دا د ده د شعر ناولیتوب بولي، چي خپل ممدوح په داسي ډول ستایي چي عقل یې نه مني، انوري وایي:

اگـــــــر فـــنا در هســـتی بگل براند اید

ترا چه باك نه ذات تو مستعد فناست

داسي فني عیوب د لویو او مشهورو شاعرانو په آثاروکي هم لیدل کېږي، د عربو متنبي غوندي شاعر هم د مداحۍ په زغل کي داسي ټکرونه خوري، چي وروستني کره کتونکي د ده دا بیت ډېر غندي او هغه رازي وایي چي په دې بیت کي متنبي د خپلي مور پر اوږو سپرېږي او د ممدوح مخي ته ځي :

لواستطعت رکبت الناس کلهم

الی ســـعید بن عـــبدالله بعرانا

یعني که ماکولای سوای ټوله خلك به مي اوښان کړي وای او پر هغو باندي به سپور د سعید حضور ته تللی وای.

رشتیا هم دا ده، چي د شاعر دغه مضمون آفریني او ستاینه ډېره بارده او رکیکه ده او د انتقادگوته ورته نیوله کېږي.

اوس نو تاسي د ښکارندوی دغه طبیعي او معقوله ستاینه چي له عقلي استحالته تشه ده او هیڅ رکاکت نه لري هم لوستلای سوای، چي څو بیتونه یې را اخلم :

په جــــوپو جوپو جـــگړن یې هـــند ته یون کا

چي د غـــــور بادار همت کـــا په زغـــــلونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

څـــپان ســـيند يې هـــــــم له ډاره ايلايي کا
پر اوږو وړي د غـــــوريانو ښـــــه اېرونه[14]
په هــــــر کال اټك د ده ښــه راغـــلی کاندي
غـــوړوي په څـنډو خـــپل پاســـته سالونه
پښـــتونخوا ښکلي زلمي چي ځغلي هند ته
نو آغلـــــيه پېـــــغله کانـــدي اتڼـــــونه

دلته به موږ د تاريخ هغه وقوعي او رشتياني مناظر را په ياد کو، چي د غوريانو کاروانونه هند ته روان دي او د اباسين پر څپانو اوبو باندي د دوی بېړۍ نڅا کوي او د سيند غاړي په پستو رېګو فرش دي او په دې خوښي کي ښکلي پېغلي د اټك پر ګذرګاه خاندي او ناڅي.

ښايي چي ځيني ښاغلي لوستونکي به دلته دا غواړي چي د پښتو قصيدې فکري ذخيره او د ستايني د دغي قصيدو اجتماعي او ادبي اړخونه او د شاعر د فکر قدر او قيمت په تولني تطورکي په انتقادي نظر اوکره کتني سره واروي.

خو زه به دغه مباحث د دې څېړني اخيرنيو برخو ته پرېږدم، مګر دا نکته به اوس هم ووايم چي د پښتو شاعر د تفکر او تخيل جولانګاه هم د پښتو او پښتونوالي ښکلی او واقعي غولی دئ او دغه پښتانه زلمي چي د جګړې مهيب ډګر ته په خندا او نڅا راغلي او د يوه لوی ملي مقصد له پاره سرونه بايلي دوی له کانړو بوټو څخه نه دي پيدا سوي.

دغه ښايسته او آغلي پېغلي د دوی خوندي مېندي او خپلي دي، پر دوی خپل زلمي ګران دي خو بيا هم دوی د فراق او بېلتانه پر وخت له خوښۍ او نشاطه اتڼونه کوي او خپله خوښي د اتڼ او نڅا په زړه وړونکو ننداروکي ښکاره کوي.

دا ولي ؟ ځکه دلته يو ملي لوړ هدف او لوړه غايه مخي ته ده او دغه هم د پښتانه شاعر او پښتو ادب هغه امتيازي ټکی دئ.

قصيده د روښانيانو په مکتب کي

تر غوري دوري وروسته د پښتو ادب په تسلسل کي يوه ناوړه تشه سته، ځکه چي له (٦٠٠ هـ څخه تر ٩٠٠ هـ) پوري موږ ډېر لږ آثار اوس په لاس کي لرو او په خاصه توګه بيا په دغو درو سوو کالو کي د قصيدې نمونه تر هغه وخته نه لرو، چي د پير روښان پياوړي شاګردان لکه دولت او انصاري او ارزاني او مخلص او نور تر (٩٥٠ هـ) وروسته په قصيده خوانۍ پيل کوي.

دا رکود او انفصال طبيعي هم دئ، ځکه چي تر (٦١٨ هـ) وروسته د چنګيز وحشي يرغلونه پر پښتونخوا راغله، دوی د غزنويانو او د غوريانو د عظمت مانۍ په غزني او باميان او فېروزکوه او هرات او بلخ کي ونړولې او بيا هم ګوډ تېمور دا هيواد پسې سپېره کی، په دغو تاړاکو او يرغلوکي چي غټ غټ ښارونه په سپېرو ډاګو بدلېدل او يو متنفس هم نه پاتېدی نو هلته علم او ادب او پوهنه هم پوپناه کېدل او پښتانه هم د لويو غرو سرو ته ختل چي له دې وحشيانه تاړاکه ځانونه وژغوري.

دلته نو د دوی سلسله له غوره سره وشلېدله اوکوم وخت چي ابن بطوطه عربي سياح تر پښتونخوا د هند خوا ته تېرېږي د ده په قول افغانان د سليمان د غرو په سلسلوکي خپاره او مېشته وو او هم له دغه سببه د قصيدې تسلسل دغه درې پېړۍ له خپله لرغوني کانون سره پرې کړی ښکاري.

مګر کله چي د لسمي هجري پېړۍ په نيمايي کي بيا د پير روښان په فکري او ادبي مکتب کي قصيده نه په هغه قوت او

---

[14] اير : کښتۍ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انجام ښکاره کيږي نو موږ ته دا خبره زباتيږي، چي په دغه تشه دوره کي به هم قصيده په ادب کي وه خو که تر اوسه د دې دورې د قصيدې نمونې زموږ لاس ته نه وي راغلي له سابق او لاحقه دا معلومولای سو، چي دا طلايي مزي بالکل نه وو شلېدلي او د غورې دربار د قصيده سرايانو لرغوني روايات د لسمي او يوولسمي پېړۍ د شاعرانو په مخ کي پراته او موجود وه.

په دغو وختو کي پښتو قصيده د پير روښان او بيا د خوشحال خان په مکتب کي وروزله سوه، مګر پس له غوري درباره درې پېړۍ د قصيدې نمونې اوس موږ نه لرو، خو بيا چي د پير روښان په روحاني بزم کي وځلېدله نو رنګ او جوله يې بالکل بېله وه، يعني هغه قصيده چي په غوري دربار کي په فني او ادبي ګڼو ښکلې د مدح او رثا له پاره ويله کېده د پير روښان په بزم کي خاص د تصوف او الهي تفکر په رنګ رنګېدلې راووته. د روښانيانو قصيدې خو د وحدت او تصوف په افکارو ډکي او غني دي، مګر د صنعت او ادب او بيان له پلوه وچي کلکي او بې خونده او تشي توري دي او د دوی د شاعرۍ او فني کمال او صنعتي جمال خوا سپېره ښکاري.

د ارزاني او ميرزا قصايد :

د دولت او ارزاني او انصاري کوم قصايد چي اوس موږ ته پاته دي د مضمون او انسجام له پلوه بالکل نوي کړه وړه لري او داسي ښکاري چي د سنايي تر فکري تحول وروسته د تصوف او حکمت او موعظت قصايد او بيا فخرالدين عراقي د جذبې او حاله ډکي ويناوي په دغو اوقاتو کي دوني مقبولي سوي وې، چي د رندانو او زړو د خاوندانو بزمونه هم په دغو خبرو تاوده وه او د پير روښان د مکتب شاګردان هم ټوله په دغو مردافګنو ميو مست وه.

د سنايي وجد او حال، د عراقي درد او سوز، د مولانا جلال الدين بلخي مستي او نشاط او د وحدت په متلاطم درياب کي د دوی لاهو کېدل، د روښانيانو د قصيدو اصله شمزۍ ده، مګر فرق دوني دئ چي د روښان په مکتب کي ادبي قدرت او د شاعريت حقيقي جلوې ډېري کمي دي. نه هغه شاعرانه اقتدار او طمطراق سته، کوم چي د غزنوي او غوري دورو په قصايدو کي ليدل کيږي، او نه هغه مترنم او د انګازو او خوند او ښکلا ډک کيف سته چي موږ دمخه د اسعد او ښکارندوی په قصيدو کي وليد.

که څوك د روښانيانو دواوين په انتقادي نظر وګوري او د صنعتي ښکلا تجليات هلته نه مومي او د دوی په بيان او کلام کي د خوند او ذوق کمی حس کوي نو بايد چي د روښانيانو ادب او خاص بيا قصيده وچه او له صنعتي او ادبي ښکلاوو څخه تشه وبولي او دا د پښتو ادب يوه خاصه دوره ده، چي موږ يې په ادبي انحطاط قايل يو او ښايي چي دا هم د هغه خاص کيف اثر وي، چي دغه پښتانه روښانيان په هند کي له محيط څخه ليري پاته سوي او له پخوانو ادبي رواياتو او ښکلاوو څخه بيرته سوي وه. نو ځکه د دوی په کلام کي هغه خوږوالی او هغه پياوړتوب نه و، چي موږ يې د اسلافو په آثارو کي په ښکاره ډول وينو.

ښايي چي ځيني پوهان به د دغه ادبي رکود او تيارې علت دا وګڼي، چي روښانيانو په پښتو ادب او قصيده کي د تصوف او عرفان او الهيت روح پو کړی دئ او دغه مضامين د دوی غايي مقصد او هدف و، نو ځکه د شعر په ښکلا او د ادب په ذهني تخليقاتو پسې نه ګرځېدل.

مګر دا خبره هم د دوی عذر نه پر ځای کوي، ځکه چي تصوف او عرفاني مضامين خو د شرقي ادب او فارسي قصيدې چاشني وه او د خوند او خوږوالي او مستۍ او نشاط سبب يې سول او په دغه رنګ کي ځيني ادبي شهکارونه لکه حديقه او مثنوي لرو، چي تصوف په هيڅ ډول د هغو آثارو ادبي مقام او صنعتي او هنري قيمت نه دئ ورکښته کړی.

نو ځکه د روښانيانو د دورې ادبي انحطاط پخپله د دوی د هنري لياقت لږوالي ته منسوبوو او دا وايو، چي تر دوی وروسته د خوشحال خان له ادبي نهضته سره بيرته قصيده په هغه پخواني آب و تاب ژوندۍ سوېده.

ميرزا انصاري چي په (١٠٤٠ هـ) د دکن په يوه جګړه کي وژل سوی او د روښان پير لمسي دئ په يوه قصيده کي عرفاني معروفي خبري په داسي ډول کوي، چي هيڅ ادبي خوند يا صنعتي ښکلا نه لري، دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

معشوقه چي حجاب واخلي		ترو عاشق به نزدېکت کا
آواز ښه واړه د يو دئ		ګهي قهر ګه رحمت کا
چي په زمکه په آسمان دي		د يوه مولا صفت کا
په هر صورت سامع پوهيږي		او سرود يې زيات لذت کا
عارفان به پرې خوښيږي		کم دليل ځني وحشت کا
هر واصل چي يګانه شي		نندارہ به د وحدت کا
په يوه کي دويم نشته		نه زياتی نه کمامت کا

اوس نزدې دغه مضمون ته د حضرت سنايي له ملکوتي ارغنونه دا نغمه واورئ، چي په څه قوت او سلاست او پوخوالي په فضا کي انګازې اچوي :

ممقدسی که قديمست از صفات کمال		نزهی که جليلست بر نعوت جلال
هر آنکه شربت سبحانی و اناالحق خورد		به تيغ غيرت او کشته در هزار قتال
زآهوان طريقت هر آنکه شير آمد		نهاده است به پايش هزارگونه شکال
زما زم ملکوتش کند دلم چون خون		مراست جام وصالش هميشه مالامال
بنغمه های مز امير عشق او مستم		شراب وصلش دايم مرا شدست حلال

(ديوان سنايی ۱۹۲ مخ)

اوس دغه مطالب د روښان پير د بل شاګرد يعني ارزاني خويشکي څخه هم واورئ، چي د زرم هجري کال په شاوخوا کي ژوندی دئ، دی وايي:

د اثبات په کور دننه		د احد ډېوه کړه بله
ستا زړه جام جهان نما دئ		او وې کاږه له بغله
يو څراغ دئ چي بلېږي		پوشيده دئ له احوله
د دغه څراغ رڼا ده		تر اعلی هم تر اسفله
چي منصور په سر د دار دئ		د انا لول يې ښيله
بايزيد سبحاني ولوست		د خپل زړه له هيکله؟
د ملا پر کتاب نشته		د رندانو له عمله
د کامل تخته ده پاکه		د دې غير له امله

همدغه مضمون ته ورته مضمون دمخه عراقي په داسي ښکلو او خوږو الفاظو په شاعرانه مهارت بيان کړی و :

(c) ketabton.com: The Digital Library

روشنان آئینه دل چون مصفا بینند			روی دلدار در آن آئینه پیدا بینند
از پس آئینه دزدیده برویش نگرند			جان فشانند بروکانرخ زیبا بینند
عارفان چونکه زانوار یقین سرمه کشد			دوست را هر نفس اندر همه اشیا بینند
در حقیقت دو جهان آئینه ایشانست			که بدو دررخ زیباش هویدا بینند

(دیوان عراقی ص ۷۵)

دلته نو اوس پخپله ښاغلي لوستونکي اټکل کولای سي، چي په غزنوي او غوري دوروکي خو پښتو قصیده اوړه پر اوړه له پارسي قصیدې سره تله او په ځینو خصایصوکي لا ځني دمخه کېده هم، مګر د روښانیانو په مکتب کي خو قصیده ژوندۍ وه، اما جوله او بڼه یې کوږتې اوښتې وه او هغه لرغوني ښېګڼي او خوږتیاوي او د جړاو او سینګار ګېڼې یې نه درلودې. مګر دغه وچه کلکه او توره تیاره دوره اوږده نه سوه او خوشحال خان بیا د قصیدې دلربا ناوې په هغه سینګار او ښایست راوایسته چي په لفظي او معنوي خصایصو او فني معیارکي هغه لرغوني قصیدې ته ورته ده.

قادر داد :

هم له دغي ډلي څخه قادر داد د محمد زمان زوی د روښان پیر له کورنۍ څخه تر (۱۱۱۸ ق) پوري ژوندی و، چي پلار یې هند ته فرار سوی او هلته به مړ وي، دی هم اوږدې عرفاني غزلي لري، چي کله کله یې دغه غزلي د قصیدې درشل ته هم قدم ږدي.

د ورکي خزانې مؤلف (۱۳۹۵٪) د ده څه نظمونه راخوندي کړي دي، چي د روښان پیر د ادبي مکتب یو ورك پلو را روښانه کوي.

قادر داد د روښانیانو په صف کي د کریمداد بنګښ تر څنګ

(مګر وروسته) د دربېدلو حق لري. ځکه چي په کلام کي یې شعریت تر واصل، دروند ښکاري. عمومي موضوع خو یوه ده، مګر کله کله هنر

هم پکښې ځایېږي او سړی ویلای سي، چي غزل یې د شعر ښکلاوي لري، لکه :

چي مدام په زړه کي خــــیال لري و جــــنګ ته
څوك به څه وایي دې مست شوخ و شنګ ته
چي پرې اه د عــــــــــاجـــــــزانو اثــر نه کـــه
د نرمۍ خـــــوی به څه ســـتایي و ســـنګ ته
لــــکه زه چي د هجــــــران په اورګــذار شـــوم
خدای دي هسي ساعت پېښ نه که نهنګ ته
اندېښـــــني لــــکه خــــــــارونه رالګــــــیږي
په آرام مي اړخ نه لـــــــــــګي پالــــــــنګ ته
عـــاقبت به ســــتا د غــم حـــصار ته پرېوزم
چي ارتاو دي کــــــړم د میني وکــــــړنګ ته
د تهمت درســـته رقیب کړه په مـــا تشه
د غضب توره په لاس ګرځي و څنګ ته
رقیبان دکوڅې سپي شوه قـــادر داده !
مــــدام غــــاپي د دین وړي ملـــنګ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ورکه خزانه ۱/۱۱۳)

د قادر داد د کلام په نمونو کي يوه اوږده قصيده هم سته، چي په دې ډول شروع کيږي :

ابتدا چي د حمل په درست جهان شي
زمکه سبزه زرغونه هم کوهستان شي
رنګا رنګ ګلونه ګل شي په چمن کي
ډېر عالـــــم يې و ديدن ته نګــــران شي
چي زېلي د خــزان ښايست بيا مــومي
آه سرد بيرون له جس په ســـــندان شي
(الخ)

د تشبيب په سينګارولو کي د ده قدرت دغوني دئ، مګر په تخلص او ګرېز کي څه له شاعرانه مهارته کار اخلي او په هنر ځان خپل عرفاني او تلقيني مطلب ته نزدې کوي :

عــــندليب په ډېر هـــــوس ترګلو ګرځي
مړاوی ګل په پرېشاني کي خـــندان شي
له مــــاضي فــــراقه ژاړي و چـــــــمن ته
ترس مي نه له مستقبل غم د هجران شي
دا اټکل يې هـــــومره نه دئ په خاطر کي
چي به بيا دا زمــــا جـمع زړه پرېشان شي
نه به زه تر تله اوســــم په جـــــــــهان کي
نه به پاته جـــــوړ دا هسي ګلســــتان شي
يا به زه وړاندي لـــــه ګلــــــه جدا کــــيږم
يا به وړاندي تر ما پېښ پر ګل خزان شي

په دې ډول دی ورو ورو ځان مقصد ته څرمه کوي او د خزان مناظر، د ګلو مړاوتوب، د پاڼو رژېدنګ، د سمسورو باغونو خمسوري تصوير کوي، خو ښه په پای کي وايي :

بې وفا دنيا به پاتي شي له واړو
په ارمان به ځني ولاړ شيفتګان شي
له دارا له سکندر يې وفا نکړه
څه اميد په دغه بې وفا دوران شي
اورنګزېب ولي پادشاه تر دنيا تېر شو
چي د عدل يې تعريف په هندوستان شي
چي دا هومره نصيحت کړم باور وکړه
ځان ته وايم تش مذکور د ديګران شي
همه واړه عيب وينم پخپل ځان کي
که بهانه په خوله دا نور نور آدميان شي
هيڅ سړی به غلط نه ځي قادرداده !
که پيرو د انصاري بايزيد روښان شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کريمداد بنگښ په دېوان کې قصايد :

د پښتو ادب د قصيدې په اوږده تاريخ کې چې کله موږ د غوري دورې تر لوړو او ښکلو قصيدو راتېر سو نو د روښاني مکتب له بې خوندو منظوماتو سره مخامخ کېږو او داسي وينو، چې تر (۸۰۰ ق) را په دې خوا پر پښتو ادب باندي د هنري رکود او د ښکلا د فقر دوره راغلې ده. مګر کله کله پخپله په دغه ډله کې ځيني د ذوق خاوندان او د هنر او ښکلا روزونکي شاعران هم پيدا سوي دي، چي له هغو څخه يو کريمداد دئ، چي په دري شعر کي ځان "عيشي" بولي.

د روښاني ډلي د منظوماتو په لړکي د کريمداد ځيني قصيده وشمه منظومې د هېرولو وړ نه دي. د ده دېوان اکثر په هغو اوږدو تغزلاتو ډك دئ، چي سړی يې غزل نه سي بللای، خو د قصيدې ټول خصوصيات او تعريفونه هم نه لري.

کريمداد هم عمر په هندوستان کي تېراوه، په قوم بنگښ و، ځيني فارسي غزلي هم د دېوان په پای کي لري، چي ادبي ارزښت يې متوسط دئ، مګر د پښتو وينا يې تر نورو روښانيانو قوي ښکاري او سړی ويلای سي، چي کريمداد يو ناظم و، چي د شعر درشل ته ور نژدې سوی و.

د کريمداد د زوکړي ځای د هند شمس آباد او د استوګني ځای رشيد آباد و، او دا ځای هغه رشيد خان آباد کړی دئ چي د روښان پير له لمسيانو څخه و، او د هندوستان کورګاني پاچهانو هلته فراره کړی او په (۱۰۲۹ هـ ق) کال يې د اورنګ آباد په صوبه کي مځکي او کروندې د جاګير په ډول ورکړي وې، دی وايي :

زما ځای د قـــــناعت رشيد آباد دئ

که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره

د ماثر الامراء خاوند ليکي :

"رشيد خان در سنهٔ ۱۰۵۸ ق در صوبه داری نانديرِ بساط هستي در نورد، در شمس آباد ديهي آباد کرده، با غ طرح انداخته، نعش او را برده همانجا مدفون ساختند"، (مآثر دوهم ټوك، ۱۸۹۰ م)

نو کريمداد هم په شمس آباد کي د رشيد خان په دغه کلي کي اوسېدی، چي وروسته رشيد آباد سو، دی وايي :

دريغا سير گلگشت رشـــــيد آباد ميـــخواهم

تماشای پری رويان شـــمس آباد ميـــــخواهم

می و معشوق گلرخسار و آواز خوش مطرب

کنار گنگ و سرو ســــــوسن آزاد مـــيخواهم

(د کريمداد دېوان، ص ۹۸)

کريمداد چي په دري ژبه کوم خواږه اشعار ويلي دي، خپل تخلص (عيشی) او قوم بنگښ داسي ښيي :

عيشی ام بنگشی ام خاك رهم

دين و دل باخـــــته در راه تو ام

په هر صورت د کريمداد ژوند تر (۱۰۵۸ ق) پوري چي رشيد خان مري يقيني دئ، پس له دې نه ده معلومه چي په هند کي و، که بيرته خپل وطن تيرا او بنګښو ته راغلی وي که يه؟

کريمداد په روښاني مکتب کي لوړ ځای لري، ځکه چي د ده د بيان قوت په دواړو ژبو پښتو او دري کي ځلېږي، او داسي ښکاري چي د عرفان په ځرګندولو او بيانولو کي خپل هنري استعداد هم لري، او د ده ويناوي تشي بې خوندي منظومې نه دي.

تاسي وګورئ چي هنري استعداد څنګه د يوه هنرمن په تخليقاتو کي اثر کوي، او خپله اغېزه ښکاره کوي. خبري هغه خبري دي چي دولت او ميرزا انصاري يا پخپله روښان پير په خيرالبيان کي کړي دي. مګر کله چي د عرفان هغه زر د يوه ماهر زرګر په لاس ورغلي دي نو ده پخپل هنري مهارت هغه داسي سينګار او جراو کړي دي، چي د ښکلا يوه دلکشه نمونه ده، او سړی چي يې لولي نو خوند ځني اخلي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عاشق په نظر ګورئ		د محبوب د مخ جمال دئ
توري زلفي يې خورې کړې		پر سپين مخ يې ايښی خال دئ
ګهي سرو د چمن شي		بيا جنبش يې پر خپل حال دئ
ګه بلبل خوش الحان شي		ګه طوطي شېرين مقال دئ
توري سترګي يې مکحولي		هم يې قد په اعتدال دئ
بيا عجب يې کړې وروځي		چي تشبيه يې په هلال دئ
درست مجلس يې په می مست که		څه عجب ساقي کلال (؟) دئ
موجودات يې برګ بر شه		د وحدت د باغ نهال دئ
ګهي ساز ګهي يې مات کا		دی د کل بانډو کلال دئ
ساتندوی د زنده سرو		د جمله حيوانو ګوال دئ
د اسلام په لوړه وخوت		بانګ يې وواية بلال دئ
مقلد پکښې بندي شو		دا تقليد بې مثله جال دئ
چي له دې دامه بېرون شو		پر هغه ديدن حلال دئ
دا ديدن به هغه کاندي		هر چي تېر تر سر و مال دئ
چي يې آئينه شوه رنګه		پر هغه ديدن محال دئ
ذميمه اوصاف به څو که		هر چي حميده خصال دئ
له بدئ به تل پرهېز که		چي پسنديده افعال دئ
کريمداد دا بيان کښلی		په زر شپږ پنځوسم کال دئ
يادګاري يې ده پرې ايښې		بيان کړی يې خپل حال دئ
هر چي راشي پر دا دنيا		عاقبت يې ارتحال دئ

د کريمداد بنګښ د قصايدو هنري خوا :

کريمداد کله د قصيده سرايانو پر سنت برابر اول د بهار د مناظرو تشبيب لري، او بيا خپلو عرفاني او تلقيني مطالبو ته تخلص او ګرېز کوي، او دلته نو سړی دا مني چي زموږ د پښتو ادبياتو کړی د لوی افغانستان په سلسلة الذهب پوري نښلي، او هغه رنګه مطالب چي سنايي پخپلو عرفاني او اخلاقي قصيدو کي ځای کړي وو، دکريمداد په کلام کي هم هغسي ښکاري، لکه دا قصيده :

تشبيب

ښه نسيم چي زېری راوړی له بهاره		عندليب مي په فغان شه تر ګلزاره
په وصال يې د ګل ډېره خوښي وشوه		چي په ځان يې محنت وشکاو له خاره
په چمن يې له ګلبانګه شراشور که		په هر هر نفس يې ذوق دئ له دلداره
د نيسان او رو مدد ورسره وکه		په هر لور ګلونو وتړل قطاره
مست بلبل لکه خليل پکي جاروزي		د نمرود اور شه څرګند له لاله زاره
د لاله پياله له سرو شرابو پر شوه		نرګس سترګي کړې ور پورته له خماره
څه راحت به له ژوندونه که په بخره		چي په هسي ښه موسم ګرزې بې ياره

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخلص بیتونه

په جهان کې تفرج په تجربه کړې		لا څونه یې مقیم شوې له رفتاره
دغه زمکه لګدکوبه د هر چا شوه		چې مقیمه پخپل ځای وې نه د واره

اصل مطلب ته ګرېز

له طلبه یو زمان فراغت مه کړه		خبر ته شه له هر ملکه له دیاره
حماقت به دي بدل په پوهه نه شي		څو له کوره دي سفر وي تر بازاره
افرینش واړه پر تا دئ نثار شوی		د خسیس په دود لاس مه وړه تر سناره
قافله دي د همت اوده په خوب ده		ته په بانګ د استغنا یې کړه بیداره
سرو ځان د آزادۍ و ملك ته ویوست		مېوه داري ونې لاندې وي تر باره
قلپ زر به دي قبول پر صراف نشي		څو یې ور نه وړې د عقل تر معیاره
په تحقیق به تر انجامه ورسېږي		هره چار چې په اخلاص کړې اختیاره
د رښتیني میني قیاس کړه له پتنګه		چې یې خپله هستي ځار کړه تر نګاره
د اشنا میني مي زړه هسې دوه نیم که		چې تشبیه یې په څه نشي بې اناره
خشك و تر به یې یکباره سره بل که		په هر زړه چې شي د عشق شعله حراره
شراشور به د دیدن په اهل ګډ که		که یو ځل په جلوه ګا شي غمګساره
توري زلفي تاریکي دي لکه لیله		تجلی یې د مخ زیاته له نهاره
څوك له شوقه بې تسبیح که تل تر تله		او د ځینو سریکار شه له زناره
له عاشق سره یکتا شو بې پیونده		په حجاب کې یې مخ پټ که له اغیاره
له صوفي سره کلام د تصوف که		او له رنده میخواره سره میخواره
که ګذر یې د قبور په عالم وشي		شهیدان به ژوندي پاڅي له مزاره
چې هر ښهر دي معدن دئ د حورانو		تر بهښته دي کم نه وینم هندوباره
ښایسته یې په هر لوري په څو لونه		آراسته یې په انهار او په اشجاره
په خوبۍ دي هیڅ د یار برابر نه دئ		تجربه ده ډېره کړې په ډېر واره
د ما ځای د قناعت رشید آباد دئ		که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره
د "کریم" په دود به ژاړي د زړه ویني		هر چې بېل شو د دوستانو له قطاره

یو زمان له درد و غمه نه خلاصیږي
بېلــتانه مي رڼا ورځ کـــړه شب تاره
(دېوان، ص ٤٠)

د کریمداد ادبي او هنري استعداد په دواړو ژبو کې سره برابر دئ، او هغه دا چې ده د روښاني مکتب قصیده له رکوده او بې خوندۍ څخه را ایستلې او بیا یې د هنر پر ښکلي تخت کښېنولې ده. علت یې هم دا دئ چې ده په دري ژبه کې هم دغوني غښتلی لاس درلودی، چې دلته یې یوه غزل رانقلوم :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چو بلبل هر زمان آشفته گرد چمن گریم
بیاد قامت رویش بسر و یاسمن گریم
چو میرم در غمت ای جان ! بیا بعد از وفاتم بین
که از سوز، درون پنهان زمردم در کفن گریم
دلم خون شد، زحسرت تا بکی چون پیر کنعانی
جدا از یوسف خود مانده در بیت الحزن گریم
چنان در محنت راه و بلای منزل افتادم
که گاه از هجر یار و گاه بر یاد وطن گریم
گهی بر شورش و افغان مجنون نغمه یی گریم
گهی در بیستون با ناله های کوهکن گریم
ندارم همدمی اندر همه گیتی، مرا آن به که
در پیغوله غم، بعد ازین با خویشتن گریم
کجا از محرمان بزم وصل او شوم "عیشی" !
پس این کز شوق او چون شمع در هر انجمن گریم

(دېوان، ص ۹۰)

واصل :

د ده نوم پخوا موږ اروېدلی و، خو ښه مو نه پېژاند. په (۱۳۵۳ ش) کال ښاغلي پوهاند رشاد د ده څو نظمونه خپاره کړل، چي د ارزاني او دولت او انصاري غوندي يې سرې په فکري لحاظ د روښاني فکر يوه کړۍ ګڼلای سي. خو په کلام کي يې هنري او شاعرانه ارزښتونه لږ دي.
په دغو خپرو سوو نظمونو کي يو څو اوږدې غزلي سته، چي د قصيدې تر تعريف لاندي نه راځي، خو په (۳۵) مخ کي :

هر چي يو سرې افګار شي ځيني دی غواړي ارمان کا		عيال درست پسې بيمار شي څوك د خپل صورت په ډار شي

قصيده ده چي (۳۵) بيته لري او په پای کي يې داسي ختموي :

نصيحت د کاملانو په اسلام باندي اقرار که هيڅ حيوان په لاري نه ځي وجود ونه د چندڼ ده		د نادان علاج په ډار شي چي يې سر په ذوالفقار شي څو علاج يې په اوسار شي نوس يې عين تور د ښامار شي

"واصـــل" واړه اجـــاره کړه
تر حضور ديدن يې جار شي

دا سړی که څه هم د خوشحال خان معاصر او د لسم قرن ژوندی ښکاري، مګر په کلام کي يې کټ مټ د روښانيانو د نظم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړو قصیدو خصایص لیدل کېږي، او په هغه ژبه ګڼه دئ، چي میرزا او دولت او ارزاني مو دمخه ولیدل.
اورکزی :
د ده نوم نه دئ معلوم، د قادر داد او د هند د روښانیانو سره محشور او معاصر و. داسي ښکاري چي د قادر داد تر مرګ وروسته هم ژوندی پاته سوی دئ (حدود ۱۱۷۵ ق). په غزل کي یې څه هنري ښکلا ځلیږي، خو په قصیده کي یې خوند نسته او نه په بحث او کره کتنه ارزي. خو دوني به ووایو، چي د روښان په مکتب کي د ذوق خاوندان او ځیني ښه شاعران هم لرو، چي د دوی قصیدې د پښتو ادب د تاریخ په تندي کي ځای نیسي او سړی ویلای سي، چي دا شعر دئ او تش بې خونده نظم نه دئ.

میر خان روښاني :

د دولت لواڼي په دېوان کي (ص ۲۵۲ د کابل طبع) یوه اوږده قصیده د میر خان په نامه سته، چي تر (۱۰۰) بیتو زیاته ده. دا سړی هم د روښاني مکتب شاګرد ښکاري، مګر کله چي دولت ژوندی و (۱۰٦۸ ق) ښایي دا روښاني ناظم به مړ و. دولت د ګنج عارفین تر بیان وروسته چي د رسول) معجزات دي دا قصیده د دغي اصطلاح په شرحه کي راوړې ده، چي داسي شروع کېږي :

نن مي زړه له خفي ګنج که څو وینا		مخفي ګنج دئ بې شریکه بې همتا
یو عجیب ښایسته نور و بې مثاله		منزه له سبزو سرخه هم بیضا
نه یې رنګ نه یې مثال شته نه یې لوری		پاك ساده او منزه و تعالی
هم کامل هم مکمل او هم غني و		پاك له فقره له نقصانه له فنا
د غفلت او د نیسان اثر پرې نه و		دی علیم او خبیر و توانا
لوی علیم چي و خپل ذات و ته نظر که		یکباره شو پر خپل ذات باندي شیدا
چي دغه رڼا څرګنده شوه صبا شو		هر چي و له ده رڼا شوه هویدا
لوح، قلم، بهشت دوزخ له ده څرګند شو		عرش، کرسي، آفتاب و ماه ارض و سما

دا د ځینو صوفیانو هغه عقیده ده چي د (الله نورالسموات والارض) پر اساس یې دغه نور د کایناتو منبع ګڼي او بیا په دغه رڼا کي د رسالت او امامت مقام ښیي، او د رسول او اصحابو ستاینې کوي. خو په پای کي وایي :

اطاعت د حقي لاري پر تا فــــرض و
که عاقل یې اعتراض کړه له جهلا

وروسته څو بیته لري، ګمان کوم چي غلط به چاپ سوي وي، خو په دې بیتو کي خلك د روښان پیر لاري منلو ته راغواړي :

هر چي لار یې وي له خدای څخه موندلې		که نېکبخت یې وریسې کړه اقتدا
رسالت د عارفانو که و حق ته		مشتاقان له خپله یاره که اشنا
ګماني سحاب یې درست له دلدار واخیست		له شها سره تل راز د عرفا

اې میرخانه ! قسمت شوی په ازل دئ
انتها راجــــــــــــع همــــــــېش د ابتدا
(ص ۱۵۲ د دولت دېوان)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دغه ډول میر خان هم د روښاني ډلي په ناظمانوکي د قصیدې خاوندګڼل کېږي. مګر څنګه قصیده؟ چي شعر خو نه دئ مګر نظم به وي.

د دولت لوڼ قصیده سرایي :

د پښتو ادب د روښاني ډلي په شاعرانوکي دولت لوڼ د داداو زوی هم نه سو هېرولای، دی پخپله ځان داسي ښیي :

اې دولته روښــاني
حسن خېله نوحاني

بل ځای هم وایي :

د کمکوټي ثنا مـــکړه
د داداو نوحاني زویه

نوحاني خو د پښتو لوڼ یا لواڼي یو هندی سوی شکل ښکاري، او په دې بیت کي خپل ځان ښه راښیي :

شیخ دولت مي نوم دئ هــاتف ایښی
پر زبان د خلکو یاد "فقیر دولت" یم

دولت خو په پښتو د غونډ دېوان خاوند دئ، او د پښتو نور شاعران یې هم په شاعري مني. خوشحال خان غوندي لوی شخصیت هم د ده وزن په پښتو شاعري کي داسي اټکلوي :

بل دولت فقـــیر درې پاوه
زه ترې څو شېرشاهي تېر
(دېوان، ص ۳۸٦)

نور شاعران یې هم داسي ستایي :

د فقیر پښتو خـــبري
لکه سپیني مرغلري
(ارزاني)

دولت ځان د میا روښان لاس په لاس مرید او شاګردګڼي :

زه فقیر دولت مرید د میا روښان یم
له فتراکه به یې نه کاږم آســان لاس

له دې څخه ښکاري چي دی د روښان معاصر، ارادتمن او د (۹۸۰ هـ) کال د شاوخوا سړی دئ چي باید د (۹٦۰ هـ) په حدودوکي زوکړی وي، او ژوندون یې تر (۱۰٦۸ هـ ق) پوري یقیني دئ، ځکه چي په همدغه کال یې د الهداد انصاري ویرنه (مرثیه) ویلې ده.

د دولت ژوند هم اکثر په هندکي تېر سوی او د رشید آباد او دکن په سیموکي رووړد دئ، او پخپل دېوان کي هغه افکار او عقاید ځایوي، چي د پیر روښان د مکتب شاګردان یې لري. دی د قرآن او سنت او شریعت او سني مذهب تابع دئ او د خپلي شاعرئ باغ د عرفان او دیني افکارو په ګلونو سمسوروي.

دېوان یې په (۱۳۵۳ ش) کال د پښتو ټولني په همت په (۲۷۹) مخه کي له کابله خپور سوی دئ.

د دولت شعرونه خو د عرفاني او دیني قالب په محدودو لړګیوکي راګیر سوي او ډېري اوږدې قصیدې لري، او هغه چي د غزل په قالب کي اچول سوي دي هغه هم د غزل تر محدود قالب کله کله وزي او د تغزل شکل مومي. ښاغلي پوهاند رشاد هڅه کړې ده، چي د ده ځیني شعرونه د خلیل بن احمد په عروضي قالب کي کښېباسي، او د عروضي تقطیع په کړاو یې اخته کي، (وګورئ د ده د مطبوع دېوان مقدمه، تر ۱۹ مخ وروسته). دغه هڅه خو د علمي پلوه ښه او په زړه پوري ده، مګر د پښتو ژبي له طبیعته او جوړښته سره سمه نه ښکاري مثلاً دا بیت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای چي دایم یې جاجا څرګند
نه وینم غیر بې له تا څـــرګند

دا خو سپك بحر (فاعلاتن – مفاعلن – فع لان) دئ، مګر زه داسي ګمان کوم چي د پښتو عروضي طبیعت د آریایي ژبو له وزمونو سره نښلي، او د دولت ګرده شعرونه به په عربي قالبونو کي اچول مشکل وي.

که موږ په روښاني ډله کي دولت ته کومه درجه ټاکو نو باید چي د شاعرۍ پر ډګر دی ترکریمداد وروسته د ارزاني او مخلص تر څنګ ودروو. خو په فکري لحاظ محقق ښکاري، او توحید له اتحاد او حلوله بیانوي :

د توحید وینا یې شوه پر زړه نزوله
مــــبرا له اتحــــــــاده هم حـــلوله

بل ځای وایي :

د یقـــــــین په نظر یو راته ښــــکاره شو
له اوله چي مي څوك په نظر سل کوت

قرآن وایي :

(چیري چي مخ کئ، هلته د خدای ننداره ده "اینما تولوا فثم وجه الله").

د روښان د مکتب مفکران له کثرته بیرته وحدت ته ځي او د اسلامي عارفانو په هغه ډله ننوزي چي د دویي له ډګره یکی ته ور تېر سوي وي :

چون یکی باشد همین نبود دویی
هم منی بر خیزد این جـــا هم تویی

خواجه عبدالله انصاري ویلي و :

"از خود فروتر آی ورسیدی" (طبقات الصوفیه، ص ۹۱).

دا مرتبه چي سړی له خودۍ څخه وزي، او سل یو ویني د اسلامي عارفانو په کلام کي داسي شرح کیږي، چي نېستي سوي خلك د هستۍ پر ور درېږي.

نیستانی که بر در هستند		نه کمر بر درش کنون بستند
کز ازل پیش عشق و همت و زور		خود کمر بسته زاده اند چو مور
جهد کن، تا چو مرگ بشتابد		بوی جانت پکوی او یابد
برگذر ! زین جهان پر او باش		گر بدي یانه، بر در او باش

(د سنایي حدیقه)

دغه نیستان چي ځانونه یې د هستۍ له ډګره وړي وي او د وحدت په څپان سیند کي فاني سوي وي، د دولت په ژبه داسي وایي :

په قوت دریاب چي ګډ شي یو یادېږي
په جهان کي هر څـــو ډېر دي دریابونه

د دولت لوڼ په قصایدو کي عرفاني مضامین:

د دولت په تغزلاتو او قصیدو کي عرفان، اخلاق او شرعیات سره ګډ دي، او سړی یې په پښتو کي د سنایي د قصایدو پیرو ګڼلای سي. مګر د سنایي د شعریت قوت نه لري.

د ده د فکر او ادبي قوت د ښکاره کولو له پاره دغه تغزل ولولئ، چي ټول یو ګڼي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ظاهر باطن چې ګورې سبحان يو دئ
صورتونه ډېر ليده شي جانان يو دئ
د کثرت په حسابونه غلط مه شه
مومنان هر خوا نيوه دي ايمان يو دئ
په صدف کي در خالص په مار کي زهر
بارنده پر هر ځای ابر نيسان يو دئ
پر اغزي پر ګل يې نور يو شان وېشلی
تابنده پر جهان لمر درخشان يو دئ
رنګ رنګ ګل ځني پيدا شي په پټي کي
چي ګياه پرې زرغونيږي باران يو دئ
که لښکر حشم يې ډېر ليده شي څه شو
چي په حکم يې عمل شي سلطان يو دئ
د دنيا بازار يې جوړ کا په څو شاني
د معنی په ستر ګو ګوري هر شان يو دئ
د احول ستر ګي کږې دي يو دوه ويني
جلوه ګر، په عرش، کرسي کان مکان يو دئ
د شاهد لباس اغوستی دلبري کا
ذات واحد، بصير، عليم، څو الوان يو دئ
چي د عاشقانو زړه په زلفو خال وړي
دلربای د زړونو ژر په جهان يو دئ
د معشوق عاشق جامه واغوندي راشي
عشق باقي، شاهد، مشهود بې ګومان يو دئ
پرې مومن، کافر، ماهی، چونګښه زيست کا
پاك درياب بېحده لوی، بې پايان يو دئ
د مجاز په څو څادر کي يې مخ پټ کا
د "دولت" د زړه انيس پټ عيان يو دئ

(د دولت دېوان، ص ۱۷٦)

په دې ډول تاسي د دولت د بيان هغه اصلي جوهر او پر کلماتو او الفاظو د ده راځرمه توب اټکولای سئ چي يوازي د عرفاني فکري پانګه نه لري بلکي د بياني هنر لړ څه ذوق او ذخيره هم ورسره ده.

ځان جهان په لا اله نېست کړه "دولته" !
د جــانان په ستر ګو ګوره خپل جانان ته

د دولت قصيدې چي عرفاني او اخلاقي مضامين لري لکه د سنايي عرفاني قصيدې، اوږدې دي، او د ده کلام په پښتو ادب کي د عرفاني پانګي يوه غوره ذخيره ګڼلای سو. د ده شعر د شعر له پاره نه و، هدف يې د روښاني عرفان څرګندول و. د دې کار له پاره چي ده کوم هنري استعداد او د کلماتو ذخيره درلوده، هغه يې ټوله په دې لار کي کښېښووه. که څه هم ده لکه سنايي يو لطيف ادب جوړ نه کئ، مګر بيا هم په پښتو ادب کي د ده وينا تر ډېرو ناظمانو غوره ده، او کله کله د لطيف ادب پر پولو هم پل ږدي، او کله د تغزل ميدان ته رادانګي لکه يو تکړه غزل سرا داسي مضمون آفريني کولای سي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شېرين يار چي ما د زړه په سترګو تل کوت
هر ساعت به مي د ميني د ده ګل کوت
د ديدن شراب يې راکړه هسي مست شوم
چي هر جز مي د معنی په قوت کُل کوت
ځان جهان راڅخه هېر شو په مستۍ کي
لور په لور به مي دلبر جلوه ګر کوت
چي په لا اله مي غير وجود نفي کا
روحاني پادشاه مي ناست پر تخت د دل کوت
که نظر مي د صفات پر عالم وکا
بې آشنا مي نه جهان، نه ځان، نه بل کوت
د يقين په نظر يو راته ښکاره شو
چي اول مي د ګومان په سترګو سل کوت
د وحدت په باغ څړه بې سره ګډ شوم
ګل او خار مي يو ليده، زاغ مي بلبل کوت
که د زړه ارسۍ صفا کړې و به وينې
هغه مخ چي پاك ولي، نبي مرسل کوت
زه "فقير دولت" هر ګز په ميان کي نه وم
دلبر خپل جمال پخپلو سترګو تل کوت

(دېوان، ص ۸۲)

اوس د دولت يوه قصيده را اخلو، چي دا هم د مضمون تسلسل لري او هم د تخيل سره نښتون پکښې ښکاري، مګر موضوع يې هغه عرفان او هغه د روښاني مکتب د افکارو څرګندونه ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر چي نوش د توحيد مي کا		د خودۍ مرکب به پی کا
يو ديدن به د دوست ويني		هر نظر چي پر څه شی کا
دا هغه زه، ته پرده يم		په پرده کي بازي دی کا
وايي نه يم، نوازه شي		څه عجب اشارت نی کا
چي د شك ګومان مچ وخوري		د توحيد نعمت په قی کا
کامل ځکه غلط نه ځي		تګ د پيغمبر په پی کا
هغه نه مري تل باقي شي		چي مړ زړه په ذکر حی کا
د خير ساج په شان به		په رضا د ده مرګی کا
درست بدن د ذاکر ذکر		ګوشت پوست، هډ مغز رګ و پی کا
پر بيابان مجنون جاروزي		ليلی سيل د خپل حی کا
يو صفت په خپله ژبه		چين، ختن په هند، روم ری کا
په قدرت له يوې خاوري		سوار، پياده، شتر، مزری کا
دېګ، طباخ، سرپوښ، ججری		خم، پياله، بدنه، ګړی کا
ښېل د غوښي له صورته		پی، شودې، شړومبې، غوړی کا
بادشاهان يې خدمت هسي		لکه ښه عاجز مريی کا
اوليا په يوه دم کي		تر مشرق مغرب لار طی کا

د دې قصيدې د تخلص په برخه کي داسي نتيجه اخلي او خپل مطلب ته ګرېز کوي :

غير مه ګوره دولته!		خير، شر سبب کل دی کا
په ساعت کي نېست نفي شي		د هستۍ لافي لوګی کا
مراد هاله مومي مريد چي		سر د پښې تلی کا
عاشقان د ده له شوقه		تنن، تن، تنا له لی کا
په بهشت کي ګفت کم دئ		بې سلا مه بې عليکا

(دېوان، ص ۲۲ – ۲۵)

د دولت د قصيدو موضوعونه د عرفان په ارت چاپېر کي متنوع دي، او ډېر داسي څه پکښې سته چي سړی يې د اسلامي عرفان او د شرقي صوفيانه ادب نخوړ بللای سي. که يو څوك دغه افکار او ښکلي مضامين سره ښېل او تر خپل عنوان لاندي کښېږدي، د عرفان او تصوف يوه ښکلې او ګلالۍ باغچه به وي، لکه:

د دلـــــبر ديدن په هر لـــــوري عـــيان وينم
هر نظر يې په هر څه کي په څــــــو شان وينم
چي مي سترګي د باطن کړې پير کامل رڼې
په هر څه کي يو ديدن د پاك سبـــحان وينم

(دېوان، ص ۲۱۲)

د سالك څه زده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن هغه سالك د دې لارې ادب زده
چې له دم سره يې ذكر د پاك رب زده
مرده دل د دل له سره خبر نه دئ
په تقليد يې په زبان د خداى لقب زده
غير دېوال به يې حجاب په ميان كې نه وي
چې يې سهل پر فلك لكه كوكب زده
زه "فقير دولت" به روغ په نور څه نه شم
كل زما درد و دارو د دلبر لب زده

(د دېوان ۹۹ مخ)

بې الحاده او حلوله خالص توحيد:

د توحيد وينا مې شوه په زړه نزوله
مبرا ده له الحاد هم له حلوله
يو الله دئ بې جهته تجلى كا
پوشيده دئ له دوبين، ظالم، جهوله

(دېوان ص ٤٣)

يو حق دئ !

په ظاهر، باطن، اول، آخر يو حق دئ
نصيحت په زړه كې ونغوړه زما دا
د احد په ملك كې بې احده نشته
تل دا حال په ژبه وايي كل اشيا دا

(دېوان، ص ١٨٦)

د وحدت د باغ مرغه د كثرت په ننداره كې

د وحدت د باغ مرغه بلند پروازه
ننداري لره راغلى د كثرت يم
روحاني وطن مې نه هېرېږي هيڅ وخت
د صورت په ملك كې بند په ضرورت يم

(دېوان، ص ١٤٩)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشال خان خټک

په ادبي مکتب کي قصيده

اوس نو بيا د قصيدې سمسور موسم راغی او د پښتو پلار خوشحال خان خټك په خپل ادبي زيار او مښود کي قصيده هم تر لاس ونيوله، او د روښانيانو له خانقاه يې بيرته بزم او د رندانو ټولۍ ته راوسته.

پخپله خوشحال خان او تر ده وروسته د ده د کورنۍ ډېرو شاعرانو پښتو قصيده په صنعتي او فني لحاظ هم وپالله، او د مضمون د تنوع له پلوه يې داسي غني کړه چي اوس هغه د غوريانو او روښانيانو قصيده چي پرته له ستايني او تصوفه يې نور رنګونه، نه لرل په دوه ډوله مضامينو وپسولله سوه، او هر راز ادبي ښکلا يې بيا مونده.

اخلاق، حماست، افتخار، شکوه، غندنه، ستاينه، ښېګڼه او تلقين خو کله کله تصوف او توحيد او نور ډېر مضامين هم د قصيدې په ښکلولو کي داخل سوه.

په حقيقت کي خوشحال خان د نوي قصيدې ژوندی کوونکی دئ، پخپله دی د روښانيانو ادبي ضعف او کمزورۍ ته متلفت دئ او په يوه خوږه او ښکلې قصيده کي خپلي ادبي کارنامې او د سابقينو احوال داسي بيانوي :

په پښتو شعر چي ما علم بلند کړ	د خبرو ملك مي فتح په سمند کړ
مدعي د توري شپې اور اورکی و	د سهيل غوندي مي ځان باندي ځرګند کړ
يو په حال او په ماضي کي هسي نه و	چي ښکاره يې د خبرو راته خوند کړ
د ميرزا دېوان مي ومانده په ګوډې	مسخره مي ارزاني خويشکی زمند کړ
که دولت وکه واصل وکه دا نور وه	په خبرو مي د هر يوه ريشخند کړ
کتلمې مي ورته سازي کړې د قندو	د اوربشو په ډوډيو چي چا شخوند کړ
لعل و دُر مي ورته وپېيل د نظم	د مشکنو بنجاره مي مستمند کړ
هر کلام مي واردات دي يا الهام دئ	چي موزون مي په تقطيع د بحر بند کړ
په تشبيه او په تمثيل او نزاکت کي	عذوبت مي د خبري چند در چند کړ
په تازه تازه مضمون د پښتو شعر	په معنی مي د شېراز او د خجند کړ
د بوستان ونې مي واړه پيوندي دي	حقيقت مي د مجاز سره پيوند کړ

رشيتا هم دا ده چي تر خوشحال خان دمخه د پښتو قصيده د روښانيانو په دور کي داسي وه لکه چي سړی اوربشينه ډوډۍ خوري، خو اوس په خوږتيا او خوند او کيف کي په الهامي ډول او تازګي د خواجه حافظ او کمال خجندي د کلامه سره سياله سوه.

د خوشحال خان په قصيده کي د چا غندنه يا ستاينه يا کومه صله او ګټه مقصد نه وه، د ده کلام د زړه الهام او د محبت کمند و.

نه مي سود نه مي مقصود شته په دا کار کي
محبت زمـــــا په غــــــــاړه دا کــــــمند کړ
عشــــقه ته تر اورنګزېب پاچا بهــــــتر يې
چي خوشحال دي په عالم کي سربلـــــند کړ

د خوشحال خان د قصايدو دېوان ټول تر دوه زره بيته پوري رسيږي، چي ما په ۱۳۱۷ ش کال له کندهار په بشپړ ډول خپور کړی و. په دې قصيدو کي د پند او موعظت ګټوره ذخيره، د پښتني اخلاقو او محسناتو ښېګڼه، د تعليم او روزني نکات او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وطني سندرو خوندوره برخه، حمد او نعت، د جنګ او حماست خبري، د خپلي کورنۍ او قوم څخه ګيلي ماني، د معيشت او طب او حفظ صحت لارښووني، پسرلني ښکلي تشبيبونه، منظر نګارۍ او غندنه او کله کله هزل او ملنډې هم سته.

نو په لنډو الفاظو بايد داسي ووايو، چي:

د خوشحال خان قصيده د ده د شعر يوه جامعه برخه ده، چي د شاعر پياوړتوب او فني اقتدار او ادبي مهارت ښه ښکاره کوي. هم د فرخي او منوچهري د قصايدو صنعتي ښېګڼې لري او هم د سنايي د حکمت او موعظت معنوي مزايا پکښې پراته دي او هم د پښتو او پښتونوالي يوه رڼه هينداره ده.

د خپل زوی نظام په وېرني بولله کي وايي :

څه داغونه پردې پر زړه باندي فلکه		چي نظام دي له ما بېل کړ خوا يې ډکه
خدايه ته خو ستمګر نه يې دا څه کړې		خلقه دي په دا کار کړه هکه پکه
په لحد کي هغه مخ خورې په چنجيو		چي د هيچا پرې پېرزو نه وه ځوانکه
کشکي ځوان د پښتانه په ننګ کي مړ وای		نه چي ګور لره روان شو له تلتکه
چي د قام په ننګ کي ومړ هغه زويه		په عالم کي د خپل پلار غاړه کا لکه

په شرقي شاعري کي خو تل شاعر تش ستايونکی وي، دی د دلاورانو او جنګياليو مېړو جنګي کارنامې او بهادرۍ ستايي اما پخپله د جنګ ډګر ته نه ورځي. خوشحال خان د شاعرۍ سره سره يو جنګي سردار او د جګړې د ميدان توريالی سپاهي هم دئ. نو ځکه د ده وينا په جنګي مناظرو او د توريالیو په ستاينه کي پر يوه واقعي او حقيقي کيف بنا ده او تل له ځانه حکايت کوي نه له نورو، او که کوم وخت د کوم توريالي ستاينه کوي هغه هم هغه څوك وي چي د ده تر مشرتابه لاندي توري وهي، په يوه قصيده کي خپل زوی بهرام ته وايي :

څو دي توان توفيق رسيږي بېرون مه شه		په هر دم د پښتانه له ننګ و نامه
ته د چا و جام ته هيله اميد مه کړه		حريفان دي باده نوش وي ستا له جامه
يا تکيه د يوه خدای ده يا د توري		په جرګو مرکو نه شي کار تمامه
که دي نفش د توري کښېني راته غوږ کړه		کامروا به شې هاله له هره کامه
ښه ځوانان به خپل هوډ پرېښږدي له لاسه		که يې سر شي د خوني مزري تر ژامه
که تل توري غشي خوري ماتي د جنګ وړي		مرد به سوړ نه شي په زړه له انتقامه

په يوه بله قصيده کي خپل وروستنی ارمان او د فلك د ناوړو سره ډغري وهل داسي ښکاره کوي، چي د شاعر لوړ همت او پر ځان ويسا ځني څرګنديږي :

مرګه ! هومره مهلت راکړه په جـــهان کي
چي جـــمدر د مــدعي په وينو ســـور کړم
که يې درست د متو زور راته ښـــکاره کړ
بيا فلك سره کشتي په خپل دستور کړم

د خوشحال خان د قصيدو د منظرنګارۍ او د بهاري تشبيبونو د ګرېز او تخلص ځای بيرته هم هغه د پښتونوالي ښکلې دنيا او د ننګ او ناموس تودکانون دئ. په يوه غرا قصيده کي په تشبيب داسي پيل کوي :

د نوروز منت پر باغ دئ پر صحرا هم
نوراني يې شي له فـــيضه هغه دا هم

دا بهاري تشبيب خو ډېر ښکلی دئ، اما داسي ښکاري چي شاعر د بند او له وطنه د ليري تابه په حال کي ويلی دئ نو ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصيدې په تخلص لهجه داسي وراړوي :

د قفس بلبلي ژاړي ګرياني کا		چي به چيري په ګلګشت والوزو بيا هم
په هغو زما سلام ما دي هم ياد کا		په ګلزار کي چي نګار لري صهبا هم
څو بهاره مي بې ميو معشوقو ځي		دا خودراى فلك څه چاري کا په ما هم

دلته د شاعر لوړ همت او د پښتونوالي غرور بيا ښکاره کيږي، پخپل ارت زړه کي د جهان غمونه ځايوي او له دنيا او مافيها څخه استغنا مومي، وايي :

چي و خپلي کامرانۍ ته مي شا کړه		غم اندوه د فلك نه لرم پروا هم
د منت دارو که مرم په کار مي نه دي		که علاج لره مي راشي مسيحا هم
د پرښتو امين منت دئ په دعا کي		لا جرم ورځني پټه کړم دعا هم
د جهان غمونه واړه پکښي ځاى شول		شکر دا چي زړه يې لوى راکړ و ما هم

په دې دوني جنګي او حماسي تاو او د پښتونوالي په شورماشور کي خوشحال خان د سنايي په دود د حکمت او موعظت يناوي هم لري، چي سړى له دې مادي دنيا څخه د يوې بلې معنوي نړۍ په ياد کي هم اچوي، لکه چي په يوه اوږده قصيده کي وايي :

مخ د هغو تور شه چي يې ميني نفساني دي
يوه مينه باقي ده نوري کل ميني فـــاني دي
مه کړه د نس نغوته د هوا په لوري مــــه ځه
واړه د نس چاري شيطاني نه رحماني دي

د قصيدې په پاى کي شاعر خاصه روحاني جوله ښکاره کوي، او د خپل زړه د مقاصدو د پوهولو له پاره کوم ترجمان ته هم اړتيا مومي، وايي :

چا و ته ويل کړم ترجمان نشته په منځ کي
زه سمرقندي يم ياران واړه ملـــــتاني دي

خوشحال خان او د ده زامن او لمسي لکه د پښتو ادب په نورو څانګو کي چي د استادۍ لاس لري او زموږ ژبه د دوى د ادبي تخليقاتو مرهونه ده، قصيده هم د دوى په ادبي مکتب کي په ښه ډول روزل سوېده، او د ادب دې څانګې ته هيڅا دوني پرورښت نه دئ ورکړى لکه د خټکو درنې کورنۍ چي په دې ښکلي بڼ کي رنګي او مسوونکي ګلونه زرغونه کړيدي. اشرف خان هجري او عبدالقادر خان او ګوهرخان زامن او شيدا د ده لمسى د قصيدې پياوړي روزونکي دي، چي له دوى څخه د پلار په شان ډېر غرا و بليغ قصايد په پښتو ادب کي پاته دي او که د دوى دغه زيبا او خوندور آثار نه واى نو به د پښتو ځولۍ د قصيدې له ښکلو ګلونو څخه هم تشه واى. د دوى په زمانه کي د هند د بابري کورنۍ تاړاکونه پر پښتنو جاري وه.

د مغولو دا تېرى او ناتار خو د دوى له پاره تريخ و مګر د پښتو په ادب کي يو خاص باب پرانيتى دئ، ځکه دا سرداران شاعران چي به له وطنه ليري سول دوى به د احساساتو رقت او د قريحې حساسيت او د زړه نرمي بيا مونده او دغه صفات د ښه او مؤثر شعر په تخليق کي ډېر اغېزه ور دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشرف خان هجري :

اشرف خان هجري چي کله کله ځان روهي هم بولي د خټکو د کهول يو پوخ او پياوړی قصيده سرا دئ. د ده په قصيدو کي د وطن د بېلتانه درد او سوی پټ پروت دئ او دې بېلتون د ده کلام ته خاص اثر او رقت او د آتشينو احساساتو تودوالی او د وطني اشعارو خاص رنګ و آهنګ ور بخښلی دئ. د دکن په منفاکي د روه دغه شېرين نوا بلبل هسي درافشاني کا :

ما هجري ته يې هجران دکن لمبه کړ

ځکه تل د يار له غـــمه در افشان يم

هجري د هنر دوست او د فنان ذوق خاوند و په يوه اوږده قصيده کي د هنر لوړ مقام او د پښتنو شاعرانو هنري منزلت ټاکي او په انتقادي نظر د دوی هنر تجزيه کوي، دا قصيده داسي شروع کېږي چي په ادبي اصطلاح يې مقتضيه يا محدوده بولله ګڼلای سوای، ځکه چي کوم نسيب يا تشبيب نه لري :

د مردانو بداېي علم و هنر دئ		آرايش د ګلرخانو په زېور دئ
د هنر پېشه زېور د زيرکانو		هر چي فخر په دولت کاندي بقر دئ

د هجري په نظر کي آرټ او صنعت په دې نړۍ کي يوه لايزاله پديده ده او په داسي حال کي چي نور اعتبارات نېستي کېدونکي دي فقط هم دغه صنعت د نړۍ ښکلا ساتي او خپل اثر جاويدان پرېږدي، دی وايي :

په اقبال د دهر ځای د غرور نشته		د بقا زوال يې ژر لکه ديګر دئ
په هغه يار فرزانه کله نازېږي		چي يې نن په غېر کي يو سبا دګر دئ
مهين يار تر علم نشته په دنيا کي		په دوه داره مدعا لره رهبر دئ
که عالم په علم جوړ ملك يې بوله		بلکي لا تر پرښتو نه نېکوتر دئ

دلته هجري د شاعرۍ فن ته ورګرځي او داسي يې ستايي :

هر صفت چي خالق اېښی په بنده کي		تر همه وګويايي والاګهر دئ
هيڅ تميز به يې ونه شي له حيوانه		خو په ژبه آل ممتاز ديو البشر دئ
ګويايي اګر چه کسب د انسان ده		ولي هر چي سخنور هغه بهتر دئ
که سبب يې ګويايي د زبان نه ده		سکه په څه بلبل په طيرو کي سرور دئ

دلته هجري د خپل قوم د هنري فعاليت لږوالي ته ملتفت کېږي او پر دغه تريخ حقيقت په داسي ډول اعتراف کوي چي د ده نقاد نظر ځني ښکاري :

دانايي حکمت نصيب د سرو مغولو		پښتانه ته جهل خوږ لکه شکر دئ
پښتون ذات چي رب پيدا کړ له ازله		دود د علم و د هنر پکښې کمتر دئ
که همه قوم پره کړي سر له سره		دا حکمت په څو مکانه مقرر دئ

هجري د خپل پلار په استادۍ او فني مهارت وياړي او ځان يې مستقيماً خلف او شاګرد ګڼي او وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اولاً به د استاد له حاله وایم		چي يې شعر جهانګير لکه قمر دئ
په پښتو ژبه چي شعر چا بيان کړ		د همه وو نظم ستوري دي دی نمر دئ
څه خوبي د هغه نمر وايې مهجوره		چي يې نوم دهر نيولی سر په سر دئ
ټول يې وسپاره په ما سرير د نظم		هغه نمر چي نن د خاورو په بستر دئ
نن حريف د ځواب نه وينم په دور		نه مي يو له مړو په شعر برابر دئ
زه محتاج د شاهد نه يم په دا قول		په راستي مي دا غرا شعر محضر دئ
که څوک خيال د جدل کا زما له نظمه		دغه ګوی دغه ميدان دغه احقر دئ

زېبا شعر هسي زړه د هــجري يوور
لکه زړه د سفله وړی سيم و زر دئ

د هجري په کلام کي د پخوانو قصيده ګويانو اغېزې لفظاً او معناً ښې ښکاري، تاسي دمخه ولوستل چي شيخ اسعد سوري د پښتو پخوانی بولونکی يعني قصيده سرا د امير محمد سوري پر مرګ څنګه له فلکه سره ګيلې مانې کولې، او څنګه يې د هغه وېرنه يعني رثا په مهارت او غني لياقت سره ويلې وه، اوس د هجري يوه شکوه هم وګورئ، چي د هغه زاړه فکر او بلاغت بځرکي ښه پکښې ځلېږي او د منظرنګارۍ او استعارې کمال ځني ښکاري :

هسي چاري په انسان ولي سما کا		چي يې کار همه په څټ د مدعا کا
کيفيت يې مشابه له بازيګرو		نوی نوی مخ له غيبه هويدا کا
ماه و نمر جوړه مهرې د حقه بازو		په ماښام يوه په خوله بله پيدا کا
توره شپه ګويا پر ده د نېرنګيو		و هر چا ته روزانه بازي نما کا
سره مهره په لپو ونيسي تياره شي		بيا عطسه د شپې مصدره د سبا کا
زمکه سره لکه شهپر شي د مورانو		چي پيدا له فمه زاغ د زرو ها کا
د مراد باده څرګنده کا سرې ته		بيا يې ژر ور ځني پټه په جفا کا
نه به يار و يار ته وبخښي قسم دئ		نه به څوک ځني حاصله تمنا کا
بيا به کله درخو وکا سينګارونه		چي لېمه د حسن سترګي پې جلا کا
نه به بيا آدم شمله په څېره کېږدي		چي درخو يې سينه يخ په تماشا کا
دګردون هسي روش دئ له ازله		دوه مين په زجر تل سره سوا کا
هر زمان چي خنجر وکاږي د قهر		له ګدايه برابر لوی امرا کا
د فاضل په فضيلت يې رقت نشته		نه يې توره لږ ادب له اوليا کا
دا ويل به ارمان کېږي په وګړي		که قرائت يې په منبر باندي ملا کا
چي آخر وفا له مرده مونده نه شي		مرد هغه چي په حيات همه تر شا کا

هجري دُر دي پيوسته د حقيقت کړه
کيفيت يې کانې زړه هـــــم په ژړا کا

وګورئ د شاعر په فکري چاپېرکي تل د زمانې سياسي او اجتماعي اوضاع اغېزه من وي. د اسعد سوري او د خوشحال خان د زوي رثايي قصيدې هم وېرني او شکوې دي خو هغه وخت د پښتنو سياسي عظمت د فکري استقلال او پر ځان ويسا او د روحي ټينګار او صلابت مويد و، په وير او ماتم کي هم شاعر له دنيا څخه فرار نه کاوه او د يأس او قنوطيت ځپو نه لاهو کاوه، مګر د هجري عصر خو د مغولو د پردۍ سلطې او اقتدار د لوړتيا وخت و، دلته د پښتنو ملي مرکزيت د دوو غښتلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاهنشاهيو تر منځ تري تم او خوشحال خان غوندي پياوړی سردار او د آزادۍ د جنګ نوميالی مبارز او اور ژبی شاعر تر خاورو لاندي سوی و، نو ځکه د هجري په کلام کي يو د يأس او نا اميدۍ رنګ ښکاري په کوم ځای کي چي اسعد سوري او خوشحال له خپلي وېرني او شکوې څخه هم د ژوند او قومي افتخار له پاره نتيجه راباسي هجري د ملي مړيني په ګروم او ويرکي دنيا و مافيها ته شاکوي او وايي :

مرد هغه چي په حيات همه تر شاکا

دا دئ د بلواکۍ او بدبختۍ لوی نښان، چي زموږ په قومي شاعري کي د مغولو د مظالمو او جفاوو څخه پيدا سوی و او پښتنو پوره درې سوه کاله د دغه اجنبي تاړاکه سره مبارزه کوله، مګر سره د دې چي د پښتو ادب د دغي دورې په آثاروکي ډېري الميې او د ګرومه ډکي انګازې پاته دي، بيا هم پښتون مهجور شاعر خپل وطن او د خپل ملي ژوند او افتخار مرکز نه دئ هېر کړی، لکه چي هجري وايي :

کـــه نصيب بنده بندي کړ په دکــــن کي
دامنګير يې همېشه عشق د وطـــن دئ
د زړه باز يې د روه په زمـــکه ګـــــرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ

عبدالقادر خان خټك :

د خوشحال خان بل زوی عبدالقادر خان چي د (۱۱۰۰ هـ) کال په شاوخوا کي ژوندی و او د پښتو له ښو قصيده سرايانو څخه و، دی د خوشحال خان د مکتب پياوړی شاګرد دئ، او د شعر په ښېګڼو او ادبي مزاياوو کي پس له پلاره دی استادګڼل کيږي.

د ده ورونه هم د پښتو مقتدر شاعران دي خو پخپله اشرف خان هجري هم عبدالقادر پس له پلاره په لومړي پوړ شاګردانو کي ګڼي او وايي :

اوس يې وايه حقيقت د شـــــــاګردانو
چي هـــــــر يو له دې هـــنره بهره ور دئ
قادر خان که بحـــــر بولم دروغ نه دي
چي يې فکر د اصلي دُرو مصدر دئ

د عبدالقادر خان له قصيدو څخه اوس موږ فقط نه قصيدې د ده په چاپي ديوان کي مومو، چي ما په (۱۳۱۸ ش) کال له کندهاره چاپ او خپور کړی دئ.

په دغو قصيدو کي ثنا، عرفان، حکمت، موعظت، رثاه، شکوه، انتقاد او منظرنګاري تړوله سته، او ځيني قصايد يې ښکلي تشبيبونه هم لري.

عبدالقادر خان د وينا په رواني او خوږتابه کي خپل پلار ته ورته دئ او په لفظ او معنی کي هغسي پياوړتوب لري او غزل يې ډېره مستانه ده، مګر په قصيده کي يې روحاني رنګ غالب دئ او هغه مطالب وايي چي سنايي پس له خپلي فکري اوښتني پخپلو عرفاني قصيدوکي ويلي وه.

ښايي دا به د هغه څه اثر وي، چي عبدالقادر د خپل سياسي کړاو او بېلتانه په وخت کي د نقشبندي طريقې د يوه مشهور عارف شيخ سعدي لاهوري لاسنيوی کړی و او دغه طريقت به د ده فکر خاص هغو معناوو ته ګرځولی وي چي د يوه مطيع مريد سره ښايي.

د عبدالقادر خان په غزلوکي شور او مستي او د تغزل ښکلی آهنګ او د شاعريت مظاهر ډېر سته خو په قصيده کې دغه مزايا لږ دي، که څه هم پر الفاظو بشپړ سلطه لري خو د فني تخليقاتو اندازه يې په قصيده کي لږ ده او په واعظانه ډول خپل مطلب سِده اداکوي. مثلاً د جهاندارۍ او سياست د ښېګڼو په تلقين کي د ده له قصيدو څخه دغسي بيتونه راوزي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ظلم اور يې بل کړ په عالم کي		ظالمان به ځان سوخته په دغه نارکا
پخپل ځان باندي ستم کا نه پوهيږي		چي ستم پر بېوزلانو ستمگارکا
چي پر تله تر پلي لا د سپاره سخت دي		بدايي پر پلي ولي شهسوارکا
لايزال دئ سلطنت دگدايانو		د زوال وېره يې نشته نه يې ډارکا

د پښتو شاعرانو په وينا د مېړه او مېړنتوب د صفاتو په ځرګندونه کي ښه ذخيره سته او دا د پښتو د اخلاقي شاعرۍ يوه غوره برخه ده. خو هر شاعر د خپل فکري استعداد سره د دغو صفاتو ځرګندونه او څېړنه کړې ده او خپل نظر يې د مېړه د لازمي صفاتو په شرح کي ښکاره کړی دئ، چي موږ له دغه ډول اشعارو څخه د هغه شاعر فکري سويه او د ده د تخيل مجاري معلومولای سو، مثلاً خوشحال خان د مرد په ستاينه کي د ده له پاره دغه صفات ضروري گڼي :

مرد هغه چي همتناك بركتناك		د عالمه سره خوږ په زيست و ژواك
مخ يې مخ قول يې قول عهد يې عهد		نه دروغ، نه يې فرېب، نه تش تپاك
چي خبره د پستۍ د بلندۍ شي		په لويي لکه آسمان په پستي خاك
په تمکين کي لکه سبر په پستۍ کي		په هر لور يې ځانګي ږنګري له تاك
لکه ګل شګفته روی تازه په باغ کي		همېشه د ښو بلبلو پر بلغاك

د خوشحال خان د تصور او تخيل نيلی د مېړنتابه په ځرګندونه او توضيح کي تل د پښتونوالي او مادي نړۍ پر ډګر ځغلي، له ژوندانه سره اړه لري او د ژوندانه خبري کوي.

مګر د ده د زوی د تخيل چاپېريال بېل دئ، عبدالقادر په تصوير کي د ملائيت ځيني نخښي ښکاري او داسي ځرګنديږي چي د مدرسې او خانقاه ماحول د ده په قصيده کي اوځار اثرونه پرې ايښي دي او هغه څه چي خوشحال خان د مېړنتابه په لوازمو کي نه ګڼل، د ده زوی هغه هم پکښې داخل کړي دي، او دا هم د عصر د هغي خاصي ديني روحيې اغېزه ده، چي د شرق اکثر اخلاقي شعر همدغه رنګ لري، حتی چي حضرت سنايي شاعر ته هم د دغي لاري تلقين کوي، او وايي:

تو ای مرد سخـــــن پېشه ! که بهر دام مشـــتی دون
زدين حــــــــق بما ندســتی، به نيروی سخـــــندانی
چه سستی ديدی از سنت، که رفتنی سوی بيدينان
چه تقصير آمد از قرآن ! که گشـــتی گـــرد لامـــانی

عبدالقادر خان د مېړه په ستاينه کي دغسي مادي او ديني صفات سره ګډوي، د ده يوه قصيده داسي شروع کيږي :

مرد هغه چي په بخشش لکه درياب وي		په ښه بد باندي مشفق لکه آفتاب وي
لکه مځکه هسي پست په تواضع وي		د واړه عالم مرجع وي هم ماب وي
په ثبات کي تر غره لا ثابت قدم وي		په صفات او په نرمي کي لکه آب وي
تل يې وچولی د مياشتي غوندي ويل وي		دوست دښمن يې له ديداره کامياب وي
قناعت لکه همای په استخوان کا		نه ظالم نه حرصناك لکه عقاب وي
چي د ظلم لمبې بلي په عالم شي		پرې بريان د ده خاطر لکه کباب وي

تر دې وروسته زموږ د شاعر په تصور کي د خانقاهي تلقيناتو اثر داسي ښکاري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نعمت کې شکر کا په محنت صبر		زړه يې ټينګ په مسبب نه په اسباب وي
په قضا د حق راضي خرم خورسند وي		ورته يو جنت دوزخ ثواب عقاب وي
يو زمان يې زړه خالي نه وي له يادو		که په ناستي که په تللو که په خواب وي
اوامر لکه سنت ادا کوينه		پټ څرګند له نواهي په اجتناب وي
که اشيا ورته ښکاره کماهي شي		مناجات يې زدني علماً يا وهاب وي
عام عالم ته ناست ښکارېږي په رفتار کې		د وصال تر شپې لا تله د ده شتاب وي
لاتاثيره يې بد ښه لکه سره زر شي		په لمبو د عشق سوخته لکه سيماب وي
څو چې ګرزي د دنيا په خرابات کې		په باطن کې آبادان ظاهر خراب وي
د ډک سيند غوندي آواز نکا بهيږي		نه پر شوره، پر غوغا لکه سېلاب وي
د دانا سوال ځواب په ادب ورکا		و احمق ته يې په پټه خوله ځواب وي
د ښو بوی يې په همه د يار پرېشان وي		درست وجود يې په معنا د مشك ناب وي
په ظاهر جامه له خلقه سره خلق		په باطن کې تابعين وي يا اصحاب وي

هغه مرد ولي ګڼه عــــــبدالــــــقادره
چې عمل يې په سنت او په کتاب وي

وګورئ د فکري تحول آثار چې له پلاره تر زويه پورې يې څونې فرق کړی دئ، د خوشحال ايډيل مېړه يو عالي همت او پر خپل بول ولاړ، رښتين او دروند او د ورين تندي خاوند پښتون دئ، چې وسله يې پسول او تکيه ګاه يې فقط خپل همت او خپل مړوند دئ. مګر عبدالقادر خان مېړه يو شاعر او صبور او له خدايه وېرېدونکی ذاکر او پر کتاب او سنت ټينګ او خاموش غوندي خانقاهي زاهد دئ، چې تلقين يې هم هغه له دنيا څخه فرار او د نفس او ژوندانه او د هوا او د هوس د کوډغلي وراني ده.

عبدالقادر خان په يوه قصيده کې وايي :

د بقا بهبود يې هيڅ نشته فاني ده		په دنيا چې مينه کاندي ناداني ده
د دنيا د خلقو کار راته ښکاره شو		د سېلاب په مخ يې کړې وداني ده
دا چې ته يې وداني ګڼې ناپوهه		د عاقل تر فهم عين ويراني ده

عبدالقادر د خپل پلار خوشحال خان او خپل ورور معظم پر مرګ رثايي قصايد هم لري، مګر د دغو قصيدو فکري جوله هم هغسې خانقاهي او ملايي ده، د کوم خاص او نوي فکر پرورښت نه پکښې ښکاري. خو سره د دې هم ځيني ادبي، د ويلو وړ معاني لري چې د خوشحال خان په وېرنه کې يې دغه بيتونه په ادبي لحاظ ښه دي :

اوښکې هم د وچېدو له وېرې ولاړې		له تودې تبغني مې ګرمه تېږ لا ده
د فراق په اور دي وسو نو مي وچ سو		اوس مي تل په وچو سترګو ستا ژړا ده
په بهانه د آه خپل دم راځني درومي		له همدغو بېهوده ګيله ځما ده

د خپل ورور د ځوانيمرګۍ او ښکلا تصوير داسې کوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر هــــغو رخســــارو پرېوتلي خــــاوري
شــــماتت يې چي په ګلــــو د ګلاب شــــو
چي دا هسي رنګ ځوانان پکښې پراته دي
په آســــمان باندي ډېر فــــخر د تراب شو
غــــواصي کــوم د اوښــــيو په درياب کي
نه يې مــومــــم معــــظم دُر نایاب شــو[15]

له دې لنډې ځېړني ځخه په پای کي موږ دا نتيجه اخلو، چي عبدالقادر شاعر دئ، خو مفکر نه دئ، پر الفاظو او ادبي تعابيرو قدرت لري، مګر د فکر غولی یې تنګ او محدود او په خانقاهي تلقيناتو کي نغښتلی دئ. له ځانه سره د فکر کوم خاص اسلوب او جوړښت نه لري، او لکه خپل پلار موږ ته د یوې خاصي فکري دنيا نمايندګي نه سي کولای. خو که د عبدالقادر خان په شاعرئ کي کوم کمال او ښکلا وي هغه نو د ده په غزل کي ده، چي د پښتو غزلي په ځېړنه کي به موږ ده ته بيا پوره برخه ورکوو.

سکندر خان خټك :

د خوشحال خان د درنې کورنۍ يو بل ستوری د ده زوی سکندر خان د دېوان خاوند ښه شاعر دئ. د ده له خپله کلامه ښکاري چي په (۱۰۹۰ هـ) کال د (۲۲) کالو ځوان و، نو يې د زېږېدو کال د (۱۰٦۸ هـ) کال په شاوخوا کي ټاکلای سوای. کله چي د (۱۰۷٤ هـ) کال په دريمه خورکي لوی خان د کورګاني پاچا نوکرانو ونيو او ډهلي ته يې واستاوه نو د ده کډې او زامن لکه جلال خان او سکندر خان او ګوهر خان او عجب خان چي کوچنوټي وو، د خپلو مندو سره له اکوړې ځخه د يوسفزو په سيمه کي بائيزو ته ولاړل، دا مطلب خان په خپله فراقنامه کي داسي وايي :

هغه ملــــــك واړه ثمر دئ
چي پکښې زما سکندر دئ

تر دې وروسته چي سکندر ځوانېږي، نو په اکثرو هغو واقعو کي چي د ده پلار او کورنۍ ته ور پېښېږي د ده نوم هم يادېږي، او په (۱۰۸۸ هـ) کال د امير خان صوبدار (حکمران) سره د خپل پلار په امر کابل ته ولاړ او تر (۱۱۰۰ هـ) او د خوشحال خان تر مرګه وروسته چي اشرف خان د ده مشر ورور د ډهلي پاچا اورنګزېب اته کاله بندي کی، د خټکو د خانۍ له پاره د خوشحال خان د ښيلي ښويېدلي زوی بهرام خان او د افضل خان د اشرف خان د زوی تر منځ شخړي رواني وې، سکندر خان د خپل وراره پر خوا و، دی پخپله وايي :

د پېښې وار اوس پر سکندر راوړه فلکه
رقص دي وکړ د منحوس بهرام په کام
په شلمه د رمضان په جان کړ کي
افضل خان سره يکرنګ په اهتمام
که تاريخ د سن و سال غواړې له مانه
د ابجد په حروف عين غين، لام

جانه کړ له پېښوره شرقي پلو ته د چراټ په جنوب کي د آدمخېلو اپرېدو ځای دئ او دغه واقعه د (ع ۷۰ + غ ۱۰۰۰ + ل ۳۰ = ۱۱۰۰ هـ ق) ده. د ده د مړيني کال موږ ته نه دئ معلوم، خو دوني پوهېږو چي تر شعبان (۱۱۱٦ هـ ق) پوري ژوندی و، چي په همدغه تاريخ يې د خپلو زامنو ويرنه (مرثيه) ويلې ده او د افضل خان په تاريخ مرصع کي هم د ده احوال لږ و ډېر راغلي

[15] دغه بيتونه (د پښتو ادب په تاريخ کي قصيده) نومي کتاب کي نسته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي.
د سکندر خان د شعر دېوان د پېښور ادارۀ اشاعت چاپ کړی او دوهم ځل په (۱۹۶۲ م) کال خپور سوی دئ، چي د ښاغلي دوست محمد کامل په اهتمام او مقدمه ښکلی دئ، او غزل، قطعه، رباعي او قصايد لري.
د ده غزل لطافت او خوږوالی او پر مضمون آفرينۍ باندي قدرت ښيي، تعقيد او ابهام نه لري، په ساده الفاظو او ترکيبونو کي مضامين ځايوي، دا غزل يې د نمونې په ډول زه انتخابوم :

غوږ کاڼه کړه د غمازو و پېغور ته		مزري نه ګوري د سپيو شر و شور ته
د يار خيال راغی و سترګو ته شرمېږم		چي دا څه عزيز مېلمه راغی وکور ته
نرګس هسي ستا شهلا سترګو بيمار کړ		په قوت شو د همسا له مزکي پورته
د هجران لمبې يې لا ليدې سوزاني		څکه ځان هندوي واچوه و اور ته
له هغو خاورو د اعذار لاله پيدا شه		چي يې داغ د ښکلي مخ يووړ وګور ته
خط و خال چي يې رقيب وته ښوك ستايي		د مصحف توري نقطې ښايي وکور ته
درست صورت مي لکه کسی شو له شوقه		چي ديدن د هغه يارکړم و هر لور ته
پر قوته لينده وشلوي ژر ژبه		زوره ور څه دئ د چرخ و هومره زور ته
حال دي هيڅ راڅخه پټ نه دئ "سکندره"		په فراق کي نارې مه وهه په زور ته

"سکندر" زړه غم ته ورکړ راشئ ګورئ
په ســــــاتنه يې خس وســــــپاره و اور ته

دلته د چاپي نسخې په دريم بيت کي "ستا شهيد سترګو" راغلی دئ، چي معنا نه لري، او بايد صحيح يې شهلا سترګي وي.
په آخر بيت کي " و غم ته" د بيت وزن ورانوي، بايد (و) حذف سي.
د سکندر د کلام په ټولو اقسامو کي د تصوف او عشق او ميني او اخلاقو ښه مضامين سته او داسي ښکاري چي د ده له شاعرانه طبيعته سره ادبي مطالعات او ګڼ معلومات هم مله وه، او وينا يې هم پوخوالی او صلابت لري او هم خوږوالی او سلاست.
د ده په ګرده شاعري باندي تبصره د دې ځايه سره مناسبه نه ښکاري، ځکه چي زموږ څېړنه تش په قصيدو پوري اړه لري او دا د ده د دېوان دوهم ټوك دئ، چي له (۲۱۳) مخه شروع کېږي.
د سکندر ادبي او شاعرانه مړوچي او د هنر تجلا د ده په غزل کي تر قصيدې ښه ښکاري، نو دی په حقيقت کي غزل ويونکی شاعر دئ، چي کله کله قصيده هم وايي، خو قصيده يې نه د غزلو ښکلا لري، او نه د قصيده سرايۍ آداب او لوازم.
دی پخپلو قصيدو کي نېغ په مطلب شروع کوي، تشبيب يا نسيب او تمهيد نه لري، ردېف خپل مقصد وايي او د کاکړو په اصطلاح (يوګای) کوي، او هغه په څه پيرايه او تمهيد خبرو کي نه نغاړي. مثلاً اخلاقي قصيده او د نصيحت وينا يې داسي ده :

ته چي فخر په مردۍ کړې د بابا		راښکاره دي شوه مردي درومه بابا
دروغژن، زاني، ممسك به سردار نشي		هم بخيل، قول بيعت چي کا ابا
مه بدګوی شه مه فحاش شه مه زود رنځ شه		په ښه خوی کي آراسته اوسه زېبا
لکه زمکه هسي پست همېشه اوسه		چي ښه بد درباندي ځي سبا بېګا

په دې ډول دا قصيده شل بيته ده، خو نېغ نصيحت دئ ،کوم شاعرانه هنر يا د مضمون ښکلا نه لري، او لکه د يوه اخوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوندي وايي : "ښه کوئ بد مه کوئ!".

سکندر خان خو حساسه طبعه لري، شاعر دئ، دکلام قدرت يې په غزل کې ښه ښکاري، نکته آفرين دئ. د دغي غزلي په هر بيت کي يوه ښکلې معنا لري. په دوهم بيت کي د يار خيال او عزيز مېلمه او په څلورم بيت کي د نرګس ناروغي او په همسا پورته کېدل او د يار توري سترګي او په پنځم بيت کي د ستي کېدلو علت او په شپږم بيت کي له خاورو څه د لاله ګل راټوکېدل او په اووم بيت يوه صوفيانه نکته او د جهاني جمال ځلا داسي تخيلات دي، چي په پښتو کي يې د تعبير او تصوير او قوت بيان ښې نمونې ګڼلای سو. د اووم بيت جمالي ارزښت د دري د دې بيت سره اوړه پر اوړه درېږي :

در هر چه بنـــگرم تو پديدار بوده يی
ای نانموده رخ تو چه بسيار بوده يی

نه پوهېږم چي سکندر خان د خپل طبيعت دغه استعداد او قوت او نازکي او لطافت ولي په قصيده کي نه دئ ښکاره کړی؟ د ده د پلار او ورور هجري ځيني قصايد خو ادبي ښکلا په پېخرو پېخرو لري.

په دېوان کي تر اتيا بيته زياته يوه اوږده قصيده لري. په دې مطلع :

ځيني څه کارونه شي په دا جهان اوس
خصوصاً فتنه فســاد په دا ايوان اوس

وګورئ بې له کومه تمهيده يا نسيبه نېغ خپل مطلب ته ورننوزي. دی حق لري، چي د خپل عصر له ناوړو څخه شکوه وکي، ځکه چي د زماني غالبو ظالمو حکمرانانو يعني د دهلي پاچهانو د ټول هند ثروت او د مظلومو ويني زبېښلې، او د ډهلي او اګرې مانۍ يې په جوړولې او د ملوك الطوايف ډمامې پر ګرده نيمه وچه باندي ډنګېدلې. دغه ټول فسادونه چي سکندر پخپله قصيده کي ځای کړي دي، تاريخي واقعيتونه دي او د فيوډالي نظام طبيعت او خاصيت هم دغه دئ.

وګورئ ! د شاه جهان زوی راولاړېږي او خپل پلار نيسي، په زندان کي يې غورځوي، خپل ورور تر غاړه نيسي او خوله يې ورپټوي، پرګرد هندوستان باندي د لمن الملکۍ (؟) نغارې وهي. دلته به د مظلومو بزګرانو او خواريکښانو او بېوزلو رعيتو حال څه وي؟ سکندر په دغه قصيده کي وايي :

مروت، وفا، رښتيا له دنيا ولاړل
ځای (يې) ونيوه دروغ، مکر، بهتان اوس

که پخوا دهر بهار و اوس شو منی
چي هر لور آه و فرياد کا رنځوران اوس

نه هغه لولو ګوهر له دريا ووزي
نه هغه لعل و ياقوت له بدخشان اوس

نه هغه باران په وخت له اورو اوري
چي تمامه مزکه وکا ګلستان اوس

د ماضي ايام شاهان به کوم کوم شمارم
په ښه نام واړه حيات دئ په دوران اوس

يو د دوی غوندي ځما په عصر نشته
چي لايق د سلطنت وي په دوران اوس

١٦

په دې ډول سکندر د خپل عصر ټول معايب او ناوړي په دې قصيده کي رابرسېره کوي، او د خپل چاپېر د خلکو اخلاقو او سلوك ته د انتقاد ګوته نيسي :

[١٦] په اصل (کي) مګر غلط چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په راتلل د تنګسې څه په اوربدل		لور په لور درځخه لاړ شي همرهان اوس
که د یار د بېلتانه په تیر زخمي شي		په طلب یې طالب مشه د درمان اوس
درې څلور چې سره ناست وي مه ور درومه		سراسر دي په ورتلل کې وینم زیان اوس

د سکندر د عصر په ټولنیز ژوندانه کې د ریاکارو او مغرضو شیخانو ډله هم دګوتنیوي وړ وه، دی حقیقي شیخان او د صافو زړونو خاوندان او هغه رهنمایان چې په فساد او ناوړو ککړ نه وي ښه بولي، خو پر ریایي او کرغېړنو مدعیانو باندي داسي انتقاد کوي :

که بازید و که ذوالنون واړه ښکاره وه		هسي نه وایم چې نشته بزرګان اوس
د عالم له بدخویۍ پوشیده اوسي		په جبال او په ځنګل په بیابان اوس
پکښې اور دئ د ټګۍ ویسا پر مکړه		چې لړلي په ایرو ویني جوګیان اوس
پندارونه یې پراته پر سجاده دي		په دا مکر فن اکثر وینم شیخان اوس
شب و روز چې تسبیح اړوي په لاس کې		خپل حساب کاندي د زرو عالمان اوس
د دنیا په جمعیت په فکر و غم دي		په زانو مراقبه شي متقیان اوس
روایت د معتبر کتاب منسوخ کا		چې سکه د زرو ووینې قاضیان اوس

دا خو د ریاکارانو او زاهدنمایانو او رشوت خورو قاضیانو غندنه وه، چې د سکندر خان د عصر د ټولني په ورانۍ او اجتماعي فسادونو کې بې برخي نه وه، اوس د دغي اجتماع د فساد بل اړخ وګورئ :

بېګانه ورته قرین وینم تر خپلو		خوی خصلت د سردارانو شو دا شان اوس
جاهلان ورسره خوښ په مسند ناست وي		د عالم التماس نه وروړي دربان اوس
سیه تور داغ یې ښکاره د زړه په سر شي		چې له کوره د ده ووزي سوې نان اوس
ویني سرې د مظلومانو نه دي څه دي؟		چې پرې سقف ستني رنګ کا د ایوان اوس
رحمدل، خدا ترسان به عامل نکا		دا ظلم به علمدار وي ظالمان اوس
په کښتونو یې د ملك باران نه ووري		چې په ځای د ابر ژاړي یتیمان اوس

دا قصیده د سکندر د عصر د اجتماعي حال او د خلکو د ژوندانه او مسلطو طبقاتو د تېریو او ناخوالو هینداره ده، او که یې موږ په قدیم ادب کې نظیر وغواړو، نو د ناصر خسرو یا سنایي د ځینو قصیدو سره به شباهت ومومي. ځکه دغه دواړه شاعران دغسي د خپل عصر ناوړي غندي او سخته انتقادي ژبه لري.
د سنایي ځیني اخلاقي او اجتماعي ګټه وري قصیدې هم کوم تشبیب او تمهید نه لري، نېغ په نسیب او انتقاد پیل کوي، او سکندر هم په قصیده کې د سنایي غوندي نقاده او نېغه لهجه لري. تاسي دلته د سکندر د قصیدې منتخب یو څو بیتونه وکتل، چې د حضرت سنایي یوه دري قصیده هم دغه شانته مضامین لري، او ګمان کیږي چې سکندر دغه قصیده ضرور لوستلې او خپله پښتو قصیده به یې هم د سنایي د انتقادي او اخلاقي وینا تر اثر لاندي ویلې وي، واورئ د سنایي څخه یو څو بیته :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای مسلمانان خلایق حال دیگر کرده اند
از سر بی حرمتی معروف، منکر کرده اند
کار و جاه سروران شروع در پای او فتاد
زانکه اهل فسق از هر گوشه سر بر کرده اند
پادشاهان قوی بر داد خواهان ضعیف
مرکز درگاه را سد سکندر کرده اند
ملك عمر و زید را جمله بترکان داده اند
خون خشم بیوگان را نقش منظر کرده اند
عالمان بی عمل از غایت حرص و امل
خویشتن را سخرهٔ اصحاب لشکر کرده اند
خرقه پوشان مزور سیرت سالوس و زرق
خویشتن را سخره قیماز و قیصر کرده اند
گاه خلوت صوفیان وقت باموی چو شیر
ورد خود ذکر برنج و شیر و شکر کرده اند
خون چشم بیوگانست آنکه در وقت صبوح
مهتران دولت اندر جام و ساغر کرده اند

د سنايي دغه قصيده د خپل عصر هينداره ده، او دا د شاعر هنر او د مروج کلام اثر دئ چي مور د اخلاقي او انتقادي شاعرئ په ښېگڼو روديږو، او تر ده وروسته ډېرو شاعرانو پخپلو ژبو کي د ده اغېزه منلې او د عصر د اجتماعي او واقعي مناظرو عکاسي يې کړېده. سنايي په پای کي وايي :

ای مسلمانان دگرگشته است حال روزگار
زانکه اهل روزگار احوال دیگر کـــــرده اند
ای ســـــنایی پندکم ده کاندرین آخـر زمان
در زمـــین مشتی خــــر وگا سر و بر کرده اند

سکندر هم خپله قصيده داسي ختموي، چي د سنايي له کلامه سره بې شباهته نه ده :

چي په دا مــــــکر فســـاد زمــانه وينم
لا عجب که سلامت يوسم ايمان اوس
نندارہ د نېك و بدو کړه ســـکـــــندره
چي څه چاري کا عالم په دا آوان اوس
و هر بيت وته يې گوښي گوښي گـوره
آيينه ده د سکندر گوره جــــهان اوس

اشرف خان هجري د سکندر ورور، پخپله يوه انتقاديه قصيده کي د ده شعر داسي ستايي :

د سکندر شــعر له څه سره مخئ کـــــړم
طبــــــيعت يې ډېر تر درو مــــــنور دئ
د اشعارو ملك يې همه په ژبه خپل کړ
په سرير د نظم شـــــاه بل ســــکندر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د هجري خطي دېوان، ٤٤ مخ)
لنډه يې دا چي سکندر خان د خوشحال خان د زامنو شاعرانو په لومړي صف کي درېږي او په تېره يې بيا غزل خورا خوږه او د سهلو وړ او خوندوره ده.

ګوهر خان خټك :

د خوشحال خان د درنې او د ستايني وړ کورنۍ چي پښتو ادب ته کوم خدمتونه کړي دي، د دوی په سبب د خټکو کام د احترام وړ دئ.

ما د دې کورنۍ پر قصيده سرايي باندي څېړنه اوکتنه تر دې ځايه رارسولې وه، چي متأسفانه د دماغي او قلمي کارونو د ډېرښت په سبب داسي ناروغي راته پېښه سوه، چي بايد د طبيعت په سپارښت قلم کښېږدم، کتاب او کاغذ هم پرېږدم. ځکه نو پر سکندر خان باندي هم لنډ لنډ ورغېږدم او د دې له پاره چي د خوشحال خان د زامنو څخه يو بل قصيده ويونکی ناپېژندلی نه وي پاته سوی، ناچاره يم چي دا بحث پوره کم او يو څو ټکي پر ګوهر خان باندي هم وکاږم.

راسئ چي لومړی خو ګوهر خان لږ څه وپېژنو :

دی د خوشحال خان له زامنو څخه دئ، چي د خپل پلار سره له کوچنيوالي څخه تر ځوانۍ پوري په اکثرو سفرونو او جنګي واقعو کي ملګری و، (تاريخ مرصع، ٣٢٢ – ٣٩٦)، او کله چي خوشحال خان په (١١٠٠ هـ ق) کال وفات سو، ده په دغه مثنوي کي د وفات تاريخ ووايه :

خان خانان و قدوهٔ افغان		آن حکيمی سر خردمندان
چون به هفتاد و هشت سال شده		چو الف بود، همچو دال شده
روز آدينه بود چون زجهان		رفت و مانديم ما به آه و فغان
غرهٔ ماه مهر بود آن حوت		که به لب می نهاد مهر سکوت
بيست و هشتم ربيع آخر بود		که امين جان پاك او بر بود
چون زتاريخ فوت خان خبرم		شده "زما رفت زين جهان پدرم"

(تاريخ مرصع، ٤٨٢ مخ)

تر خوشحال خان وروسته چي په قبيلوي رقابتونو کي افضل خان د اشرف خان زوی او د ګوهر خان وراره بريالی او د خټکو خان سو، نو ګوهر خان هم د خپل وراره سره ملګری و، خو د سياست چاري يې هغه ته پرې ايښي وې. وخت يې په علمي او ادبي چارو تېراوه، د ده دېوان ما نه دئ ليدلی، خو يو غونډ او ضخيم منثور کتاب يې د قلب السير په نامه (٤٠٠) پاڼي ما د پېښور په موزيم کي کتلی دئ، چي په دېرش بابه کي يې د حضرت محمد) سير او انساب او احوال او د خلفای راشدينو تاريخ د ډېرو عربي او فارسي معتبرو کتابو په حواله ترجمه کړی دئ، او د پښتو نثر په غورو آثارو کي راتلای سي.

ګوهر په دې کتاب کي ځای پر ځای خپل اشعار لکه غزل، قطعات، رباعيات او تغزلات او قصايد راوړي او د کتاب نثر په ښکلی کوي.

دا کتاب يې په (١١٢٠ هـ) کال د خپل وراره افضل خان په نامه کښلی او د دغه اديب او مؤرخ او مقتدر خان ادب پالنه او د پښتو کتابونو را ژوندي کړنه يې ستايلې ده.

دی وايي :

"اګر چه پښتو ژبه په علت د دورنشينۍ هونبره لذت نلري چه عربي او فارسي سره نسبت شي، ليکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ويل بهتر دي، او سنت الهي هم پدا جاري دئ. هر کتاب چي به نازلېده، هم د هغه قوم په ژبه به نازل شه، دا پدا چي د هر چا پخپله ژبه فهم کيږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه یاران چي راز د زړه تر بله نمايي
بایده دئ چي پخــــــــــپله ژبه وايي
د فارسیانو کن مکن ویل څه سود کا
پښــتنو ته کړه مــکړه ویل ښه ښـــايي

دکتاب د مضمونونو په ترڅ کي ځیني مفیدي اخلاقي او اجتماعي ټوټې داسي ځایوي :

مال چي دي وخوړ، هم هغه ستا دئ
چي له تا پاتو شي نور د نور چا دئ
که دي څه وښنده د خدای په لـوري
مال دي هم دا دئ مال دي هم دا دئ

دګوهر خان د فکر جولانګاه هم هغه دیني او مذهبي چاپېر دئ او دغه کتاب یې هم په دیني احساس او روحاني داعیه د دیني لویو لارښوونکو پر احوال کښلی دئ. نو ځکه د ده قصیده هم دغسي رنګ لري او په دیني پیرایو سنبالیږي.
د قلب السیر په سریزه کي د حمد و ثنا یوه ډېره اوږده قصیده لري چي د حضرت محمد) پر نعت او دعا ختمیږي، او داسي ښکاري چي سرې په مسجدکي د یوه ژبور اخوند خطبه اوري، دا قصیده داسي شروع کیږي دلته نو په صنعت التفات لوی څښتن ته خبره اړوي :

نه د خیال د عقل کار شته ستا و ذات ته
انبیا دي سرګـــــشته په دا اســـرار شي

وروسته بیرته له مخاطبه، غایب ته ملتفت کیږي :

څه عجب خرګاه یې روغ کړ بې ستونه
پکښي نور کارونې ... چي یې رفتار شي (؟)
څه عجبه فرش ترو لاندي غوړولی
بیا پر جوړ، جبال، اشجار، دریا ثمار شي
ډېر تأثیر یې په آفتاب مهتاب کي اینښی
هم له نوره یې روشن لیل و نهار شي

دا دئ له دغي قصیدې څخه د نعت څو بیته :

محمد یې کړ پیدا له خپله نوره
عرش و فرش یې کل روشن پدا انوار شي
دی سلطان دئ اولوالعزم د انبیاوو
د آدم او د حوا پرې افتخار شي

قصیده خورا اوږده ده، دلته نوره نه ځاییږي. مقطع یې په شاعرانه ویاړ ختمیږي، مګر ښاغلي لوستونکي په ذوقي توګه دا ټاکلای سي چي ګوهر خان به په دغه افتخارکي څوني برخه لري؟

ښه یې وپیېل ګـــــــوهر په تار د نظم
آفرین دي پدا هسي شان اشعار شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د قلب السیر له خطي نسخې څخه)
تر هغه ځایه چي دګوهر خان نظمونه او نثرونه لیدل سوي او پیدا سوي دي، موږ ده ته د خوشحال خان په شاعرانو او لیکوالو زامنوکي دریمه برخه ورکولای سوای، ځکه چي د ده په تخلیقاتوکي هنري ښکلا او شاعرانه لطافت لږ ښکاري، او په فني لحاظ یې ناظم بللای سو، نه شاعر.
دګوهر خان د وفات نېټه نه ده معلومه، خو د قلب السیر له سریزي او د ده له ویناوو څخه ښکاري چي په (۱۱۲۰ هـ ق) کال سپین ږیری او دکورنۍ مشر و. خپل ورراره افضل خان ته دکشر په خطابونو سره دعاوي کوي، او د ده توفیق د قوم او ژبې په خدمت کي غواړي.

کاظم خان شیدا :
کاظم خان شیدا د خټکو دکورنۍ د ادبي ګلستان وروستی ګل او د هغه آسمان آخرنی ځلاند ستوری دئ، دی د خوشحال خان کړوسی او په څلور پښته د خپلي کورنۍ د ادبي روایاتو حامل و.
کاظم خان په داسي محیط کي پیدا او لوی سوی و، چي نیکه او پلار او ټول تربرونه یې شاعران او لیکوال او مؤلفان وو او له دغسي ادبي چاپېره حتماً په ټولو ادبي روایاتو او فني عنعناتو خبر سړی راوزي.
اما دکاظم خان په شاعري کي چي غزل یې لویه برخه ده یو راز لفظي او معنوي بدعت ښکاري، ځکه چي ده د فارسي ادبي تعبیرو او د عربي غریبو الفاظو راوړلو کي داسي افراط کړی دئ چي یقیناً یې د ده شعر د پښتو له ادبي معمول سبکه لیري کړی دئ.
دکاظم خان د دې فکري او لفظي تحول د تحلیل له پاره موږ مجبوره یو چي د ده د ژوندانه محیط او د عصر ادبي جریان وڅېړو او ویې ګورو.
د شیدا د ژوندانه دوره د هند د مغولو د آخرینو سوګلیو وخت دئ، د ده مخي ته د فارسي د سبک هند د مقتدرو استادانو لکه کلیم او عرفي او فیضي او نظري ښکلي تخلیقات پراته وه، مګر هم په دغه عصرکي د سبک هند افراطي شاعرانو لکه بیدل او ناصر علي د شعر پر ادبي جریان دروند تسلط درلود، چي دغو استادانو په فارسي ژبه کي د تعبیر او ادا او موشګافۍ او نزاکت آفرینۍ او شاعرانه تلازماتو او استعارو یو نوی ور پرانیتی و. حتي چي ځینو پخو د فارسي ادب استادانو دغه جریان کوږتې بدعت ګاڼه او سخت یې غانده.
محمدعلي حزین چي له فارسه هند ته راغلی د ادب منلی استاد و، د دغه جریان داسي مخالف و چي ده به ویل :
"که زه بیرته وطن ته ولاړ سم نو د خپلو ملګرو او دوستانو د خندا او ملنډو له پاره د ناصر علي تر کلام بل بهترین شی نه سم وړلای".
مګر میرزا عبدالقادر بیدل چي یقیناً د خپل عصر لوی پوهاند او صوفي او پوخ شاعر و دغه سبک یې داسي مقبول او د منلو او سهلو وړکړ، چي وروسته دغه استاد ډېر پیروان او عقیدت مندان وموندل او یو خاص د ادب مکتب یې وپرانیت چي حقاً باید د ده په نامه د بیدل مکتب وبلل سي.
په پښتو ادب کي همدغه هندي سبک اغېزې وکړې او لومړی پلا حمید ماشوخېل مهمند د دغه سبک ادبي موشګافي او تلازمات د نظیري او عرفي په پیروي خو په معتدل ډول پښتو ادب ته راوستل.
مګر د حمید استادي دغه ده چي د پښتو د تعبیر قوت او رنګ او جوله یې پکښې خوندي کړه، او په دې کارکي یې له بې ځایه افراطه ځان وژغوره.
اما شیدا خو د خپلي کورنۍ په فیوډالي کړاوکي د سیاست ښکار سو او د عمر اکثره برخه یې په کشمیر او هند او رامپورکي له وطنه لیري تېره کړه او د سبک هند سره مستقیماً مخامخ سو او د هند د ادبي جریانه څخه یې درنې او سِده اغېزې قبولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي[۱۷].
نو که د ده په شعر کي موږ یو ډول بدعت او افراط کاري او د سبك هند د آخرني عروج نخښي وینو، دی به ډېر نه ګرموو، ځکه چي محیط خو حتماً د شاعر په فکر او سبك کي اثر کوي، او پخپله شیدا هم دې نکتې ته متلفت و، چي ویل به یې:

که نکات مي عجایب دي		عبارات مي غرایب دي
خاص به حسن د کلام وي		د معنی دقت یې عام وي
خالي نه وي له صنعته		عاري نه وي له رفعته
په لوستنه یې ابتهاج کړه		آفرین مي په مزاج کړه

رشیتا دا ده چي شیدا د فنان ذوق او مضمون آفریني قریحې خاوند او ده په پښتو کي هغه کار کړی دئ چي بل چا نه وکړی.
نو لکه په فارسي کي چي د حضرت بیدل تخلیقي ادب خاص مقام لري او حتی مخالفین یې هم د فکري یوې خاصي ذخیرې په ډول مني او دغه ګران بها پانګه نه سي هېرولای، دغسي هم د شیدا شعر او په خاص کړه بیا غزل یې د پښتو یوه خاصه او خوندوره پانګه ګڼل کېدای سي.
د شیدا پر شاعرۍ باندي څېړنه او ږغېدنه ډېر وخت غواړي، خو دلته زما د دې څېړني سره یوازي د ده قصیده اړه لري.
ښاغلي بېنوا څوکاله مخکي د ده دېوان ترتیب او چاپ کی، چي فقط د شیدا دوې قصیدې لري او یوه یې نږدې دوه سوه بیته ده.
د دې قصیدې تشبیب د منظرنګارۍ او د شاعر د نکته آفرینۍ یو اوږد سجل دئ چي داسي پیل کیږي :

بیا تحول شو د حمل ګوره آثار		شګفته په هر طرف تازه بهار
څه بیان وکړم د ګلو له افراطه		یا انواع کړم د ګلونو درته شمار
یا چه چه د عندلیب په ښاخ د ګلو		یا جلوه د روان آب به سبزه زار
یا خوبي په هر طرف د خرمیه		سرسبزي د باغ و راغ هم د کوهسار
یا په سر د هر زلمي زیبا ګلونه		یا په غاړه د خوبانو رعنا هار
یا له خیاله آشفته د دستار ولونه		بې شماله توري زلفي تار په تار
یا لباس د دلبرانو قسم قسم		یا یې ټیك په تور اوربل باندي آشکار
یا یې دور د خلخال او د څړیه		په خرام کي یې ادا د ژرنګهار
یا نغمه د مغني په څو څو رنګه		ترانه یې د شیدا رنګین اشعار
یا شوخي د رقاصانو په ادا کي		یا ګرمي د حریفانو په خپل کار
یا هر دم باده نوشي د ساقیانو		منعدم وینمه هوش د باده خوار

دا قصیده د شیدا فکري مجرا ښه راښیي چي د هندي ژوند نخښي پکښې تصویر سوي او داسي ښکاري چي شاعر د هندي بزم په رنګ پوره رنګېدلی و او هر څه چي ویني او هر څه چي وایي، ته وا ږغ یې د یوه هندي موشګاف ویونکي ږغ دئ. وګورئ په دې بیتو کي شرري تخم او د بنفشې ږمنځ، او د غنچې پرده، او د برقي شعلې ګرم بازاري او د ګلو د اور لمبې ټوله

[۱۷] د پښتو ادب تاریخ، د څلرم ټولګي له پاره، پر همدغه ځای پای ته رسیږي، وروستني ټول مطالب مي (د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده) نومي کتاب څخه رانقل کړي دي. (م. روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه تراکيب او تعابير دي چي فقط هم د هندي سبك د آخرني عروج په وخت کي د بيدل او ناصر علي له خولې اورېدل کېږي. خو د نورو په غوږو کي داسي ږغونه حقيقتاً غرابت او وحشت لري، او د محمدعلي حزين په تعبير فقط د خندا او منلډو وړ دي، شيدا په دغه قصيده کي وايي :

د غنچې له پردې مخ د ګل ښکاره شي		د عروس غوندي په ډېر زيب و سينګار
چي په سر لکه شعله يې حواله شي		پس شرر د ګلو تخم کړ ګل کار
توري زلفي يې پرېشاني په سبا شوې		شانه هيڅ د بنفشې نه ده په کار
پرېشاني د ګل خرمن کړ ګل فروشو		که د برق په شعله ګرم دئ بازار؟
په لمبه يې لکه دود د بهار ابر		افروخته په باغ و راغ د ګلو نار

د هندي نڅا يو منظر داسي تصوير کوي، چي د دې فن کمال دئ، خو رنګ يې داسي هندی سوی دئ چي له پښتني ذوقه او د پښتو له تعبيره ډېر ليري ښکاري:

څرخ وهل د دل آرام دي راته وايه		که فلك دئ نن زما په کام د وار
په رنګين قالين رفتار کوي د رقص		که صبا دئ په ګلشن کاندي ګذار
حنايي قدم چي اوس په قالين کېږدي		د کاشان اهل صنعت شه څني زار
په صفا يې د لقا قالين مرآت شي		د توتي نقش ګفتار کاندي چغار
په صدا يې د هر زنګ او د کنګرو هم		هر نفس د شاهد باز خاطر افګار
د مهتاب په چپ و راست په پېش و پس هم		لکه خاص شي کواکب په انتشار
د سيم تن په هر طرف افراط د نقد		چي حاصل يې وي د فن کامل عيار

شيدا د دغو موشګافيو او صناعيو وروسته څينو اخلاقي مطالبو ته ګرېز کوي، او خپلي قصيدې ته د پند او موعظت رنګ ورکوي. مګر دلته هم منفي او فراري فلسفې ته هڅه کوي، چي دا هم د هند د روحاني محيط او د ده د ژوند د اوږدو محروميتونو نتيجه ده، وايي :

د دنيا اوج لړلی په ډېر غم دئ		لکه کښېنوي عاصي په سر د دار
اعتماد يې هيڅ په داد و ستد نشته		کجبازي يې ده په مثل د قمار
انقلاب د زمانې تنده سېلۍ ده		چي په هند يې وه راغلې دند و کار
طاوسي تخت يې په شان د بنې واخيست		بيا يې تېر کړ تر کابل و قندهار
خپله خونه لکه مرغ د پير کاه کړه		چي محتاج نه شي په عمر د معمار

د شيدا دا فکري فراري اړخ خو اوس زموږ له پاره اخلاقي سرمشق نه سي ګرځېدلای، مګر د ده ادبي زيار او رنګارنګ مضمون آفريني او نوي تعابير خو زما په خيال پښتو ادب ته د يوې پانګې په ډول ډېر غنيمت دي، او که ده څه بدعت کړی وي، نو هغه به هم د بداعت حصه په شمېر راتلای سي او دی به د ادبي شريعت په حکم په دې خپل کړاو کي مأخوذ نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه په ژبه کي باید تل د توسیع او ارتوالي وسایل موجود سي او د هر راز تخیل د تصویر له پاره الفاظ او تعابیر ولري. نو د مرحوم شیدا سخنګویي چي د پښتو په بحارکي د سوسن ژبه سرمه سایه کوله پر خپل ځای د قدر وړ ده، او موږ د شیدا زیار او مښود د پښتو ادب په تاریخ کي کوږتې نه سو هېرولای.

د سوسن ژبه حیرت کړه سـرمه سـایه
چي شیدا په دا بحارکي سخنګوی شو

شیدا پیاوړی آرټیسټ و، خو افسوس چي د ده د آرټ ذوق له خپله محیطه لیري د هند په مځکه کي پرورښت وکی او هندي اداکارو په دې ساده پښتون نوري چاري وکړې، دی پخپله وایي :

په هندي ادا یې وکړې په ما چـاري
زه شیدا په زړه ساده د روه افغان یم

د نورو شاعرانو قصاید

د خواجه محمد بنګښ قصیدې :

د یوولسمي هجري پېړۍ دغه نازکخیاله شاعر موږ هغه وخت و پېژاند، چي د ده (٢٤) غزلي او شپږ قصیدې راوړتي پخپل کتاب ګلشن روه کي په (۱۸۶۰ م) کال د انګلستان په هرتفورډ کي چاپ کړې، او بیا فادر هیوز په کلید افغاني کي هم ځای ورکی، (د لاهور طبع ۱۸۹۳ م).

کله چي په (۱۳۱۹ ش) کال ما د پښتانه شعراء لومړی ټوك سره راټولاوه، نو مي د بنګښ پر احوال او شاعرۍ باندي فقط د ګلشن روه او کلید افغاني په حواله لږ څه ولیکل، خو وروسته د ده د دېوان یوه خطي نسخه د مردان د پښتنو یوه پوه ښاغلي حبیب الرحمن ما ته راولېږله، چي تر اوسه راسره پرته ده، څو چي په (۱۹۸۵ م) کال د پېښور پښتو اکاډیمۍ د پرېشان خټك د مقدمې سره چاپ کړه.

خواجه محمد د خوشحال خان د زمانې سړی دئ، چي هم د شاه جهان او بیا د اورنګزېب معاصر ګڼه سي، پخپله وایي :

هسي خـوښ د تخـت د پاسه خـرم نه دئ
چي عاشق د ستا په درکي خوښ خرم دئ
(د دېوان ۹۳ مخ)

خرم خو د شاه جهان نوم دئ، چي په (۱۰۶۸هـ ق) کال خپل زوی له تخته راوغورځاوه. په بل بیت کي خپل معاصرت د اورنګزېبه سره هم داسي ښیي :

د اورنګ په پاچهي کي مي نیاو نه شي
زه خواجه محـمد به ووزم و بل لـور ته

نو موږ د ده د ژوندانه حدود له (۱۰۳۰ هـ ق څخه تر ۱۱۰۰ هـ ق) پوري ټاکلای سوای.

دغه مطلب په لاندي دلیل هم ټینګېږي چي بنګښ په چشتي صابري طریقه کي د میا عبدالرحیم مرید و او د دې سړي پلار میا علي د شېرپاو اوسېدونکی بیا د اکبر پوري د اخوند پنجو مرید و، پخپله وایي :

چي سـاکن د چشـتیانو په سریر دئ
شیخ حضرت عبدالرحیم زموږه پیر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اخوند پنجو بابا د مرګ کال (۱۰۷۳ هـ ق) دئ (خزینة الاصفیا، ۱/۷۹ مخ). نو بنګښ په درو وسیلو د اخوند پنجو د طریقت په سلسله کي داخل بلل کېږي.

د خواجه محمد بنګښ غزلي خو په لفظ او معنی کي د هنر ښکلا لري، هم یې قالبونه ښه دي هم یې محتوی ښکلې ښکاري، د تصوف په رنګ کي عاشقانه غزلي لري چي کله کله په اخلاقي او عرفاني ګڼو هم پسوللي سوي دي، لکه د زړونو ماتول (نه آزارول) چي شاعرانو راز راز مضمون آفرینۍ پکښې کړي دي، خواجه محمد یې په دې بیت کي څنګه په یوه حسي تشبیه سره تلقین کوي :

زړونه مه ماتوه لعل د بدخشان دي
بیا مشکل دي رغول د شکسته وو

په دې بیت کي د جناس او استعارې او تضاد اقسام څنګه سره یو ځای سویدي :

ګوتې توري کړې په ما یې کړې راپوري
زه حیران یم ستا د سپـــینو ګـــوتو تور ته

د ښاغلي پوهاند رشاد په حساب د ده خطي دېوان (۱۸۱۳) بیتونه اوګرده (۱۴۲) غزلي او (۳۱) قصیدې لري، (وږمه مجله، ۲ ګڼه ۱۳۴۸ ش)، او دغه نسخه چي په (۱۳۲۰ هـ ق) د حمیدالله په بد خط کښلې سوېده، ډېر نواقص او ادبي عیوب هم لري، چي سړی ورته اریانېږي. ځکه چي د خواجه محمد ځیني غزلي خو د ده بشپړه ادبي استادي او پر لفظي او معنوي ښېګڼو باندي احاطه څرګندوي چي په عروضي اصطلاح یې خرم بولي.

او د ځینو بیتونو ضروري هجاوې یې کمې دي، یعني پزېږې کړي بیتونه لري. داسي ګمان کېږي چي دغه به د کاتبانو ګناه وي، چي د ده د ځینو بیتونو پزي یې ور پرې کړي دي.

د ده له یوې اوږدې قصیدې څخه د اځو بیتونه ولولئ چي د شاعر د هنري کمال ځلا ځني ښه ښکاري :

زړه راڅخه وړی دئ جمال د چشتیانو
سرې سترګي، سرې شونډې مجذوب حال د چشتیانو
واړه شهبازان د لا مکان سیرونه کاندي
هسي رنګه تېز دئ پر و بال د چشتیانو
پټ په زړه کي تل لکه لاله وینه د زړه خورم
نشته دئ په ژبه قیل و قال د چشتیانو
دا څه سپوږمۍ نه ده چي ځلېږي په آسمان کي
تللی په آسمان کي د آس نال د چشتیانو
زړه به د دردمنو لکه ګل پرې وغوړېږي
کله به راوالوزي شمال د چشتیانو
هیڅ ورته څرګند شوه د دنیا واړه شالونه
هر چي یې اغوستي شړی، شال د چشتیانو
سر و مال به ورکړم کي یوه ذره ترې راکړه
ډك جامونه ګرزي مالامال د چشتیانو
واړه ښایسته په مثال ستوري د آسمان دي
ما پکښې موندلی دئ هلال د چشتیانو

(ص ۸۲ خطي دېوان)

قصیده اوږده ده، او سړی د شاعر د استعداد نښانې پکښې لیدای سي، خو ټوله د یوه مخلص ارادتمند له زړه راوتلي کلمات

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چي د نورو په درد نه خوري.
خواجه محمد د تلقين او وعظ و پند قصيدې هم لري چي د کلام قوت او رواني يې ځني ښکاري، دا د سنايي غوندي زهديات دي، چي د شرقي ادب يوه لويه برخه ګرځېدلې ده، لکه دا قصيده :

د دنيا عمر دي تېر که بېهوده		که شپېته و، که اتيا و که زياده
بختورو له دنيا فايده يووړه		تا بې زيانه هيڅ ونه کړله فايده
د مجلس ياران همه درخخه لاړه		نظر نه کړې په رڼو سترګو اوده
په سرې باندي چي غم پرېوزي خوب نکه		ته چارپا يې که سړی آدم زاده؟
پلار، نيکونه دي همه په مرګ تمام شوه		خلاص به نه شې يکتنها علاحده
زنده سر به په دنيا کي پاتي نه شې		چا اخيستې ده غافله ستا هوده
په پيرئ دي ږيره سپينه شوه ملا ټيټه		لا ترکومه به پايېږې جك زده
ستا شپېته کلونه تېر شوه زوړ بوډا شوې		ته لا ځان ګڼې تر اوسه چهارده
که عاقل يې دنيا پرېږده قلندر شه		فقيران په دواړه کونه آزاده
د ګمان پرده دي ليري کړه له مخه		رضا کيږې د صاحب په اراده
د مغان د دروازې د در خادم شه		چي د عشق له جامه درکاندي باده

دا زاهدانه قصيده په مناجات داسي ختميږي :

هدايت وکړه و ما ته يوه خدايه		چي و تا ته ځم په سم لار رسېده
ما بد وکړه زه بنده يم بې ادبه		ته بخښش کوه پخپله قاعده
ګناه کار خواجه آزاد کړه غني خدايه		غنيان تل آزادوي زاړه برده

(ص ۹۲ خطي دېوان)

په دې قصيده کي د عشق او ميني د مرموزي دنيا ځيني اسرار او دردونه يا خوندونه او شواخونونه ځرګندوي، او داسي ښکاري چي دی پخپله په عيني ډول له دغو وارداتو سره آشنا و :

عاشقان نظر په مخ د قمر نه که		ښېله ياره و بل مخ ته نظر نه که
شپه و ورځ د ده په فکر مستغرق وي		غير فکر (يې) په زړه کې ګذر نه که
نور عالم چې سپوږمۍ ويني اختر که		عاشق بې د يار له ميني اختر نه که
هغه لاف د عاشقۍ کا په دروغو		چې بلبل غوندي فرياد په سحر نه که
د هجران اغزی مي ښخ دئ په پهلو کي		عاشقان بېغمه خوب په بستر نه که
پروانه له بلي شمعي نه جاروزي		څو آخر پرې درې درې بشر نه که
که يار سر ورڅخه غواړي ترې (يې) ځار که		هيڅ د سر په پرېکولو خطر نه که
عاشقي د تن پرورو خلکو نه ده		خر، ټټو به خدای د آس برابر نه که
په خوله تشي لافي کا د عاشقۍ		معشوقه چې ورته وايي اثر نه که
که هر څو ورباندي کا ناځاري چاري		عاشقان د يار له جوره حذر نه که
مستغني د قناعت په خزانو شي		جستجوی د دنيا دارو په در نه که
هم سفر هم يې مقام دئ پخپل کور کي		و بل لوري ته هيچري سفر نه که
که په هر وېښته يې وي هزار هنره		بې له عشقه عارفان بل هنر نه که
د عشق تاج به د هغه پر سر حرام وي		چې د يار له پاره خاوري په سر نه که
په دا لاري ډېر خطر دئ لاړ به نه شي		څو چې توره د اخلاص په کمر نه که
له دې غمه به هرګز بېغمه نه شي		څو ګردن د غليم غوڅ په خنجر نه که
د عاشق نامه به کله وي پر روغه		څو په سرو لنبو کي ځان سمندر نه که
بحروبر يې دواړه بيا مونده په کور کي		عاشقان سفر د بحرو د بر نه که
د تهمت له ناپاکيو به خلاص نه شي		څو پناه ورته د صبر سپر نه که
که تندی په دواړه لاس وهي له غمه		نور به کښلي د محفوظ د دفتر نه که
په يوه نظر يې زړه راڅخه يووړ		يار و ما ته نظر بار ديګر نه که
پرهرونه مي د زړه واړه زون شوه		طبيبان مي هيڅ علاج د پرهر نه که
زه په يار پسي په غلا ژاړم له خلقه		چيري نه وي چې رقيب راخبر نه که
ما به سر له تنه غوڅ د رقيب پرېکړ		ملګري راسره چرغ اخضر نه که
آه فرياد کوم له درده سره ژاړم		د آه غشی مي هرګز پرې اثر نه که

[18][19]

د خواجه محمد که سر ځي لاړ به نه شي
څـــــو يوه بوســـــه يار ده لـــــــره ور نه که
(خطي دېوان، ۷۰ مخ)

دا وې د خواجه محمد د قصيدو يو څو نمونې چې دلته راغوره کړه سوې.

ښاغلي لوستونکي که دغه د عشق او زهد بيانوونکي قصيدي ولولي، او بيا يې د ده د غزلو سره پرتله کي نو به دا له ورايه ورښکاره سي چې غزليات يې ډېر ښکلي او مستانه او لطيف دي، خو په قصيدو کي يې د زاهدانه تقشف ډېري اغېزې ليدلي

[18] مراد د نقشبندي صوفيانو سفر در وطن دئ. چې صوفي پخپل نفس کي يون کوي، او خپل باطن تصفيه کوي او ځان پېژني.

[19] زوی : هغه د وينو سره ګډې اوبه چې په زخم کي وي. زون : هغه پرهار چې اوبه واخلي او زوي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي.

موږ به خواجه محمد په دې واعظانه قصیدو او مریدانه ویناوو نه کړو، دی د خپل عصر د روحاني فضا نمایندګي کوي، او دغه کیفیت د دغه عصر په اکثرو هنرمندو شاعرانو لکه د عبدالقادر خان او ګوهرخان او نورو په ویناوو کې هم سته.

لنډه یې دا ده :

که موږ د خواجه محمد د ځینو غزلو طراوت او ښکلا او مضمون آفرینۍ او بیا د ځینو قصیدو واعظانه ډول یا د مضمون اوچتوب ګرده سره راټول کو او ده ته د پښتو نورو شاعرانو په کوم پوړ کې د درېدلو ځای وټاکو، نو به په متې د هجري او عبدالقادر ځای ته ورسېږي.

وګورئ ! د بنګښ دغه د وعظ او زهد مطلبونه که د غزل په قالب کې توی سي، نو داسې ګڼوره، ښکلې او موثره وینا ځني جوړېږي :

چې بازار لره خالي لاسونه درومې	اټکل نه کېږي چې سود به ځني راوړې
ته د وړاندې ځې دنیا دې کړه د وروستو	په تورتم کې مشال ولي پسې شاوړې
عاقبت به یوه ورځ درځخه مات شي	که هر څو په احتیاط لوښي متیا[20] وړې
چې دې تخم پر پټي کرلی نه وي	د غلې په وخت به واخلې ځني خاورې

نصیحت و بل ته کړې خواجه محمده !
ته یې ولې د خپل زړه په غوږو ناورې؟

(خطي دېوان، ٤١ مخ)

د علي اکبر اورکزي په ګلشن افغان کې قصیدې :

د اتحاد جماهیر شوروي د ارمنستان د جمهوریت د مرکزي ښار ایروان په کتابخانه کې یو ډېر خوشخطه او ښکلی او منقوش او مذهب (طلاکاري) او مصور دېوان سته، چې په هغه کتابخانه کې یې نمبر (٥٣٨) دئ.

نه پوهېږم چې دغه قلمي ښکلې او مصوره نسخه څنګه له پښتونخوا اوکشمیره ارمنستان ته وړل سوېده؟ د دې نسخې یو میکروفلم د کابل په عامه کتابخانه کې سته.

د نسخې خط ښکلی نستعلیق دئ او ځیني مصور مخونه هم لري، د تصویر او تذهیب سبك يې کشمیری او متأخر دئ، خو د ښکلا او رنګ او تصویر او تذهیب اټکل یې په تور میکروفلم کې ښه نه کېږي او فقط دوني ښکاري، چې یوه ښکلې او ښه خوشخطه نسخه ده. علي اکبر په قام اورکزی دئ، دا پښتون قام په تیرا او د کورمې په سیمو کې له قدیمه اوسي او دا هغه وادي ده، چې تر اسلام دمخه د کوشانیانو د وروستنیو شهزادګانو او د کابلشاهانو په لاس کې وه، او اکثر د هندوستان تجارتي کاروانونه او د فاتحانو لښکر به له دغو سیمو تېرېدل.

کله چې امیر تېمور لنګ په (٨٠٠ هـ) د هندوستان د نیولو له پاره له دغو سیمو څخه تېرېدی د دې ځایو مشران شیخ احمد، خواجه اوغاني او ملك محمد او لشکرشاه اوغاني او شیخ عبدل وو[21]، او مؤرخان د دې ځای د ایریاب او شنوزان درې یادوي، چې هلته یوه اوغاني قبیله اورکزۍ اوسېده.

له دې تاریخي سنده ښکاري چې اورکزي اوغانان اوه اته سوه کاله دمخه له امو په دې ځای کې اوسېدل[22].

علي اکبر اورکزی له دې ځایه د (١١٥٦ هـ ق) په حدودو کې هندوستان ته تللی او په اکثرو ښاروګرځېدلی دئ، د ده وظیفه غالباً عسکریت دئ، خو په پښتو او دري ژبو ښه شاعر او لیکوال هم و. د ده دېوان مردفې پښتو او پارسي برخې لري او یو

---

[20] متیا : له مات څخه صفت دئ، یعني ماتې قبلوونکی لکه بسیا، لګیا او نور.

[21] ظفرنامه، ٢/٣٤، ٣٧.

[22] روزنامۀ غزوات هندوستان ٥٨، د پتروګراد طبع ١٩١٥ ع، په دې کتاب کې دا نوم غلط اورکزني(؟) چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سني مذهبه حنفي او نقشبندي طريقې پيرو باذوقه او اديب پښتون ښکاري. د خپل دېوان مقدمه يې په دري داسي ليکلې ده :

"سپاس و ستايش بی پايان و حمد و ثنای فراوان، مر متکلمی را سزاوارست، که زبان هر حامد به چندين لغات مختلفه گويا گردانيد، و هر قومی را معنی لغات تازی و دری[23]، و افغانی دانايند ... اين فقير احقر مولای سيد علی اکبر بن قاسم خان اورکزی قوم افغان ساکن تيرا خيبر، در حداثت سن و آوان طفلی که طبيعتش مانند کف مفلسان، از نقد فن شاعری عاری بوده ... به فرمايش سلطان شوق به تسويد غزل چند، بزبان افغانی که محاوره اسلام و مانوس الاستعمال بود، چند صفحه را سياه ساخت و برقعات متفرقه مرقوم شده ... بعد از ان در عنفوان شباب در تعليم و آموختن اين فن نزد اکثری از اولوالالباب سعی و فور بکار برده ... و چون اين گلدسته مشتمل بر ازهار الفاظ رنگين و متضمن اشعار معانی شيرين است به اتقای حضرت يزدان به "گلشن افغاني" موسوم گشت ...".

د گلشن افغان لومړی غزله

زړه مي بل هغه دلبر په اور د غم کا		چي مي ورك په دغه اور د سترگو نم کا
هسي ما غوندي يې ډېر عالم خراب کړ		کرشمه و ناز پېښه چي يې صنم کا
د عالم په باب ژوندی له مړو بتر يم		که خوك شمار زما په عين د عالم کا
سرو مال تالا کوي پروا يې نه شي		که جهان سره برهم په يوه دم کا
لکه دی کاندي د هر عاشق په باب کي		د ازل حکم نه لوحه، نه قلم کا
په دغه ساعت يې زړه له ما نه يوړ		اوس په خپله غلا انکار راوړي قسم کا
د سپين مخ په عکس هر شي ته به گوري		د مضمون په نمايش يې جام د جم کا

هر ســـــاعت به د يار ذکـــــر کا په ژبه
که "اکبر" د زړه د زخم څوك مرهم کا

اکبر د هند په ښاروگرځېدلی، او هلته هم د پښتنو سره محشور و، او له هيواده يې خپل سلامونه د وطن يارانو ته را استول. دی په يوه اوږده قصيده کي خپل ياران يادوي. چي څو بيته يې دا دي :

باده والوزه وطن ته په رفتار شه		د هر چا له حاله ښېل ښېل خبردار شه
لکهنو له ښاره کوچ وکړه بهار ته		په کتهيرو پښتانه باندي گذار شه
د سردار سرفراز خان پرسش لازم دئ		چي څښتن يې هم ياور هم مددگار شه
د حاجي اخون په قبر دعا وکړه		د يوسف په حال دانا او خبردار شه

[24]

وروسته د پېښور د سيمي ځيني ياران يادوي او د ميا عمر څمکني دوه زامن داسي ستايي :

کشر ميان ته په دوه لاسه تعـــــظيم وکه
محمدي صاحب ته هم په تعظيم پار شه
د اکـــــــبر سلام په هر چـــا باندي وايه
په دعا مي يادوئ چي برخـــودردار شه

[23] د دري د نامه استعمال دلته د پارسي پر ځای د غور وړ دئ.

[24] کوچ بهار د هند يوه سيمه ده، او دلته د کوچ په معنی کي يو راز ابهام موجود دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر چي د تیرا د غرو او ښو خوشنوا بلبل و، په هندوستان کي له ژوندونه په عذاب سوی او خپل وطن یې داسي یاداوه :

نور توبه مي له پنـــــجابه هم له هــــــنده
په نصیب زما که خپل ملك و وطن شي

له دې لاندي بیته ښکاري چي په کابل کي هم څو عمر اوسېدلی دئ :

چي خاطر مي دي بندي په تور اوربل کي
ځــــکه نه مي شي اســـتوګه په کابل کي

اورکزی د پښتنو شاعرانو له کلامه سره آشنا دئ، ډېر شاعران یادوي او خوشحال خټك داسي ستایي :

نور د شعر مزه مه غــــــواړه له چـــــا نه
پوهنده د هر کلام ښه ســــــخندان ولاړ
د خوشحال خټك ارمان به اکبر یوسي
چي د میني د اخلاص کان له جهان ولاړ

د اکبر په دري او پښتو اشعاروکي د ده د عمر ډېر وقایع ذکر سوي دي، دی په پښتو ژبه کي د متوسطي درجې شاعر ګڼل کیږي، اوکله نامانوس الفاظ هم راوړي. اکبر په خپل دېوان کي شاه عبدالرحیم نقشبندي خپل روحاني پیر ستایي او بل خپل استاد شاه معظم[25]، ښیي چي د هغه یوه موعظت نامه په دري نثر هم لیکي. په دې ډول اکبر اورکزی زموږ د ادبیاتو د تاریخ د دوو ژبو شاعر او لیکوال او باذوقه سړی دئ، چي د ده دغه مستانه بیت د ده د ذوق ښه نمایندګي کوي :

هر ساقي چي د طرب پیاله کــــه پورته
میخواران به واړه ودانګي دې لور ته

او دا غزل د خواجه محمد بنګښ د هغي غزلي جواب دئ، چي یو ښکلی بیت یې دا دئ :

ګوتي توري کړه په ما یې کړه راپوري
زه حیران یم ستا د سپینو ګوتو تور ته

د اورکزي دېوان قصیدې، غزلي، مثنویات، ترجیع بندونه او رباعیات لري. د شعر قالب او محتوی یې دواړه کومه خاصه ښېګڼه نه لري، په دوهمه درجه ناظمانو کي درېدلای سي. کله کله عشقي، اخلاقي، حماسي او صوفیانه مضامین د ده نظمونو ته تنوع وربخښي، خو قصیدې یې اکثره د واقعه نګارۍ ډول لري، او دا هغه یو راز بیان دئ چي خوشحال خان او د ده زامن هم کله کله د ژوندانه د واقعاتو په څرګندونه کي کار ځني اخلي، بې له دې چي خپل نظم د شعر په ښېګڼو او هنري ګڼېو ښکلی کي، مثلاً په یوه قصیده کي د خپلي زیږېدني وخت داسي ښیي، چي فقط یو نظم دئ نه شعر :

زه چي راغلم په دنیا کي
له عـــــدمه په اظــــــــــهر
پادشاهي د نادرشاه وه
په عـــــالم کي لـــــکه لمر

په دې ډول د ده د تولد نېټه د (۱۱۵۰ هـ ق) حدود ټاکل کېدای سي، چي د تېمورشاه تر زمانې پوري (۱۱۹۰ هـ ق) هم ژوندی و.

[25] پیر معظم شاه د پیر محمد فاضل زوی د پېښور د پیر سباك اوسېدونکی و، چي په هند کي د حافظ رحمت خان بړېڅ په خدمت کي داخل و، او د ده په خواهښت یې د خواجو ملیزي د پښتو تواریخ افغاغنه د تواریخ حافظ رحمت خاني په نامه په (۱۱۸۱ هـ) کي لنډ کړ. تاریخ افاغنه په (۱۰۳٦ هـ ق) په پښتو لیکل سوی و، دا کتاب د خښي او غوري او یوسفزي قبایلو تاریخ دئ، چي اووه مقامه لري، د پیر روښان او د ده د مریدانو حال هم لري، تاریخ حافظ رحمت خاني په (۱۹۷۱ ع) کال او خلاصة الانساب د حافظ رحمت خان تألیف په (۱۹۷۳ ع) کال د پېښور اکاډمۍ چاپ کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل نوي وايه شه
چي له کوره شـــوم روان

په دغه قصيده کي بې له کومه تشبيبه ردېږ پخپل حال داسي شروع کوي :

نن به وايم يو يو حال درته د ځان نوم د خدای او د رسول مي درته واخيست دا خبره وه مشهوره په عالم کي		ته يې واوره په نامه د پاك سبحان غوږ پرې کښېږده که بنده يې د رحمان هر څه وکرې بيا ربېي هغه شان

دلته وزن هم سپکيږي، او ناظم يې په بل ډول په هغه قافيه پسې ځي :

د نېکۍ عوض نېکي ده د ښه خدای څه ښه قدرت دئ ښه کارونه په قدرت کا ځای د ګفت و شنود نشته که له خاورو ګل پيدا کا مدعا غرض خپل وايم د ښه خدای له شفقته په کشمير کي وم څو کاله په قسمت مي نصيب (و) شو په زيارت د پير مرشد شي		بدي وي د بدخواهان چي له چا نه شي بيان دی پرې ښه رسي يکسان په رضا د پاك يزدان يا له ګل پيدا خاران غوږ پرې ونيسئ دوستان هم له فضله د ديان؟ و حاکم نورالدين خان ښه ديدن د بزرګان خدای عطا کړ دين ايمان

داسي ښکاري چي علي اکبر د اورکزو مشر و، او په لښکري لاموکي به يې د عسکري يا ملکي حکمران په څېر برخه لرله :

له وطنه را روان شوم لك مي کړ د خدای په فضل د سلطان اساني وشو		د لښکرو په سامان په کامراج کي خپل نښان په دښنه شولم ډېرګران

د تېمورشاه له درباره حاجي کريمداد خان (د کشمير خان د احمدشاه بابا د دربار د عرض بېګي لمسی د کهندل خان زوی) د کشمير حکمران مقرر سو او علي اکبر ورسره ملګری و، خو چي کريمداد خان ولاړ، نو دی هم خپل وطن تيراه ته راغی :

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل د وروستو مي ږغ راغی شو سردار کشمير يې واخيست امير بيا شو په ځای پاتو زما هم دا ملك تر فهم ځني ولاړمه وطن ته		چي حاجي کريم داد خان شوم امير ته لوی آسمان بيارته لاړ کريم داد خان نهايت شو ډېر ويران په فراق، غوغا، ګريان

علي اکبر دوه کاله په کور کي و، څو بيا تېمورشاه وغوښت،
او د اورکزو د لښکرو سره يې په (۱۱۹۰ هـ ق) کال د کشمير خوا ته واستاوه :

آخر بيا پس له مدته په طلب يې کړ ځان ستړی زما هم پرې خدای وار جوړ کړ د لښکر سامان مي ساز کړ		سلطان شو راپسي پښېمان هم سړی يې خپل ستومان دا مي غوښته له سبحان ښايسته، ښکلي سپايان

چي کامراج ته ورسېدی، نو يې جنګونه شروع سوه، د يوه جنګ مناظر داسي ښيي :

يوه ورځ له همه راغلو جنګ تر ميان شولو صاحبه ! بيا په توره شوه تمامه رفيقان راځخه وتښو بې له خدايه څوك مل نه و که ميدان يارانو بای کړ		په موږ باندي دښمنان د توپکو د سنان کل لښکر راته حيران موږ يې پرېښوو په ځان يا مدد و بزرګان خو موږ بيا لك کړ نښان

په دې ډول د اورکزي قصيده په حقيقت کي د واقعه نګارۍ يوه نظم کړې او بې خونده منظومه ده، چي هيڅ شاعرانه هنر کاري او د تخيل او لطافت او عاطفې رنګينيو څخه برخه نه لري.
اوس نو تاسي پخپله ووايast، چي دی شاعر بولئ او که تش يو ناظم؟
بايد دا هم وويل سي، چي د ده فارسي او پښتو غزلي دوني بې خونده نه دي، لکه قصايد. موږ د ده په پښتو غزلو کي د ځينو غزلو نمونې دمخه ولوستلې، او د پارسي غزلو دغه نمونه يې هم ولولئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

به مشتاقان رویت قصه هر جا میتوان گفتن
حدیث حسن یوسف با زلیخا میتوان گفتن
چو احوال شهیدان از طبیبان کس نمی پرسد
زبیمار نگاهت با مسیحا میتوان گفتن
فتاده نیم بسمل بر سرره همچو من صدها
جفای ابرویش قضا را میتوان گفتن
چمن گل گل شگفته از نسیم صبح نوروزی
زحال غنچه دلها کسی را میتوان گفتن
خراب بادهٔ لعل تو شد امشب اگر بخشی
که حال "اکبر" بد مست فردا میتوان گفتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړۍ دورې د ادبي جريان لنډيز

د غوريانو زمانه د پښتو ادب يوه ښه دوره بلله کيږي او علاوه پر هغو شاعرانو، چي دمخه ذکر سول، دغه لاندي شاعران هم په لنډ ډول ذکر کوو :

۱ - قطب الدين بختيار :

دا سړی د احمد زوی او د موسی لمسی په قوم پښتون بخيتاری و، چي په بختيارکاکي مشهور دئ، په ٦٣٤ هـ په ډهلي کي وفات سوی دئ او قبر يې تر اوسه هم مشهور دئ. د سليمان ماکو په تذکرة الاولياء کي د ده يوه عشقي سندره نقل سوېده او يو فارسي دېوان هم لري.

۲ - شيخ متي (٦٢٣ – ٦٨٨ هـ) :

شيخ متي د عباس زوی او د خليل د قوم څخه و، د ده کورنۍ د ترنک په وادي کي اوسېدله او قبر يې تر اوسه دکلات پر غونډۍ دکلات بابا په نامه مشهور دئ. شيخ متي يو لوی عرفاني شخصيت و، د پښتنو مؤرخين يې د اولياوو په جمله کي شمېري. د ده کورنۍ هم متيزي بلل کيږي، چي ډېر شاعران او مؤلفان پکښې تېر سويدي او په پښېنور او کندهار کي لوړ علمي شهرت لري. د پښتو مؤرخ شيخ کټه د لرغوني پښتانه مؤلف هم د ده له لمسيانو څخه دئ، (د ۷۵۰ هـ حدود).

بل شيخ قاسم د تذکرة الاولياء مؤلف په ۹٥٦ هـ زوکړی دئ او د ده زوی شيخ امام الدين د تاريخ افغاني مؤلف په ۱۰۲۰ هـ پيدا سوی دئ. د شيخ متي له اشعارو څخه فقط يو شعر د پټي خزانې مؤلف رانقلوي او وايي چي شيخ متي يو دېوان درلود، چي نوم يې و : (د خدای مينه)، دا شعر په پښتو ادب کي يو شاهکار دئ او شيخ متي دکايناتو ښکلا او د جمال تصوير په ښه ډول په دې ښعر کي کښلی دئ او دا هغه خبره ده، چي صوفيان تل په خپلو اشعارو او آثارو کي د جمال بيان کوي. د شيخ متي دغه ښکلی شعر په لاندي ډول دئ :

پر لويو غرو هم په دښتو کي په غاړه بڼغ او په شپېلو کي		په لوی سهار په نيمو شپو کي يا د ويرژلو په شپېلو کي

ټول ستا د ياد نارې سورې دي
دا ستا د ميني ننداري دي

جُنډۍَ زرغون که په بېديا دئ ترنك چي خړ دئ په ژړا دئ		د بر بڼ خوا ته په خندا دئ دا ټول اغېز د ميني ستا دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټوله ښکلا دي ستا له لاسه
اې د پاسوالو پاسه پاسه !

که لمر روښان مخ ئې سپین دئ که غر دئ ښکلی پرتمین دئ		یا د سپوږمیه تندی ورین دئ لکه هنداره مخ د سین دئ

ستا د ښکلا دا پلوشه ده
دا ئې یو سپکه ننداره ده !

دلته لوی غرونه زرغونیږي بوراوي شاوخوا کړیږي		د ژوند ورمې پکښې چلیږي سترګې لیدو ته یې هېښیږي

لویه خاونده ! ټوله ته یې
تل د نړۍ په ښکلېده یې

خاونده ! ښکلی ستا جمال دئ که ورځ که شپه که پیړۍ کال دئ		ښکاره ئې لور په لور کمال دئ ستا د قدرت کمکی مثال دئ

ستا د لورونو یو رڼا ده!
دلته چي جوړه تماشا ده!

زړه مي دا ستا د مینې کور دئ رپ ئې و تا ته ستا پر لور دئ		سوی د عشق په سوځند اور دئ بېله دې هیڅ دئ ورک ئې پلور دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د جمال په ليدو ښاد دئ
که نه وي، دغه نور برباد دئ

په غروکي ستا د عشق شپېلکی دئ که غتېکه ووړ، که پنډ نری دئ		د دې نړۍ په عشق سمی دئ ستا د جمال ځری هر شی دئ

چي پر دنيا مي سترګي پرې سوې
ستا د جمال په ننداري سوې

نه هسك نه مځکه وه تورتم و نه دا ابليس نه ئې آدم و		تياره خپره و، تول عدم و ستا د جمال سوچه پرتم و

چي سو ښکاره ښکلې دنيا سوه
د پنځ پر لوري ئې رڼا سوه

زه چي ښرګند پر دې دنيا سوم ستا پر جمال باندي شيدا سوم		د ښکلي مخ په تماشا سوم له خپلي ستې راجلا سوم

په ژړا ژاړم چي بېلتون دئ
يمه پردېسی بل مي تون دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وګړيو ولي "متي" ژاړي؟ څه غواړي، څه وايي، څه باړي		سورې ئې اورى غاړي غاړي خپل تون اوكور وكلى غواړي

چونې چي ببل سي نيمه خوا سي
تل ئې د بڼ په لور ژړا سي !

پښتو ادب ته يوه لنډه کتنه

تر ۱۰۰۰ هـ پوري

د شيخ متي تر زمانې را وروسته د پښتو ډېر شاعران لرو، چي د دوى اشعار حماسي يا عشقي يا اخلاقي يا تصوفي دي. په دې اشعاروكي كله ملي اوزان اوكله هم مثنوي يا قصيده يا رباعي يا غزل سته، مګر دغه اشعار د خپل ادبي ارزښت له رويه د غوري دورې له پاته سوو آثارو سره مقابله نه سي كولاى، كه څه هم د غوري دورې پاته آثار فقط يو دوې قصيدې دي، مګر د دغو قصيدو ادبي ا و هنري ارزښت دومره ډېر دئ، چي په وروستنۍ دوره كي تر خوشحال خان پوري څوك د هغو مقابله نه سي كولاى. په دغو شاعرانوكي بابا هوتك د بارو زوى او د تولر لمسى دئ. د ده ژوند له (٦٦١ - ٧٤٠ هـ) پوري و. دغسي هم شيخ ملكيار د هوتك بابا زوى د (٧٤٩ هـ) په حدودوكي ژوندى و او اكبر زمينداورى د (٧٨٠هـ) په حدودوكي په زميندادوركي اوسېدى. دغسي هم سلطان بهلول لودي، چي د هندوستان لوى پښتون پاچا و (جلوس ٨٥٥ - وفات ٨٩٤ هـ)، د پښتو يو ښه شاعر و، چي دا يوه رباعي د ده دكلام نمونه پاته ده :

ملك به زرغون كړم په وركړه راسه
ګـــــــوره اوريځي د داد له پاســــه
خول مي د عــــــدل په درو روڼ دئ
جهان به زېب مـــــومي زما له لاسه

خليل خان نيازى هم د (٨٩٠ هـ) په حدودوكي د دغه پاچا د دربار پښتون شاعر و.

دغسي هم زرغون خان نورزى د (٨٩٠ هـ) په شاوخواكي د پښتو دېوان خاوند شاعر دئ، چي د زميندلور په نوزادكي اوسېدى، او له ده څخه يوه ساقي نامه په مثنوي كي پاته ده.

د دې دورې درې پښتنې شاعراني هم د يادولو وړ دي.

اول زرغونه كاكړه، بله شاعره رابعه د (٩٢٠ هـ) په حدودوكي په كندهاركي اوسېدله. بله مېرمن نېك بخته د (٩٦٠ هـ) په حدودوكي د شيخ الله داد لور وه، چي د پېښور په اشنغركلي كي يې يوكتاب د ارشاد الفقراء په نامه ليكلى و. دوست محمد كاكړ د ږوب اوسېدونكى د (٩٢٠ هـ په حدودوكي) د تذكرهٔ غرغښت ناظم او شيخ عيسى مشوانى د (٩٠٠ هـ په حدودوكي) په هندكي اوسېدى، شيخ بستان بړيڅ د محمداكرم زوى، چي دى هم د (٩٦٠ هـ په حدودوكي) ژوندى و. بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر علي سرور لودي د (۹٦۰ هـ په حدودو کي) د ملتان د کهرور په قصبه کي اوسېدی. شيخ محمدصالح الکوزی د (۱۰۰۰ هـ په حدودو کي) د کندهار په جلدك کي ژوندی و. پير روښان د پښتنو يو مجاهد او آزادي غوښتونکی اديب مشر و، چي په (۹٤۲ هـ) زيږېدلی او ټول عمر يې د آزادۍ په جنګ او ادبي او تبليغي کارو کي تېر کړی او د (۹۸۵ هـ په حدودو کي) وژل سوی دئ. د بايزيد روښان په ژوند کي دوې نکتې د ياد وړ دي :

اول دا چي داسي حرکت ئې په پښتونخوا کي د هندوستان د مغلو د سياسي اقتدار په مقابل کي منځ ته راوست، چي هدف ئې د پښتنو د يوه آزاد حکومت تاسيس و.

دوهم : پير روښان د خپلو تبليغي مقصدونو له پاره پښتنو ته په پښتو ژبه خيرالبيان کتاب ليکلی دئ، چي د پښتو ژبي قديم ليکلی کتاب دئ، چي اوس يې يوه نسخه سته، د پير روښان دغه سياسي او ادبي مجاهده د پښتنو په تاريخ کي ډېر اهميت لري، مګر د ده د نوشتو ادبي ارزښت ډېر لوړ نه دئ. ځکه چي ده په خيرالبيان کي د نثر يو داسي ډول غوره کړی دئ، چي هغه ته موږ نه روان او ساده نثر ويلای سو او نه يو خوږ او تکړه نظم. د پير روښان نثر يو مصنوعي او د تکلفه ډك نثر دئ، چي د پښتو د پخواني نثر سره ډېر تفاوت لري، مثلاً په (٦۱۲ هـ) چي سلېمان ماکو کوم نثر په تذکرة الاولياء کي ليکلی و، هغه نسبتاً ساده او روان او سپيڅلی و. مګر پير روښان د جملو په اخر کي په مصنوعي ډول سجع رعايت کوي، چي هغه د پښتو له اصلي بيانه سره اختلاف لري او دغه نثر و، چي وروسته اخون درويزه او د ده کورنۍ او نورو ليکوالو تر ډېره وخته پوري پيروي کاوه، څو چي پس له (۱۰۰۰ هـ) څخه خوشحال خان خټك پيدا سو او ده هم لکه پير روښان په ژوند که دوه واره په مبارزه شروع وکړه :

اول د پښتنو د آزادۍ د ساتني له پاره د خوشحال خان مجاهده د هندوستان د مغلو سره روانه وه او دې توريالي اديب د افغان په ننګ توره تړلې وه :

د افـــغان په ننـــــګ مي وتړلــــه تـــوره
ننګيالی د زمانې خوشحال خټك يم

دوهم : د خوشحال خان په نظر کي د پښتنو د سياسي اقتدار او آزادۍ د ساتني سره سره د پښتو ژبي ساتنه او روزنه هم يو مهم مقصد و، نو ځکه ده له توري سره قلم ملګری کی او د پښتو د نثر او نظم پالني ته يې ملا وتړله. د نظم خو يې ډېر ښکلی او وسيع او د ارزښت خاوند کړ، مګر په نثر کي د خوشحال خان ابتکار او هنر دا و، چي بيرته يې د نثر ليکلو سبك د پير روښان له مصنوعي او د تکلفه ډك طرز څخه سادګۍ او روانۍ ته راوګرزاوه او د خوشحال خان دغه ادبي ابتکار و، چي تر اوسه پوري هم په نثر او نظم کي تعقيب کيږي. په دې دوره کي د پښتو ادب درې لويي کورنۍ تېري سوي دي، چي هره کورنۍ د پښتو ادب په روزنه کي لاس لري. خو يوه د خوشحال خان کورنۍ داسي ده، چي د هغوی ادبي تخليقات د هنر له پلوه ډېر ارزښتونه لري.

اول د پير روښان کورنۍ، چي پخپله پير روښان او انصاري او دولت او ارزاني ئې ارکان دي.

دوهمه کورنۍ د اخون درويزه ننګرهاري ده، چي کريم داد او نور د دې کورنۍ رکنونه دي.

دريمه د خوشحال خان خټك کورنۍ ده، چي د ده زامن لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري او صدرخان او سکندر او لمسی ئې کاظم خان شيدا او افضل خان د دې کورنۍ تکړه اديبان دي. د پښتو ادبي سير په نثر او نظم کي تر خوشحال خان را وروسته روان پاته سو او موږ وينو، چي زبردست شاعران او ليکوال په ټوله پښتونخوا کي پيدا سوي دي، لکه :

رحمان بابا او حميد مومند، علي خان، عبدالرحيم هوتك، پيرمحمد کاکړ او نور ډېر شاعران، چي عدد ئې تر سوو پوري رسيږي. دغه دوره چي تر ۱۲۵۰ هـ پوري رارسيږي دغه لاندي خاصيتونه لري :

اول : په پښتو شاعري کي د شعر ظاهري ډول هم ملي او پښتني وزنونه لري او هم د فارسي او عربي د عروضو اثر پر سوی دئ، مثلاً : ملي لنډۍ او کسرونه او بدلي او چاربيتي او نور آثار هم سته، خو د فارسي غوندي قصيده، غزل، مثنوي، رباعي او نور ادبي فنون هم پښتو ته راغلي دي.

دوهم : د فکر او موضوع له پلوه هم پښتو ادب پراخ سوی دئ، يعني هر ډول ادبي، تاريخي، ديني، فلسفي، تصوفي، اخلاقي، عشقي او داستاني ادبيات پکښې موجود سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم : د پښتو شاعرۍ خپل پښتني او حماسي رنګ هم ساتلی دئ، یعني په پښتو ادب کي د حماست او پښتونوالي او آزادۍ غوښتلو پلوشې او تجلیات ډېر برېښي او دا هغه محیطي خاصیت دئ، چي د پښتو شعر ته یې ډېر خوند ورکړی دئ.
څلورم : خوشحال خان په خپله دستار نامه او نورو منثورو لیکنو کي د پښتو نثر و محاورې او د پښتنو عمومي ادا ته را نژدې کی. د ده لمسو همدغسي کوښښ وکی، ګوهر خان خپل کتاب (قلب السیر) او افضل خان خپل (تاریخ مرصع) پر دغه سبك ولیکل، چي وروسته نو پټه خزانه او نور ډېر کتابونه په پښتو نثر کي میدان ته راغلل او دغه حرکت و، چي په ټوله پښتونخوا او افغانستان کي تر (۱۲۶۰ هـ) پوري راورسېدی او په دغو کلو کي د احمدشاه بابا د کورنۍ پاچاهي ختمه سوه او امیر دوست محمد خان د محمدزو د کورنۍ څخه پاچا سو. دغه وخت د پښتنو سلطنت ته چي له پنجاب او کشمیره تر هرات پوري خپور و، یو نوی خطر د هندوستان له خوا متوجه سو، چي هغه د انګرېز استعمار و. کله چي په (۱۸۳۹ م) د انګرېزانو ایندس ارمي یعني د اباسین لښکر د بولان څخه پر کندهار حمله وکړه، نو د افغان او انګرېزانو لومړۍ جګړه شورو سوه.

د پښتو خاصیتونه
په وروستنۍ دوره کي

له (۱۲۵۰ هـ) را پدېخوا په یوه پېړۍ کي د پښتو ادب لوی تحول وموند او د دې تحول اصلي سببونه، چي د پښتو ادب ته یې نوې جوله او قیافه ورکړېده په لاندي ډول ښوول کیږي :
(۱) په دې وخت کي د اروپا د مدنیت صنعتي دوره شورو سوې وه او پر هندوستان باندي د انګرېزانو استعمار بشپړ سوی و او هندوستان ته د نوي مدنیت او صنعت اثرونه رارسېدلي وو، د انګرېزانو حکومت په هندوستان کي د ادارې او انضباط او امنیت او تنظیم نوي دودونه او اصول رواج کړي وو او په ټول هند کي د ټګ راټګ لارې او د اورګاډي خطونه جوړ کړي وو، نوی فکر او د مدنیت نوي دودونه او نوی معارف او مکتبونه په ټول هند کي موجود سوي وو. جراید او مطبوعات هم په انګرېزي ژبه او هم د هند په ژبو کي خپرېدل.
چاپخانې او د کتابونو د خپرولو وسایل هم ډېر سوي وو، انګرېزان د دغسي یو قوي مدني تشکیل سره د اباسین غاړو ته راورسېدل، دوی د پښتونخوا یو مهم د فرهنګ مرکز یعني پېښور هم ونیو او په (۱۸۳۹ م) یې پر افغانستان هم حمله وکړه، دلته نو د دغه اجتماعي او سیاسي کیفیت اثرونه د پښتو پر ژبه او ادب او ثقافت باندي لازمي وو. نو ځکه د پښتو نظم او نثر دواړه تر دغو لاندي راغله. په نثر کي رواني او د محاورې سره برابره لیکنه چي خوشحال خان یې اساس ایښی و، ښه رواج سوه او ځیني پښتو کتابونه یا اخبارونه هم په دغه ډول منځ ته راغله. نظم هم په هغه قدیم قالب کي نشو و نما وکړه او ځیني نوي سبکونه هم رواج سول.
(۲) د اروپا د مدنیت او صنعتي غورځنګ اثرونه پر پښتونخوا باندي د اېران له خوا او د شمالي روس له خوا هم راغلل، تجارتي ټګ راټګ او سیاسي روابط د روس او اېران سره موجود سول او د شمالي له خوا هم د روس د اورګاډو خطونه تر بخارا او خیوا پوري راورسېدل، دلته نو د یوې خوا له روسه او د غربي خوا څخه له اېرانه داسي قوي اثرونه پښتونخوا ته راورسېدل، چي د پښتنو فکر او ادب یې حتماً تر قوي اثر لاندي ونیوه، دلته نو اوس موږ وینو، چي په پښتو ادب کي نوی فکر او د نوي مدنیت اثرونه پیدا کیږي. خلك د وطن او آزادۍ او د نوي ژوندون په فکر کي لوېږي او کله چي د (۱۹۱٤ په حدودو کي) لومړی عمومي جنګ شورو سو نو دلته پر شرقي ټولو ملتو باندي، لکه : هندوستان، افغانستان، اېران، دولت عثماني او عربو باندي د اروپا د استعمارچیانو یا مستقیم سیاسي تسلط و یا دا چي دغه مملکتونه تر اقتصادي او کلتوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثرونو لاندي راغلي وو.
نو په په ټولو مملکتو کي يو د داخلي آزادۍ فکر پيدا سو او لومړی پلا سيد جمال الدين افغان له کنړه وپاڅېد، ده په هندوستان، ايران، مصر او ترکيه کي داسي يو فکر پيدا کړ، چي دغه بيده ملتونه يې راويښ کړل او په دوی کي يې د مبارزې دوه قسمه حرکتونه پيدا کړل :
يو دا چي بيده ملتونه بايد د پردو د استعماره څخه ځانونه آزاد کړي.
دوهم دا چي دغه مظلوم ملتونه له داخلي استبداده څخه ځانونه وژغوري او داسي حکومتونه جوړ کړي، چي هغه حکومتونه د خلکو د ديموکراسي حقوقو حامي وي او دغه مظلوم خلك وکړای سي، چي خپل ملي قوتونه د ځان د سعادت له پاره په کار واچوي.
د سيد جمال الدين دغه تبليغ و، چي په هند کي د آزادۍ حرکت پيدا سو او هغه پښتانه چي د افغانستان په شرقي خوا کي د انګرېزانو د استعمار تر اثر لاندي سوي وو په هغو کي د آزادۍ احساس وخوځېد او د پښتو ادب ته ئې د آزادي خواهۍ او وطن دوستۍ قوي جذبه راوړه او دغه اثر و، چي د پښتو ادب په نثر او نظم کي د فکر له پلوه نوی تحول راغی.

(۳) په دې وروستنۍ دوره کي د پښتو په نظم او نثر دواړو کي د ترجمې حرکت هم پيدا سو، ځيني کتابونه له اردو او انګرېزي څخه او ځيني هم له عربي او فارسي څخه په پښتو ترجمه سول، مثلاً : نعمان الدين احمد کاکاخېل د ابن بطوطه سفرنامه او قاضي عبدالقادر پېښوري عسکري نومونه او اصطلاحات له انګرېزي څخه په پښتو ترجمه کړل، غلام محمد پوپلزی چي د چارسدې اوسېدونکی و د مولانا حالي اردو مد و جر اسلام ئې په پښتو منظوم کړ او منشي احمدجان د افغانستان تاريخ له انګرېزي څخه په پښتو راواړاوه، د ترجمې دغه حرکت و، چي د ځانه سره ئې نوي فکرونه او د نوي مدني ژوند اساسونه هم راوړل او پښتو ادب ته يې يو نوی ادبي تحول وروباخښه، په دې ترجمه کي شاعران او ليکوالان دواړه مجبور وو، چي په داسي ژبه خبري وکړي چي لوستونکي يې په مطلب ښه پوه سي. نو له دې جهته هم په نظم هم په نثر کي رواني او شګفتګي موجوده سوه، خلك خپل قديم تاريخ ته متوجه سول او د اروپا د مدنيت او د ژوند نوي فلسفي فکرونه هم په نظم او نثر کي وارد سول او هغه فکري انقلاب چي د ۱۹ قرن له ملي او قومي نهضتونو سره راغلی و د پښتو ادب ته يې هم نوې ښکلا، نوې مفکوره او نوي تغيرونه وروبخښل.

(٤) په دغه دوره کي ځيني شاعران او ليکوال داسي هم وو، چي دوی داستاني ادب ته توجه وکړه، ځيني ليکوالو هغه قصې او داستانونه نظم کړل چي په خلکو کي مشهور وو. د دې ډلي مشهور استاذ ملا نعمت الله د نوښار اوسېدونکی و، چي دغه کتابونه د ده چاپ سوي دي :

(۱) د ليلی او مجنون کيسه، (۲) د فتح خان کيسه، (۳) د موسی او ګل مکۍ کيسه، (۴) د حضرت علي جنګنامه، (۵) شاهنامه، (٦) الف ليلی، (۷) د حاتم طائي کيسه.

د دې ډلي بل شاعر ملا احمد جان د پېښور اوسېدونکی و، چي د ورقه ګلشا کيسه، د ممتاز کيسه، د بهرام او ګل اندامي کيسه، د امير حمزه داستان او د يوسف او زليخا کيسه يې ليکلي دي. بل د دې ډلي شاعر احمد په قوم اخوندخېل دئ، چي د جمجمې کيسه او قصص الانبياء د ده اثرونه دي، د دې ډلي ادبي اثرونه د تاريخ او مفکورې له پلوه کوم ارزښت نه لري خو ادبي او شعري ارزښتونه ئې د يادولو وړ دي.
(۵)په دې دوره کي ځيني کتابونه د تعليم او ښووني په مقصد هم ليکل سوي دي، په افغانستان کي د پښتو د زده کولو له پاره ځيني داسي کتابونه وليکل سول او د پښتو ژبې قواعد او ګرامر ته هم توجه وسوه. د پښتو لومړني لوست کتابونه د کابل په مدرسه حبيبيه کي مولوي صالح محمد کندهاري وليکل او بيا په پېښور کي هم دغسي نور کتابونه چاپ سول، چي دا حرکت هم د پښتو د ژوندون له پاره ډېر مفيد و.

کوم کتابونه چي د ديني تعليم له پاره په پښتو ليکل سوي دي هغه هم په دغه نوعه ادب کښي داخل دي، لکه : د ملا عبدالباقي افغان تبيين الواجبات يا د دوست محمد خټك تفسير بدر منير او بحرالعلوم، يا د فيض محمد لوګري روضة المجاهدين يا د کامې د مرادعلي صاحب زاده تفسير يسير.
(٦) په دې دوره کي د شعر او ادب يوه بله عامي او وګړني ډله هم سته، چي د پښتو په کلو او باندېو کي ناخوانه امي شاعران

(c) ketabton.com: The Digital Library

موجود دي او دوی د خلکو په عامه ژبه شعر وايي اوکله کله د ملي تاريخ بعضي مهم وقايع او د ملي پهلوانانوکردارونه په خپل شعرکي بيانوي، دا ډله يقيناً د عامو خلکو د فکر او ژبي او اخلاقو نمايندګي کوي. دغه نوع ادب د پښتو خاص شعري وزنونه او ادبي بحرونه هم رانښيي او موږ په پښتو ژبه کي په سوو داسي ملي او وګړني شاعران لرو، لکه :
کمال، نوروز، ملا ميران او نور. د دې ډلي شاعري بې تکلفه او ارتجالي او ساده ده. دوی د ژوندانه مختلف وقايع په ساده ژبه د عوامو د فهم سره برابر تصويرکوي او د ملي ژوند پټ اړخونه لوڅوي، مثلاًکله چي په اول وار انګرېزانوکابل ونيو، دلته نو دغسي يوه وګړني شاعر د خلکو د زړه درد په يوه بدله کي تصويرکړ، او ويې ويل :

خالقه لايزاله!		بې شريکه بې زواله!
ايمان مي خطا مه کړې		فرنګ ورك کړې له کابله !

زاري مي نشته بله

د افغانستان د استقلال په جنګ کي يو بل وګړنی شاعر د پښتنو مېړمنو اشتراك په جهادکي داسي بيانوي :

چا ئې پلو ليدلی نه و
اوس د جمرود پر غاړه ځي سرتور سرونه
په کابل جنګ دئ

د پښتو ادب ارزښتونه
په دغه دوره کي

پښتو ادب د پخوانۍ او متوسطي دورې له ډېرو ارزښتونو سره دې اخيرنۍ دورې ته راورسېدی. د ژبي بياني او بديعي خاصيتونه او د مفکورې ذخائر چي پښتو ادب له قديمي او متوسطي دورې سره راوړي وو هغه ټول د شاعرانو او ليکوالو مخي ته پراته وو. دلته نو اوس د دوی وظيفه دا وه، چي له هغه ټولو قديمو ذخيرو څخه د نوي ادب په تخليق کي کار واخلي او نوي مفکورې او د نوي ژوند لوازم او ضروريات پښتو ادب ته را واردکړي. يقيناً چي نوی عصر او د ۱۹ قرن سياسي او اقتصادي او فکري تحولاتو پر پښتون قوم باندي ژور اثرونه وکړل او دلته نو موږګورو، چي په پښتو ادب کي ځيني نوي ارزښتونه موجود سول. د پښتو غزل د فارسي ادب په تقليد په عشقي موهومو خيالاتوکي تباه سوې وه. شاعر په خپل ذهن کي د عشق يوه موهومه دنيا فرضوله او د هغې په بيان کې په ډول ډول خيال بافي کوله، د غزل ډېره حصه د معشوق د وروځو او سترګو او سراپا توصيفونه وو او په دې کي به داسي مبالغه امېزه شعرونه ويل کېده، چي تل به درواغجن شاعر د سترګو په ګوليو ويشتلی يا به د بڼو په غشي ژوبل سوی و. دی به د هجران په اورکي لولپه و، مګر هيڅکله دا ونه ليده سوه، چي دی دي حقيقتاً د ژوند له يوه جزوي نعمت څخه محروم سوی وي. ډېر داسي شاعران وو چي په خپل عمر ئې د شرابو څکه نه وه کړې مګر د شعر په تخيلي دنياکي به تل په باده پيمائي بوخت و.
قصيدې هم دغسي يو اغراقي او مبالغه وي د مداحۍ رنګ درلود او شاعر به کوښښ کاوه، چي په څه ډول اوکومو الفاظو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کولای سي، چي خپل ممدوح تش په الفاظو وغولوي او جایزه ځني واخلي. دې ادبي جریان خو پر پښتو ادب هم ژور اثر درلود او د لفاظۍ او سخن ورۍ او خیالبافۍ له پاره ئې ډېر مواد پیدا کړل مګر مفکوره او معنوي ښېګني ډېري پکښې لږ وې، د پښتو شعر د موهوماتو او ایډیالیزم په تیاروکي لاس او پښې وهلې اما د الفاظو ذخیره او د خبرو قالبونه او د ظاهري وینا ښېګني یې درلودې. د اوسنۍ زمانې شاعر له دغسي یوه په ظاهر ښکلي او په باطن تش پس منظره سره مخامخ و او د زمانې انقلابي جریان هم دی نه پرېښود، چي په شلم قرن کي د وروځو په لېندۍ کي د بانو غشي وولي یا د ملا په نري تار غټ غټ غرونه وځړوي. نو پښتو شاعري په دې دوره کي د شاعرۍ د قدیمو اسلوبونو پیروي لږکړه او د خیال بافۍ له دنیا څخه د حقیقت لدني او ریالیزم میدان ته راغله، د فراق او مهجورۍ د درد او نارو پر ځای قومي درد او د ټولني اجتماعي ضرورتونه ودرېدل، هغه موهوم معشوق چي رسا قد به یې تر سبر هم جګ و او ناز و خرام به یې د شاعر زړه ورسولاوه اوس د هغه پر ځای د وطن او مملکت او مسلك نوی معشوق پیدا سو او دغه حرکت په پښتو ادب کي ځیني نوي ارزښتونه راوستل، چي هغه د دې عصر له سیاسي جریان او تحولاتو سره برابر وو او دغه کلیه په ښه ډول ثابته سوه، چي انسان د خپلو ټولو مادي او معنوي متعلقاتو سره د زمانې د تحول په لاس کي دئ او حتماً بې له زاړه حال څخه نوي حال ته را اړوي، که موږ د پښتو ادب په دغه زمانه کي له اردو او فارسي سره مقایسه کړو نو دا نکته راڅرګندېږي، چي د شعر پر ډګر د پښتو ادب بالکل نوی رنګ موندلی دئ، ځکه چي د اردو او فارسي غزل تر اوسه لا هم د مفکورې او موضوع له پلوه په هغه قدیم اسلوب باندي د خیالیت په دنیا کي سیر کوي او تر اوسه لا هم غزل ګوی شاعران پر هغه زړو لارو باندي روان دي، مګر د پښتو شعر معنوي ارزښت بالکل اوښتی دئ او د زاړه سبك او فکر پیروي ډېره لږه لیدل کېږي، په پېښور کي ځیني داسي غزل ګوی پښتانه شاعران لرو، چي دوی د اردو ژبي د خیالي شاعرۍ پیروي کله کله کوي، مګر پر دوی باندي پښتني تخیل دومره غالب دئ، چي په غزل کي د شاعر د تخیل سلسله هم ضرورت مشغول کوي، حمزه شینواری وایي :

وایي اغیار چي د دوږخ ژبه ده
زه به جنت ته د پښتو ســـره ځم

په دې اخیرنۍ دوره کي چي د ادبي تجدد او نوي فکر دوره ده، په پښتو ادب کي دوې ډلي شاعران او لیکوال لرو :
یوه هغه ډله ده، چي پر زاړه اسلوب روان دي او لکه پخواني شاعران او لیکوال زاړه افکار د شعر په زاړه قالب کي ځایوي.
دوی کله کله ځیني نوي فکرونه هم په هغه پیرایه کي اداکوي، چي د شعر عنعنوي زوړ قالب دئ. له دې ډلي څخه غلام محی الدین افغان، مستغني، سید محسن، مخلص کندهاری، مولوي صالح محمد خان، خادم، الفت، رشتین، عقیق زاخیلي؟، سمندر بدرشوی، سید راحت زاخیلي، محمداکبر خادم او نور ډېر شاعران دي چي د پښتو ادب د وروستنۍ دورې لویه برخه په دوی پوري اړه لري.
مثلاً د مستغني ځیني نوي اشعار نوی فکر روزي، مګر قالب یې قدیم دئ، د کندهار سید محسن هم د دې عصر د نوي فکر خاوند شاعر دئ، چي د استقلال تر جنګ پوري لا ژوندی و. دی په اول عمومي جنګ کي، چي په (۱۹۱۸ میلادي) کي ختم سو د اسلامي مملکتو مغلوبیت د اروپا د استعمار په مقابل کي او بیا د ترکانو د اسلامي خلافت سقوط د حسرت په سترګه ویني او داسي وایي :

پر اسلام ډېر اضطراب دئ لا ترکمه
هم د دین حالت خراب دئ لا ترکمه
هم راحت مو سدالباب دئ لا ترکمه
ظلم و جور تل کامیاب دئ لا ترکمه

ټول وطن مو مست له خواب دئ لا ترکمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاقلان به مو ترکمه سر په جېب وي
چي مدام به دوی په صبر په شکېب وي
د اغیارو به ترکمه مکر و فرېب وي
د غرض په پښو به ځغلي دا يې زېب وي

موږ به غرق د خورد و خواب یو لا ترکمه

چي قلم مو په قبضه کي د کفار سو
ملك و ځان مو په قبضه کي د کفار سو
نوم نښان مو په قبضه کي د کفار سو
ټول اسلام مو په قبضه کي د کفار سو

موږ بیده یو په غــــفلت کي لا ترکــــمه

ټول یورپ په اتفاق راته بلا سو
زموږ په غوښو په املاکو مبتلا سو
دښمني يې کړه ظاهره برملا سو
لا په کور کي ورته ګورو ها لالا سو

ربه ته به مـــــو بیدا رکــــــړې لا ترکمه

هند و مصر بریټش یوه ګوله کړه
په موږ نه سو پر بغداد باندې حمله کړه
پر اېران او عثماني ئې غلغله کړه
مقدس ځایونې ټوله په قبضه کړه

هوښ غیرت له موږه ولاړی لا ترکمه

مسلمان چي مبتلا په عیش و ناز سو
اشفته و پرېشان د هر طناز سو
چاپلوسي د اجانب کاندي غماز سو
په سودا د ګلرخانو بې نماز سو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاهـلي يې په رګـــو سوه لا ترکـــــمه

ټول اسلام نن ګرفتار په مصيبت دئ
غوړېدلی پر جهان ټوله ظلمت دئ
اسلام ولاړی په بلا او په نقمت دئ؟
هم دا واړه زموږ د خپل عمل شامت دئ

د يورپ ظلـــمونه ګورو لا ترکـــــمه
د طلوع افغان لومړی کال، دريمه ګڼه، ۱۳۰۰ شمسي کال.

منشي احمدجان

د (۱۳۰۰ هـ ق) په شاوخوا کي د پښتو په نثر ليکلو کي لږ څه تحول پيښ سوی دئ، تر دې دورې مخکي د پښتو د نثر کومه شېوه او سبك چي د خوشحال خان په کورنۍ کي پالل سوی و، هغه په کندهار کي د پټي خزانې د مؤلف محمد هوتك له خوا لږ څه اصلاح سو، يعني د خوشحال خان د کورنۍ په نثر کي جمله بندي او ترکيبونه او د لغاتو استعمال ډېر د فارسي يا عربي تر اثر لاندي و. مګر محمد هوتك په پټه خزانه کي د نثر د اصلاح له پاره يو بل قدم واخيست، ده کوښښ وکړ چي جملې او ترکيبونه د پښتو رنګ ولري او ځای ځای د فارسي او عربي کلماتو په مقابل کي پښتو لغتونه او تعبيرونه هم استعمال سي. تر دې زمانې را وروسته سل کاله په همدغه ډول د پښتو پر نثر باندي تېر سول، په احمدشاهي دوره کي چي کوم نثر په کندهار کي پيرمحمد کاکړ يا د احمدشاهي فتاوی ليکوالو کښلی دئ هغه هم د خوشحال خان د کورنۍ او بيا د محمد هوتك د اصلاحي اقدام تر اثر لاندي ښکاري او سړی ويني چي د پښتو نثر ورو ورو د فارسي او عربي له تقليده څخه آزادېږي او څه نا څه د پښتو خپل رنګ مومي اما د دې اصلاحي حرکت قوي محرك د (۱۳۰۰ هـ په حدودو کي) منشي احمد جان دئ، دې سړي په پښتو ادب کي کوم فکري تحول نه دئ راوستی او د ده په آثارو کي کومه داسي ذخيره نه ښکاري، چي هغه دي فکري ارزښت ولري، دی د انګرېزانو د پښتو معلم و او د استعمار په کړۍ کي نښتی و. مګر د نثر د ظاهري شکل په اړولو او د پښتو محاورې ته په نږدې کولو کي لاس درلود او داسي آثار يې ليکلي دي چي هغه د پښتو په نثر کي ښه کتابونه بلل کېږي، کوم کتابونه چي ده ليکلي يا ترجمه کړي دي مشهور ئې دا دي :

د قصه خوانۍ ګپ، چي په ۱۹۳۰ م چاپ سوی دئ.
ګنج پښتو په ۱۹۳۰ م د لاهور چاپ.
تاريخ افغانستان، چي په همدغه کال په پېښور کي چاپ سوی دئ او له انګرېزي څخه ترجمه سوی دئ.
له فارسي تاريخ فرشته څخه هم ده د سلطان محمود د تاريخ ترجمه کړېده.
هغه دغه ، هم د ده يو مشهور کتاب دئ.

د منشي احمد جان په ټولو آثارو کي د نثرنويسۍ دغه خاصيتونه شامل دي:
دی کوښښ کوي چي د پښتو د نثر د ليکلو ژبه د خلکو محاورې او عامي لهجې ته رانږدې کړي او د ليك او وينا تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځ موافقت ومومي.

د فارسي او عربي ژبې مستعمل او پېژندل سوي کلمات او لغات له خپله نثره څخه ارادتاً نه باسي، مګر د پښتو تعبيرونه او د اداکولو خاص خاص قالبونه هم نه هېروي، نو له دې جهته دی يو معتدل او د ذوق خاوند ليکوال ګڼل کېږي، مثلاً په کوم ځای کي چي د جنګ مشترکه پښتو او فارسي کلمه استعمالېدای سي، هلته هندۍ جګړه نه راوړي، خو په کوم ځای کي چي دغي کلمې د پښتو په محاوروکي ځای نيولی او د استعمال حق ئې موندلی دئ هلته نو د دې کلمې له استعمال سره کوم تعصب نه ښکاره کوي.

منشي احمد جان په خپل نثر کي اوږدې اوږدې جملې نه راوړي او داسي کار نه کوي، چي د څو جملو خبر د اخرنۍ جملې په پای کي راوړي، بلکي هره جمله ئې خپل خبر لري او دا د پښتو د اصلي بنسټ سره سم کار دئ.

د منشي احمد جان د نثر يوه بله ښېګڼه دا ده، چي د ده د کتاب له ويلو څخه د اعلی ادبي ذوق خاوند هم نه ستړی کېږي اوکه يې د ابتدايي سواد خاوند هم لولي نو په فهمولو کي مشکل نه ورپېښېږي. نو له دې جهته ده ته يو معتدل او د ذوق خاوند ليکوال ويلای سو، اوس به د ده د نثر يو څو نمونې راوړل سي :

له ګنج پښتو څخه

نقل دئ چي يوه سړي آس ساتلی و او ډېره مينه ئې ورسره کوله، شپه او ورځ به په خدمت ورته ولاړ و، سحر مازديګر به يې لمباوه، ګراره(؟) به يې وخت په وخت کوله. د اوربشو د اردا‌وې غور به ئې په ښه شان کاوه او نارې به ئې مساله دار ورله مدام تياراوه او هره ورځ بې د ولو په غاړه باندي په شنو شنو واښو کي ګرزاوه، او چي چرته به ډېر واښه پيښ شول نو هلته به يې لويه رسۍ پکښې واچوله او موږی به يې ټک واهه او رسۍ به يې په موږي پوري وتړله، نو دغه آس به يې په هغه واښو کي پرېښود، بيا دی به پکښې کله چريده اوکله به رغړېده اوکله به يې لکۍ پورته کړله ټوپونه به يې وهل او خاوند به يې په تماشا خوشحالېده. يوه ورځ له ورځو وه، چي دې سړي دغه آس بهر بوت ! ناګهانه چي ترې کوز شو چوړ آس ودنګل، سرکښي يې وکړله زين، واګې، جلب، ترسيري واړه اسباب يې د ځان سره وتښتاوه. خاوند پسې تمامه ورځ وځغلېده، مګر هغه آس و او دی سړی و لاندی يې نکړای شو، اخير سړی ستړی شو او آس لاړ له سترګو يې پنا شو. چي ماښام شو سړی غريب ستړی ستومانه کور ته راغی، بې طاقته په کټ کي پرېوت او په آس باندي چي وخت د داني شو نو وږی شو، چي خوله يې واښو ته کښته کوله واګې په زين کي نښتي وې، خوله يې واښو ته ونه رسېدله، چي نيت يې د رغړېدولو وکړ زين پرې دپاسه پروت و هغه کار هم برابر نشو، چي په يوه ډډه به يې آرام کاوه يو رکاب به ترې لاندي شو، په بله ډډه به يې بل رکاب ورته وړاندي شو، دا خبره هم ونه شوه. تمامه شپه لکه څوکيدار په ولاړې پرې تېره شوه، سبا بيا په هغه ميدان کي حيران ګرزېده، ناګاهانه يې يوه واله په محکښې راغله، چي دا ورګډ شو هغه واله ژوره وه اوبه پکښې ډېري وې، ټول اسباب يې په اوبو کي لوند شو، چي په ډېر کوښښ سره بهر راووت او لمر پرې ولګېد، هغه تسمې د اسباب د ده ټولي د اومې څرمني وې خو چي وچي شوې نو ډېري کلکي شولې. بيا هر ځای چي د ده په تسمه لګېده هغه ځای به غوڅېده، غرض دا ده چي ګيډې ته يې زخم ورسېد، ملا يې خوږ شوله، څټ يې غوڅ شو، چي څه سختي په دنيا کي يادېدله هغه ورته پېښه شوله، چي ډېر وږی، کمزوری او عاجز شو، نو په يو ځای باندي ولوېد، ناګهانه خنځير ورباندي پېښ شو اول خو ورته په قهر شو، ولي چي د ده خواره ورځ يې وليدله نو زړه يې پرې وسو او ترې يې پوښتنه وکړله چي دا ولي دي داسي حال شوی دئ؟

آس ورته وويل : "چي دا ټول زين او د اوبو او د تسمو سبب دئ". بيا آس ورته وويل که لږ کوټې ما له دې بنده خلاص کړې نو ډېر ښه به وي، ثواب به دي وشي، خنځير ورته وويل چي زه خو داسي هيڅ ګناه خپل ځان ته نه ګڼم چي د دومره سختۍ لايقه وي، خنځير ورته وويل چي داسي نده يا ته دروغ وايې او يا جاهل يې نه پوهېږې چي ګناه څه ته وايي نو که دروغ وايې خو زه دي نه خلاصوم پرېږده چي کړېږې او بيا مړ شې او نه دي اشنايي کوم ځکه چي خلك وايي چي د بدخوی سړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره اشنايي ښه نده، د سړي خوی خرابيږي او که نه پوهيږې نو بيا ستا دپاره دغه بند ښه دئ، ځکه چي ناپوهي داسي څيز دئ چي له دې سختي نه به دي په زياته سختي کي پرې باسي.
بيا آس زاري وکړله ويل يې چي خلاص مي کړه. خنځير ورته وويل چي ما ته رښتيا ووايه نو به دي خلاص کړم. آس ورته له سره خپله قصه شروع کړه. نو خنځير وويل چي اوس پوه سوم، چي ته لوی جاهل ئې او په تا کي شپږ ګناوي جمع شويدي : ړومبی د خاوند پرېښوول، دوهم د هغه احسان هېرول، دريم هغه ځان پسي ځغلول او ستړی کول، څلورم اسباب د ځان سره تبنتول، پنځم په ځان باندي دا ګمان کول چي زه به يوازي ګذاره وکړای شم، شپږم همېشه په ګناه کي پاتي کېدل او توبه ورنه نه ايستل او خاوند له بيرته نه ورتلل.
آس وويل چي اوس پوه سوم، چي زه له دې عذابه دوچند لايق يم. خنځير وويل چي اقرار دي وکړ او ځان ته دي ملامت وويل نو اوس به دي خلاص کړم، بيا ئې هغه تسمې پرې کړې او آس ئې له بنده خلاص کړ.

ملا نعمت الله

د پېښور د نوښار اوسېدونکی و او تر (۱۲۸۰ هـ) وروسته د ده د ژوند زمانه ده او دغه سړي په پښتو اوسني ادب کي د داستان ليکلو په سلسله کي ډېر کار کړی او متعدد داستانونه ئې نظم کړي دي. د ده اشعار خواږه او روان او د ويلو وړ دي، د ليلی او مجنون قصه، د نيم بولا او تيم بولا قصه، د فتح خان قصه، د موسی او ګلمکۍ قصه، د حضرت علي جنګنامه، د حاتم طائي قصه، د شهنامې پښتو ترجمه او الف ليلی د ده مشهور او نشر سوي کتابونه دي. ملا نعمت الله په خپلو ټولو آثارو کي د ژبي سلاست او خوږوالی ساتي او د هري قصې په نظمولو کي دا خبره په نظر کي نيسي، چي د داستان ټولي خواوي په قوي نظم او د پښتو ژبي د اساسي تعبير پر اصولو باندي برابري وي. د ده د بيان قوه داسي منظمه او تکړه ده، چي هيڅ وخت ظاهري ادبي ښېګني تر معنی نه قربانوي او هم معنی په ښه ډول افاده کولای سي نو ځکه د ده هنر د ظاهري او معنوي ښېګنو جامع دئ اما د افسوس ځای دا دئ، چي دغه هنرمند شاعر ټول خپل هنري او ادبي استعداد د داسي شيانو په ويلو کي صرف کړی دئ، چي په ژوند کي لږ په کار راځي، يعني د ده په آثارو کي د فکر ذخيره ډېره لږه ده، خو د لفاظي او داستان ليکلو استاد دئ. حقيقت دا دئ که د ملا نعمت الله هنر د ژوند له پاره استعمال سوی وای نو به حقيقتاً شاهکار وای، دی عادت لري چي د هري قصې د هري برخي په سر کي يو ادبي تمهيد ږدي او بيا د هغه څخه د اصل داستان خوا ته هڅه کوي، په دې تمهيد کي د الفاظو قوت او خپل ادبي مهارت په ښه ډول ثابتولای سي او د ده قصې د پښتو د بانده والو د مشغوليت لوی سبب دئ. د ملا نعمت الله د هنر قوت هلته ښکاري، چي دی د شهنامې مطالب په پښتو مثنوي را اړوي، مګر دی پر خپل بيان دوني غالب دئ، چي د ترجمې هيڅ اثر نه پکښې ښکاري، مثلاً کله چي رستم په يوه جنګ کي په نافهمي خپل زوی سهراب وژني دغه تراژيدي ملا نعمت الله په داسي ډول تصوير کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اور مي بيا نن لګېدلی په خاطر دئ
چي په غوږ مي د سهراب د مرګ خبر دئ
د وجود باغچه په غم زما تالا شوه
د بېلتون د محصلانو حوالا شوه
په هر ځای د بېلتانه له لاسه وير دئ
د هر چا مرګ ته فلك استاده خير دئ
کوراکور د بېلتانه نارې سورې دي
د خزان له لاسه مړاوي منجرې دي
دا فلك د ستم ژرنده ګرزوي بيا
ککرۍ پکښې د خلکو غورځوي بيا
لا بوستان نه وي تازه د نوبهار
چي خزان ورپسې سم راسي دوبار
لا خوركړی بنفشې نه وي اوربل
چي بورا سي د خزان د لاس غوبل
ګلاب نه وي پورته کړی سر له خواب

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي خزان يې کړي په غم سينه کباب
لاله نه وي اوچت کړی سر په باغ
چي خزان وربانديي کېدي د غم داغ
بلبل هم نه وي په ديد د ګلو موړ
چي فلك يې بيا په وژلو کړي زړه سوړ
د اسمان ناکردي څو به درته وايم
که يې ستايم تمام عمر به لګيا يم
پدا شان ما ته راوي ويلي صاف
د سهراب لښکر چي ولاړ په خپل اطراف
رستم هم ترېنه رخصت شو په ماتم
په طرف (يې) د سيستان کېښود قدم
د سهراب تابوت ئې هم يوړه له ځانه
دا خبر چي ورغی خاص تر سيستانه
کور وکلی په نارو په ژړا سر شه
تا به وې ګويا قايم هلته محشر شه
ووړ (و) لويو د سيستان به کړې کوکاري
چي هر څوك به خبرېده له هسي چاري
د واريه د رستم مور راغله سرتوره
د سهراب په غم کي پرېوته نسکوره
په ژړا يې (و) ګرېوان د اوښکو ډك
د افسوس فرياد ئې تلو په پاس فلك
په سيستان کي کور په کور کېده ويرونه
د سهراب په ماتم ناست وو عالمونه
چي دفن شو هغه ښکلی نازنين
تهميته هم چا خبر کړه په يو حين
چي سهراب قتل له لاسه د رستم شو
د سيستان په ښار کي ښخ په ډېر ماتم شو
د خبر په اورېدو پرېوته کوزه
ډېر ساعت پرته بې خوده هغه چوزه
تار په تار ئې کړه وېښته د اوربل واړه
سترګي سرې کړې په ژړا خماري دواړه
اور يې بل کړو وې چي ځان پکښې ستي کړم
ځان ملګرې د سهراب سره دستي کړم
الغرض چي ځان ئې کړو پکښې ګوزار
چي ناګاه وربانديي خلك شو خبردار
په تلوار يې دا له اوره کړه بهر
لاس و پښې وېښته يې سوي وه د سر
د دې سپين بدن چې و د ګلو باغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

فیض محمد اخوندزاده

پر افغانستان باندي د انګرېزانو لومړۍ حملې د دې ملت پر ژوند درانه اثرونه وکړل، په عملي ژوندکي يې خلك د آزادۍ ساتني ته چمتو کړل خو له بلي خوا يې د دوی توجه د ژوندانه له نورو کارو څخه فقط د استقلال ساتني ته راوګرځوله اما په پښتو ادب کي دغه حرکت ډېر ښه اثرونه پرېښول. مثلاً د پښتنو د کلو شاعرانو د جنګ واقعې په حماسي شکل نظم کړې او له بلي خوا عالمانو او پوهانو هم په دغه حرکت کي برخه لرله او دوی داسي کتابونه وکښل چي هغه خلکو ته د آزادۍ د ساتني په لارکي ګټور وي، له دغو پوهانو څخه یو هم فیض محمد اخوندزاده و، چي د لوګر په موسهي کي اوسېدی او ده د امیر شېرعلیخان په اوله پاچاهي کي یو کتاب د روضة المجاهدین په نامه په پښتو مثنوي جوړ کی او مقصد يې دا و، چي خلك په دیني تبلیغ سره د جهاد او د وطن د ساتني خوا ته راوبولي. دا کتاب تقریباً پنځه زره بیته او ښه تبلیغي او اخلاقي مضامین لري، د ده د نظم ژبه ساده او روانه ده چي هر څوك بې تکلیفه په پوهېږي او د قرآن او حدیث مضامین په پښتو ژبه ښه نظم کولای سي او د ده کتاب د هغه عصر په پښتو ادب کي ښه ځای نیولای سي، دی خپل ملت ته د یووالي بڼغ داسي رسوي :

همه واړه یو وجـــــــود شئ

په طلب کي د مقصود شئ

ملا فیض محمد په دې کتاب کي غواړي، چي د مملکت عسکرو ته د دوی مهم اجتماعي مقام وښيي او خپلو مسئولیتونو ته يې توجه ور واړوي، مثلاً د یوه مسلمان عسکري مشر وظایف داسي ښیي :

په لښکر کي چي افسر وي		می باید چي دلاور وي
شجاعت لري کرار وي		په صفوتو کي جرار وي
هم عاقل او مدبر وي		ښه دینداره مذکر وي
دلسوزي لري ناصح وي		هم انصاف لري صالح وي
سخاوت لري ښه داد کا		له لښکر سره امداد کا
چست چالاك وي ثقیل نه وي		هم ظالم او بخیل نه وي
کبرجن او جاهل نه وي		بدکرداره غافل نه وي
له لښکره باخبر وي		پخپل کار کي باهنر وي
تېښته نه کاندي صابر وي		په نعمت د رب شاکر وي
له سلطانه طاغي نه وي		له الله نه باغي نه وي
د پاچا په خدمت راست وي		د الله په طاعت ملاست وي
نه شراب خوري نه زاني وي		نه رشوت خوري نه جاني وي
حکومت ئې سراسر		په کتاب وي برابر
داسي نه چي دولت ټول کا		دی خپل ځان ورباندي موړ کا
عالم واړه در په درکا		خپل مخ تور خاوري په سر کا

له دې یوې نمونې څخه سړی دا معلوموﻻی سي، چي په افغانستان کي هم پس له اوله جنګه څخه یو فکري حرکت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو کي د دې له پاره پيدا سوی و، چي دوی د خپل ژوندانه لارو چارو ته متوجه سي او دغه فکر و، چي د امير شېرعليخان په زمانه کي پښتو ژبي او د عسکرو تنظيم ته توجه وسوه او په مملکت کي لومړۍ پلا يوه کابينه تشکيله سوه او يو اخبار د شمس النهار په نامه نشر سو.

د دغه حرکت ادامه :

په افغانستان کي لومړۍ پلا مدني حرکت امير شيرعليخان شروع کړی و او دغه پاچا د مملکت د نوي ژوندانه له پاره ځيني ښه اساسونه کښېښودل، د خپلي کابينې نومونه ئې پښتو کړل، عسکري قوماندې (بولۍ) يې له انګرېزي څخه په پښتو راواړولې او په خارجي سياست کې هم غوښته چي له ټولو دولتونو سره دوستانه روابط ولري او د روس او دولت عثماني سفيران ئې په خپل دربار کي ومنل مګر انګرېزانو نه غوښتل چي د هندوستان له څنګه د پښتنو يو قوي حکومت موجود سي، نو دوی دوهمه پلا پر افغانستان حمله وکړه او امير شېرعلي خان کابل پرېښود او په مزارشريف کي پاته سو او تر ده وروسته يو داسي سخت او قوي لاس پر افغانستان باندي مسلط سو، چي هغه د امير شېرعلي خان حرکت ئې په سرعت تعقيب نه کړ، نو ځکه د پښتو ادب هم تر شل کالو پوري لکه چي لازم و هغسي وده ونه کړه، مګر د امير حبيب الله په زمانه کي بيرته هغه حرکت لږ څه سره وښورېدی او يو څو مکتبونه په کابل کي جوړ سول او يو اخبار د سراج الاخبار افغانيه په نامه له کابله خپور سو.

په دغه وخت کي موږ ګورو چي پښتو ليکوالو او شاعرانو هم قلمونه راواخيستل او په افغانستان کي د پښتو حرکت بيرته شروع سو، سراج الاخبار د پښتو ژبي اهميت ته خلك متوجه کړل او يو څو ليکوال داسي پيدا سول، چي دوی په پښتو ژبه څه ليکل يا به ئې شعرونه ويل، د دې ډلي په سر کي ملا عبدالباقي افغان کندهاری او سيد محسن کندهاری او غلام محي الدين او مستغني او د سراج الاخبار ليکوال دي، چي لومړی مدير او مؤسس يې مولوي عبدالرؤف کندهاری و.

او بيا محمود طرزي هغه چلاوه او ملګري يې عبدالهادي داوی او عبدالرحمن لودين وو، دغو خلکو د پښتو ژبي د نوي ژوند فکر په مملکت کي وروزه او لږ و ډېر يې په پښتو کي شعر او ادب ته هم خدمتونه وکړل. دلته موږ د هغو ليکوالو نومونه او ادبي تخليقات ښيو، چي دوی د پښتو په نوي حرکت کي لومړۍ برخه اخيستې ده.

ملا عبدالباقي افغان

د پښتو د اخيرنۍ دورې په ادبياتو کي چي کوم فکري تحول راغلی دئ د هغه يوه برجسته نمونه د دغه سړي په کلام کي ليدله کيږي. دی تر (۱۲۷۰ هـ ق) وروسته د کندهار په ښار کي پيدا سوی او په (۱۳۰٦ هـ ش) کال وفات سوی دئ. په شعر کي يې تخلص افغان و او د خپل عصر يو باعمله عالم او صوفي شمېرل کېدی، په وارو وارو يې له وطنه څخه تر مصر او حجازه پوري پياده سفرونه کړي دي او ترکلکتې پوري هم تللی دئ.

د هند مشهور عالم مفسر او سياسي رهنما مولانا ابوالکلام آزاد خپل ترجمان القران تفسير د دغه سړي په مجهول نامه اهداء کړی دئ، ځکه چي دغه عالم د قرآن د تفسير د ځينو پښتنو له پاره ترکلکتې پوري پياده سفرونه کړي وه، دې فکور عالم د پښتنو د بدو عاداتو د اصلاح او انتقاد له پاره د (۱۳۲۰ هـ ق) کال په شاوخوا کي يو منظوم پښتو کتاب ليکلی دئ، چي وزن ئې اورد مثنوی او نوم يي تبيين الواجبات فی التخريب
العادات دئ، دا کتاب تقريباً (٦۰۰۰) بيته لري او د کتاب په سر کي داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

را اخیستی مي شهباز دئ د خپل عشق رباب وهمه
نغاره د اسلام کوك سوه دواړه بربته تاوومه
سو شراب ساقي له عشقه عالم ټوله سو ګل رنګه
خوشحالي د هغو چي يې زړه پاك سو له زنګه
څه نغمې څه ترانې دي قسم قسم آوازونه
قمريان پر ښاخو ناست دي مطرب نوي کړه سازونه
خم په جوش پياله په دور قلقلي سو د صراحي
مستانه په رقص راغله درب دروب د پاکوبي
خورا پسته پښتو وايه بلنده مه درومه افغانه !
که قلم بافضولي کا ټینګ ئې نیسه له بیانه
التماس د سعادت کړه پښتانه لره د خدایه
د نېکۍ خښته ئې کښېږده ښه محکمه له تهدایه

افغان د پښتو په اجتماعي عيبونو انتقاد کوي او د دوی د اجتماع په منځ ورننوزي او د یوه اجتماعي نقاد جوله پیدا کوي، مثلاً پښتانه سوداګران په مالو کي ناوړه شیان ګډوي او خالص مال بازار ته نه راوړي، دا کار لکه چي شرعاً ناروا دئ په اجتماعي او اقتصادي لحاظ هم غندلی دئ او د تاجر اعتبار ورکموي، افغان وایي :

خیانت له مسلمانه سره منع دئ په دين کي
فریبنده او حیله ګر سو په انګار آتشین کي
چا چي غش په مال کي وکی هغه نه دئ زموږ له ډلي
دا حدیث له مصطفی سو چا له نسته چي دا ولي
که موچنه که څپلۍ سوه چي په منځ کي وي خرخوړي
د کومك لحاظ يې نه وي په قيامت به کښته ګوري
د لندن کافران ګوره غوټې خلاصي کړي دلته
پر هغه قرار ښکاره سي چي ليکلي وي هلته
د عراق وړي غوزې دي د وریښم په شان پیچلي
په دوه چند قيمت خرڅېږي سپيني پاکي صافي ولي
ستا دونيم په يوه شمار سي پاکېده يې خرڅي غواړي
د دنيا فهم چي دا سو حق تعالی دې وله نغاړي
يو د بله کړي نسبت چي د پټان پټان دروهلې
دين دي سپك په نظر ورکی داسي مه کوه نتلې
ته بايد چي مقدا او رهنما ئې و ملت ته
لمر خاته لوېده رابولي صفوت او شریعت ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د غش په چپلاخه د لويانو مخ خوړيږي
ځکه موږ ته رسول وايي چي له ډلي دي بېليږي
سترګي روښي کړه ناکسه ځان وګوره بيدار سه
خس؟ دزدي د مېړه عيب سو له خپل ځانه خبردار سه

پښتانه په کلو او کوڅو کي ناپاکي پاشي او د نورو د صحت مراعات نه کوي افغان دغه اجتماعي او صحي عيب ته هم متوجه دئ او داسي انتقاد پر کوي :

که د څا اوبه راتلې و داسي ځای ته چي ضرر و
د بوده او د سړيو پر خټې بېل د ده ممر و
د حساب تخمين يې وکړه هر حيوان چي پرې تېريږي
په لحد کي يې عذاب دئ څو ابرو يې کوره کيږي
انبارونه د بامو چي د کوڅو و ميان ته پاشو
د دوزخ د اور ازغي دي د لحد دپارې تراشو

افغان کله کله د خپل قوم د عظمت په ياد کي مستي کوي او ځوانانو ته د مېړاني او سلاحشورۍ درس وايي :

توپك ښه اسباب د دين دئ
خوار سړي له تبرزين دئ
پخه توره دي تېره کړه
که دي رب ته تندی سپين دئ
بدن آس دئ پر سپاره سئ
په يوه ګراتۍ پوره سئ
توپك واچوئ اوږو ته
يو بل په ننداره سئ
زما نوبت په کله راسي
ربه غم مي زړګی تراشي
چي د توپ ګولۍ مي درومي
د مکاب کنګرې تراشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام محمد پوپلزی

د پښتو ادب په نوې دوره کې چې کم فکري تحول پیدا سوی دئ هغه د نورو ژبو څخه د نوو ادبي آثارو د ترجمې په برکت راغلی دئ، کله چې د نولسم قرن په وروستنۍ برخه کې په هندوستان کې انګرېزي تمدن خپور سو، نو په اردو او هندي ژبو کې داسي کتابونه تألیف یا ترجمه سول، چې موضوع یې د نوي عصر خبري وې، د هندوستان ټول قومونه خپل ذلت ته متوجه سول او هر چا کوښښ کاوه، چې د نوي عصر له جریان سره ځان ملګری کړي.
په مسلمانانو کې هم دا فکر پیدا سو، چې دوی ولي متفرق او خپاره او ذلیل دي؟ د اردو یو مشهور شاعر الطاف حسین حالي چې د پاني پت اوسېدونکی و، یو کتاب د مد و جزر اسلام په نامه منظوم کړ، چې په هغه کې یې مسلمانانو ته د دوی د تاریخي ارتقا سببونه وروښوول او د اوسني ذلت او خوارۍ علتونه یې هم په خوږه ژبه بیان کړل. دې کتاب په اردو ادب او د هندوستان په مسلمانانو کې یو نوی روح پو کړ او د هر چا سترګې خلاصي سوې. په پښتو ادب کې هم په دغه زمانه کې نوی فکر پیدا کېدونکی و او د نوي ادب په فکري طلیعه کې غلام محمد خان د پېښور د چارسدي اوسېدونکی ودرېد او په پښتو مثنوي یې د حالي مد و جزر ترجمه کړ او پر هغه باندې په نثر یوه مقدمه هم ولیکله، دا کتاب په (۱۸۹۳ میلادي) چاپ سوی دئ او د پښتو نوي ادب د اغاز یوه ښه نمونه ده.
د کتاب په سر کې وایي :
"د ټولو مسلمانانو په خدمت کې عرض دئ، چې دا کتاب مدوجزر اسلام چې الطاف حسین صاحب انصاري پاڼي پتي مقیم د دهلي چې حالي یې تخلص دئ په اردو ژبه کې چې د مسلمانانو د ترقۍ او تنزل په باب لیکلی دئ په دې ورځو کې محض په خیال د خیرخواهۍ د اسلام او د مسلمانانو خصوصاً د پښتنو له اردو نه په پښتو ژبې کې ترجمه کړای شو. دا هغه کتاب دئ، چې په لیدو یې په تام هندوستان کښې یوه زلزله پرېوتې ده او چا چې دا کتاب په غور سره کتلی دئ او لږ کوټې شان تعصب یې په ډډه کړی نو هغه ته معلومه شوېده چې د مسلمانانو اوس څه حال دئ او مخ کې پرې څه حال راتلونکی دئ او په چا کې چې څه قدر لحاظ د احکامو د قران مجید او د حدیث د پاك نبي شته په هغو کې د همدردۍ یو جوش پیدا شوی دئ او د خپل طاقت په موجب یې لاس پښې وهل شروع کړي دي. دا خبره ظاهره ده، چې لوی عبادت په دنیا کې هغه قدم شمېرلی شي چې ضرورت ئې ټولو نه زیات وي، مثلاً په هغه وخت کې چې مسلمانانو باندې یو هسې ظالم دښمن په ظلم سره راوخېژي چې د دوی په مال او عیال، په دین او په ایمان لاس اوږده کا هغه وخت د هغه دفع کول په ښځو او نرو لازم وي او د دغه کار دپاره په نمانځه او روژه کې تاخیر کول جایز شمېرلی شي دغه رنګه که ملك په قحط کې مبتلا وي نو دغه وخت چې څوك د لوږي مري د هغو همدردي کول په نورو ډېرو عبادتونو ړومبی شمېرلی شي او چې بېړۍ ډوبېږي او خلك پکښې ډوبېږي نو هغه وخت د ډوبېدونکو ویستل په نورو ثوابونو زیات دي".
غلام محمد خان په دې پښتو لیکنه کې خپل د نثر لیکلو قوت هم ښودلی دئ او داسي نثر لیکي، چې د پښتنو عام لوستونکي به هم ښه په پوهېږي، دی وایي چې د مسلمانانو د تنزل سببونه دا دي :
"اول - ورکېدل د علم د دین او د دنیا.
دوهم - بې اتفاقي د قوم.
دریم - بې ځایه تعصب یعني ضد او جهل په خپله خبره او د یوه بل نه نفرت او کرکه کول.
څلورم - غفلت د اسبابو د تنزل نه.
پنځم - د اولاد تربیت او تعلیم نه کول.
شپږم - خرابېدل د اخلاقو او د خویونو.
اوم - په محنت او مشقت کې سستي کول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس پاتي شوه دا خبره چي موږ له څه کول مناسب دي د دې څواب ډېر اورد دئ او په هغي زموږ د قوم د زاړه خيالاتو خلك يعني هغه چي د نوي تعليم د نوو خيالاتو نه واقف نه وي ډېر کم پوهيږي، دا ظاهره ده چي په هر قوم کي چي اتفاق او قوت او علم وي هغه همېشه په نورو قومونو باندي غالب وي او ملك او دولت د هغوی په قبضه کي وي او په کوم ځای کي چي څو قومونه يو ځای اوسي نو په هغوی کي چي په کوم قوم کښي اتفاق او علم او محنت کشي او دوراندېشي وي هغه قوم همېشه آسوده او په عزت کي وي".

د مدوجزر اسلام ترجمه داسي شروع کيږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بقرات حکیم نه وکړه چا پوښتنه
چي هوښیار د کامل عقل څښتنه
کوم یو رنځ دئ چي سړی پرې هلاکیږي
په دنیا کي یې دوا نه پیدا کیږي
وې دا هسې ناجوړتیا په جهان نشته
چي دوا یې مونده نه شي هولته هیشته
که وړیا دي که اسان دي که مشکل دي
هر مرض له پیدا کړي خدای درمل دي
بې له هغه چي اسان ورته ښکاریږي
چي طبیب ښیي علاج وایي تریږي
که د رنځ نخښي سبب ورته څرګند کا
په خندا شي په طبیب پوري ریشخند کا
نه دارو خوري نه پروا یې په پرهېز شي
په ورو ورو هغه کمزوری مرض تېز شي
د طبیب له نزدېکته یې نفرت شي
تر هغه چي له دنیا ځني رخصت شي
دغه حال به په دنیا د هغه قوم وي
چي په سپینه رڼه ورځ وده په نوم وي
په جهان کي وي پراته طوفان یې راوړي
په ګرداب کي یې کړي بند بادبان یې راوړي
غاړه لري وي سیلي زیاتیږي(؟)
ګمان دا دئ چي جهاز دا دئ ډوبیږي
د بېړۍ خلك په هغه شان پراته وي
اړخ نه اړوي د مرګ په خوب ویده وي
وریځ ګوره یې په سر د بدبختۍ وي
په موسم نوې راغلې د سختۍ وي
د نېستۍ نخښي یې په سترګو ورلیده شي
دا اواز له وړاندي وروسته اورېده شي
چي پرون مو څرنګ حال و نن په څه شوې
لا تر اوسه پوري ویل وې اوس بیده شوې
ولیکن د دې غافل قوم غفلت هم
هم هغه وي هغه صبر په ذلت هم
که شو خاوري فخرتوب یې هم هغه وي
سپینه ورځ شوه ولي خوب یې هم هغه وي
نه ارمان افسوس چیري د خپل ذلت کا
نه سیالي د نور قومونو د عزت کا
هیڅ فرق نشته د ډنګر دوی تر حاله
په هر حال کی چی پراته دي وي خوشحاله

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول غلام محمد خان يو روښان فکره او د قوم همدرده شاعر و، چې پښتنو ته يې د خپل فکر اثر پرېښود، نو ځکه دی د اوسنۍ زمانې د منورو اديبانو په لومړي صف کې درېږي.

غلام محی الدين افغان

دی اصلاً د کندهار و، خو تر (۱۳۰۰ هـ ق) کال دمخه هند ته فرار سوی و او خپل تحصيلات يې هلته تکميل کړي وه، په اردو، پنجابي او انګرېزي هم پوهېدی. کله چې د (۱۳۳۰ هـ ق) په حدودو کې کابل ته راغی دلته د دارالمعلمين مشر او په يوه ډله کې شامل و چې نوم يې (اخوان افغان) و.
ده په کابل کې ډېر ځلمي په نوي فکر او د افغانستان د آزادۍ له پاره وروزل او يو له هغو خلکو څخه و، چې په کابل کې يې د پښتو د روزلو
تحريك چلاوه. غلام محی الدين په (۱۳۳۹ هـ ق) وفات سوی دئ، چې د ده ملګرو يوه پښتو شناخته د ده پر مزار درولې ده، قبر يې په شهدای
صالحين کې دئ او دا لومړۍ پښتو شناخته ده، چې د مړي پر سر باندي ليکل سوېده.
غلام محی الدين افغان د وطن د آزادۍ په تحريك کې لويه برخه لرله. د ده پښتو اشعار انتقادي او اصلاحي خواوي لري، د وطن د ميني جذبات پکښې ښکاره دي، په (۱۳۳۲ هـ ق) کال ده يو شعر ويلی دئ چې د آزادۍ او مليت خصوصي جذبه لري. دی له هندوستانه چې د انګرېزانو تر اسارت لاندي و خپل وطن ته راستون سو، دلته که څه هم خارجي استقلال موجود نه و، مګر د افغانستان خلکو د وطن داخلي چاري په خپل اختيار کې لرلې، ده دغه حال غنيمت وباله او شکر يې پر کاوه.
مګر د افغانستان د کامل استقلال له پاره يې هم د دې ځای له نورو منورو خلکو سره يو ځای کوښښ شروع کړ او د خپلې سعي نتيجه يې هم د افغانستان د استقلال په اخستلو کې وليدله، او له دنيا څخه ولاړی، په دې يوه غزله کې دغه حال داسي بيانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکر شکر باغ مو خپل باغبان مو خپل دئ
ګل مو خپل بهار مو خپل بوستان مو خپل دئ
سروه خپله بلبل خپل چمن مو خپل دئ
لاله خپل ارغوان خپل دامان مو خپل دئ
نشه خپله خمار خپل پیاله مو خپله
بزم خپل ساقي مو خپل دوران مو خپل دئ
کلی خپل بازار مو خپل وطن مو خپل دئ
ځمکه خپله رود مو خپل دهقان مو خپل دئ
شاه مو خپل ګدا مو خپل قاضي مو خپل دئ
سپاه خپل رعیت خپل دیوان مو خپل دئ
غل مو خپل قاتل مو خپل مقتول مو خپل دئ
عسکر خپل مفتي مو خپل زندان مو خپل دئ
شکر شکر بېګانه په میان کي نسته
مدیر خپل اخبار مو خپل دوران مو خپل دئ
عجب عصر دئ افغانه نظر وکړه
ژبه خپله قلم خپل بیان مو خپل دئ

"سراج الاخبار، څلورم کال، دریمه ګڼه"

عبدالعلي مستغني

په (۱۹) قرن کي چي په افغانستان کي د دري ژبي یو ډېر نامتو او مقتدر شاعر تېر سوی دئ هغه یو پښتون او په پښتنو کي روزل سوی سړی دئ، چي ده پښتو شعر لږ ویلی دئ، مګر د دري غزلیات او قصیدي او رباعیات یې په زرو دي او که دغه سړي خپل هنري استعداد پښتو ته
وقف کړی وای نو به یقیناً په پښتو کي د ده آثار نه هېرېدونکي او نه ورکېدونکي وه.
د دې سړي نوم عبدالعلي په قوم هوتك او د ملا رمضان زوی و، چي تخلص ئې "مستغني" و. دی په (۱۲۹۳ هـ) کال د کابل په بالاحصار کي زېږېدلی او د (٦۰) کالو په عمر په (۱۳۱۲ ش) کال وفات سوی دئ، د مستغني پښتو اشعار په سراج الاخبار او د کابل په مجله کي نشر سویدي، د فارسي ژبي د کلاسیکي رویې په پیروي یې پښتو اشعار هم هغه ډول جوړ کړي دي او د دې عصر په پښتو شاعرانو کي هم ځای نیولای سي. د ده د کلام نمونه دا ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

علم زده کړه ګوره جهل په کار نه دئ
که دي پلار دئ چي جاهل دئ په لار نه دئ
که بې علمه خبردار دئ بې خبر دئ
که هوښیار د زمانې دئ هوښیار نه دئ
که څوك سود غواړي د علم سودا ښه ده
په ګرمي د دې بازار بل بازار نه دئ
که سودا کړي دوکاندار د علم ګوره
با انصافه تر ده بل دوکاندار نه دئ
خوار هغه سي چي د علم نه غافل سي
چي د علم دولت مومي بیا خوار نه دئ
کافران ګوره په علم جهانګیر سول
ما وتا لره دا ننګ او دا عار نه دئ
مړ ویده دواړه یو رنګ وي په غفلت کي
مړ یې بوله هر سړی چي بیدار نه دئ
تر غفلت پورته خونخواره بلا نسته
که زمری څوك خونخوار بولي خونخوار نه دئ
موافق د زمانې سره رفتار کړه
مخالف د زمانې ښه رفتار نه دئ
زمانه وي کله ګرمه کله سرده
تل تر تله په چمن کي بهار نه دئ
که فلك د غیر په کام سو غمګین مه سه
په دې ژرنده همېشه د چا وار نه دئ
مستغني زه دي مین په خپل ګفتار کړم
ستا په شان ګفتار د هیچا ګفتار نه دئ
مستغني یم زما نوم عبدالعلي دئ
زه پښتون یم په بل قوم مي څه کار نه دئ
فارسي شعر مي مشهور دئ په جهان کي
په پښتو ژبه مي شعر شعار نه دئ

سراج الاخبار، څلورم کال، شپږمه شماره
عقرب ۱۲۹۳ هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولوي صالح محمد کندهاری

د دې زمانې له ليکوالو څخه چي په پښتو نثر يې د مکتب حبيبيه له پاره درسي کتابونه ليکلي او هم د پښتو لومړنی معلم و، مولوي صالح محمد کندهاری دئ، چي د پښتو د تحريك د لومړيو خدمت ګارانو څخه و او کله کله به يې شعر هم وايه، ده په پښتو مثنوي د مولوي بلخي له مشهوره دري مثنوي څخه په خورا خوږه پښتو ځيني داستانونه نظم کړي وه، چي په اوسني پښتو ادب کي ښه ارزښت لري.
مولوي صالح محمد کوښښ کړی دئ، چي د پښتو نثر خوږ او بې تکلفه وليکي، نو دی لکه د پېښور مولوي احمدجان د افغانستان په ليکوالو کي د ساده نثر ليکلو پېشقدم سړی دئ، چي د مرګ تر وخته پوري د پښتو په خدمت مشغول و، دلته د ده د نثر يوه نمونه راوړو :

همت

هر څوك چي په صدق او رشتيا و يو شي ته متوجه سي تر پايه يې رسولای سي او عاقل سړی له هر څه پند اخلي. يو نوی ځوان و، نظر يې پر مېږي ولوېده چي د غنمو دانه يې په خوله کي اخيستې وه پر دېوال يې خېژوله ځني ولوېده، راکښته سو وايې خيسته پورته يې کړه، بيا ځني ولوېده بيا راکښته سو وايې خيسته. الحاصل چي پنځلس شپاړس واره ځني ولوېده او اخر يې په خپل همت د مطلب و ځای ته ورسوله، ځوان په تعجب ورته کتل فکر واخيست چي مېږی هم په خپل عزم او همت و مطلب ته ورسېد، نو انسان چي بهتر د مخلوقاتو دئ او هر څه کولای سي که په صدق و يوکار ته متوجه سي ايا وکمال ته به يې ونه رسوي، ټينګ عزم يې وکی د علم و تحصيل ته متوجه سو، په لږه موده يې ډېر علم حاصل کی، بلې ! که څوك په صدق متوجه سي هر څه کولای سي.

د مـــــــيږي همت ته ګـــــوره
عزم ټينګ کړه زما وروره !

بله نمونه :

"چي کري هغه به اخلي"

هلك په غره کي ناره وکړه هغسي آزانګه سوه، خيال يې سو، چي بل هلك دئ، بيا يې ناره کړه ته څوك يې دغسي آواز يې تر غوږ سو، يقين يې سو، چي بل هلك دئ. ښکنځل يې وکړه هغه خپل ښکنځل يې واورېده، وبېربېدی او په ځغاسته پلار ته راغی ويل يې :
بابا په غره کي يو هلك ما ته ښکنځل وکړه، پلارکيفيت وپوښته، پوه سو ويل يې اې زويه ! که تا څه ويلي وای هغه به دي اوربدلي وای، ولي دي ښه ونه ويل.

نظم

که دي بد ويل و چــــا ته
خـــود به بد وايي و تا ته
که ښه وايې ښه به اورې
اوکه بد هــــغه به اورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان عبدالغفار خان

او د پښتون مجله

کله چي په دنیا کي لومړنی جنګ په (۱۹۱٤) کي شروع سو نو په هندوستان کي د آزادۍ له پاره ډېر مؤثر حرکتونه ورسره پیدا سول. د هندوستان آزادي غوښتونکو خلکو د کانګرس او خلافت او مسلم لیګ په نومو سیاسي ډلي جوړي کړي وې او په ټول هند کي مسلمانانو او هندوانو په ګډه د خپل استقلال له پاره سیاسي شدیده مبارزه په ډول ډول روانه کړې وه، په دغه سیاسي حرکت کي د سرحد پښتنو هم پوره برخه لرله.

او لومړی پلا خان عبدالغفار خان او د ده ملګرو په پښتنو کي د اجتماعي اصلاح له پاره یوه ډله د "مجلس اصلاح الافاغنه" په نامه جوړه کړه، چي په پښتنو کې د اصلاح او اجتماعي سمون له پاره یې کوښښ کاوه او وروسته دغه ډله د یو سیاسي ګوند په ډول تبدیله سوه، چي نوم یې د خدایي خدمتګارانو ګوند و. دې سیاسي ګوند د هندوستان د نورو سیاسي ډلو په همکاري د آزادۍ په تحریك کي قوي لاس لاره او د سیاسي فعالیتونو سره سره یې د پښتو ژبي خپرولو ته هم توجه وکړه. د خدایي خدمتګارانو رسمي ترجمان یوه پښتو مجله وه، چي د اتمانزو څخه په پښتو خپرېده. دې مجلې پښتو ادب ته ډېر ښه خدمتونه وکړل، په پښتو کي د ساده نثر لیکلو او د اصلاحي او سیاسي شعر لیکلو ور یې پرانیست او ځیني اصلاحي ډرامې یې هم په پښتو ادب کي زیاتي کړې. د دې مجلې په لیکلو کي په خپله خان عبدالغفارخان یو بهترین ساده لیکونکی او سیاسي او اصلاحي لیکوال ګڼل کیږي، چي علاوه پر سیاسي تاریخ د پښتو په ادبي تاریخ کي هم مهم ځای لري.

عبدالغفار خان د خپل نثر لیکلو اساس پر هغه معیار ایښی دئ په کوم چي پښتانه په خپلو دېرو او حجرو کي خبري کوي. د عبدالغفار خان په نظر کي لیکنه او ادب فقط د خپل اصلي مقصد له پاره چي هغه د خلکو پوهول دي استعمالیږي او د ده د لیك مقصد صرف دا دئ، چي په خپل اصلاحي او سیاسي فکر عالم خلك وپوهوي. نو ځکه دی تل په داسي ژبه لیکنه کوي چي په کومه ژبه دی په حجره کي د پښتنو سره ږغیږي، د ده نثر داسي ساده او روان او بې تکلفه دئ، چي هر پښتون ښه په پوهېدلای سي او هم د دغه سبك په تعقیب ډېر نور لیکوال راوتلي دي، چي نور پښتو اخبارونه او مجلې یې نشر کړي دي، لکه (ازاد پښتون) چي میراحمدشاه نشراوه، یا د خیبر مجله چي د اسلامیه کالج څخه خپرېده، یا (ستړی مه شې) مجله چي سید راحت زاخیلي خپروله.

په پښتونستان کي چي تر اوسه پوري د نثر لیکلو طرز او ډول روان دئ هغه د عبدالغفار خان او د ده د ملګرو لکه ماسټر عبدالکریم مرحوم او قاضي عطاء الله خان مرحوم کړې لار طی کوي.

د عبدالغفار خان مسلسل مضمونونه چي د "زه په جیلخانه کي" تر عنوان لاندي خپرېدل ډېر خواږه او د واقعیت نګارۍ ښه مثالونه دي، دی شاعر او خیالپرست لیکوال نه دئ، مګر د اجتماع د ژوندانه واقعیتونه د یوه ریالیسټ په ډول په ساده ژبه ښه لیکلای سي او هر وخت ادب د ژوند له پاره استعمالوي.

د ده د نثر یوه نمونه دا ده :

اکثره خلك پوه دي مګر د حکومت داسي مدحه خوانان اوس هم شته چي انګرېزانو ته عادلان او رحم دلان وایي، زه د داسي ورونړو د سترګو پرانستلو دپاره یوه تازه واقعه لیکم :

تقریباً دوې میاشتي به کیږي چي یوې سرکاري لارۍ چي په هغې کي د پولیسو کپتان د سپایانو او یوه تحصیلدار سره سپور و. دې لارۍ بالاماني سره زموږ یوه پښتنه خور په ګاډۍ ووهله او في الحاله مړه شوه وائي چي د دغي لارۍ د ډرایور نه ډېرو خلکو اورېدلي دي، چي ویل ئې : ما خو لارۍ تېزه نه وهله مګر د پولیسو کپتان او تحصیلدار زه مجبور کړم او ده ویل چي تېز یې بیایه پروا مکوه که څوك ترې لاندي شي. په دغه وخت کي چي لارۍ زموږ دغه مظلومه خور ووهله نو یو څو خدایي خدمتګاران راغلل او لارۍ یې ودروله او وې ویل صبر وکړئ چي د دې واقعې د تحقیق دپاره څو سرکاري افسران راشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي نه چي دوی لاړ شي او سبا دغه ملزمان د دې نه انكار وكړي او بل چا ته بې ګناه ضرر ورسېږي. نو دا صفا ظاهره خبره وه، چي د خدايي خدمتګارانو دا څه جرم نه و، داسي خو همېشه موږ وينو چي چيرته لارۍ څوك ووهي نو لارۍ او د هغې سورلي تر هغه نشي تلای چي سركاري افسر نه وي راغلی، مګر دلته د خدايي خدمتګارو او دوی ته د خدايي خدمتګارۍ نوم لويه ګناه وه. پدې وخت كي كميشنر ته تليفون وشو هغه راغلی او د راتلو سره يې بې د پوښتني چي اصله واقعه څه ده څه مصيبت پېښ شوی دئ په خدايي خدمتګارانو ستركي راښكلې چي تاسي زما لارۍ ولي درولې ده، هغوی ورته په جواب كي وايي چي ته خو د لارۍ غم اخيستی يې مګر دلته زموږ يوه بې قصوره خور د اجل ښكار شوه لاكن ډېټي كميشنر ته زموږ د خور مرګ څه ښكارېده دا خو څه فرنګۍ نه وه، چي د هغه زړه ته پرې څه صدمه رسېدلې وای دا خو يوه غريبه پښتنه وه نو كه مړه شوه څه خبره ده.
مختصر دا چي د دغي مظلومي د مرګ الزام خو په هيچا رانه غی البته دا قدر انصاف وشو، چي خدايي خدمتګار ته د قيد سزا وركړه شوه.
ما ته ښه په ياد دي چي يو ځل په مردان كي د يو خان د موټر لاندي يوه بوډۍ اوكښه فرنګۍ راغله او مړه شوه نو هغه مقدمه لوی جج (قاضي) ته وړاندي شوه او تر هغه ځايه ورسېده او په اخر كي د ډېر تكليف او د زرګونو روپو د خرڅېدو نه علاوه د هغه خان څخه په زرګونو روپۍ د هغې فرنګۍ د مرګ معاوضه واخيستله شوه. نو هغه وخت خان خلاص شو، حال دا چي هغه فرنګۍ د كښوالي په سبب مړه شوې وه او دلته خو د يوې پښتنې ويني بربادي توی شوې او د هغې چي چا همدردي كوله نو هغوی ته بې قصور و تشريفاتو د قيد سزا وركول شوه دا دئ د غلامۍ او آزادۍ فرق.
فخر افغان د پښتون مجلې څخه

قاضي عطاء الله خان

د عبدالغفار خان د سياسي حركت يو تكړه ملګری قاضي عطاء الله خان و، دی د مردان د يوې درنې كورنۍ څخه د سياست ميدان ته راوتلی او د پښتنو په علمي حركت كي هم د ډېري برخي خاوند و، قاضي عطاء الله خان د (۱۹۰۰ م) كال په شاوخوا كي د قانون درس تمام كړ او د وكالت پېشه ئې لرله، مګر د فخر افغان په سياسي ډله كي هم د يو غښتلي كاركن په حيث شامل و اوكله چي لومړی پلا په سرحد كي سرخ پوشانو انتخابات وګټل نو ډاكټر خان لومړۍ كابينه جوړه كړه، په دې كابينه كي عطاء الله وزير معارف و، ده د خپل وزارت په دوره كي دوه مهم كارونه وكړل :
اول دا چي په ټول سرحد كي يې ابتدايي مكتبونه پرانيستل.
دوهم دا وه چي د پښتو ژبه يې په ابتدايي تعليم كي داخله كړه او درسي كتابونه يې ورته جوړ كړل.
د قاضي عطاء الله خان د عمر ډېره برخه په سياسي جد و جهد كي تېره سوې او د انګرېزانو حكومت په وارو وارو دی محبوس كړی و، مګر د ده د حبس دوره تر سياسي جد و جهد لا ډېره مهمه وه، ځيني بنديان وي چي په بنديخانو كي لمونځونه كوي او يا قرآن يادوي دا خو به د هغه بندي شخص له پاره ښه وي، مګر قاضي عطاء الله خان په بنديخانه كي هم يو لوی اجتماعي خدمت كړی دئ، ده له انګرېزي مهمو كتابو څخه يو د پښتنو تاريخ په څلور جلده كي ليكلی دئ، چي په پښتو تأليفاتو كي لومړۍ درجه لري، دا كتاب دوې لويي ښېګڼي لري : اول دا چي ژبه يې روانه او خوږه او عام فهمه مګر د ادب پر اصولو برابره پښتو ده. دوهم دا چي د كتاب موضوع هم د تاريخ ليكلو پر عصري معيار برابره ده، يعني دی له ځانه تاريخ نه جوړوي، بلكي د مستندو كتابو په حواله خبري كوي، د پښتنو مفاخر او د پښتونوالي ښېګڼي په ښه ډول په دې تاريخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي ساتي، نو دی که له یوې خوا د عصري علومو سره اشنا محقق او مؤرخ دئ له بلې خوا پښتون هم دئ نو ځکه د ده تاریخ د پښتنو په دنیا کي ډېر ارزښت لري، ژبه یې داسي روانه او خوږه ده چي فارسي زبانان هم له هغې څخه ښه استفاده کولای سي او دا یګانه کتاب دئ، چي د فارسي وانانو په کورنیو کي لوستل کېږي اوس به د دې کتاب څخه یو څو کرښې د نمونې په ډول رانقل کړو:

"د دوست محمد خان د قید په ایامو کي انګرېزي حکومت په هغه باندي د خپل فوځي او مالي طاقت او د انتظامي جاه و جلال د رعب اچولو په غرض هغه ته په کلکته کي خپلي ټولي جنګي او صنعتي کارخانې، جنګي ننداري، جهازونه، اسلحه خانې، فوځي پرېډونه، توپخانې وښودل هر کله چي هغه د هندوستان انګرېزي عدالتونه، محکمه، بلدیات او دفترونه، د پولیسو انتظام او د امن و امان واقعات او حالات ولیدل نو د هغه په زړه کي رښتیا د فرنګیانو د قوم یو لوی رعب او هیبت او خوف کیناستو او د خپل قوم د خلکو نه یې یوګونه په زړه کي حقارت پیدا شو، تر اوسه پوري د پرنګیانو پولیټکل ایجنټان (سیاسي نماینده) په دې پالیسي باندي پابند دي او خودمختاره علاقو نه چي کومي د هغوی د لاندي دي د هغه ځای لوی لوی والیان، ریاست، ملکان او خانان ښکته ملکونو ته بیایي چي پر هغوی باندي د خپل حکومت د زور او طاقت او د څه انتظام رعب او دبدبه کینوي، هغوی د خپل فوځونو پرېډونو تماشې ته د توپ او ټوپکونو او د کارتوسو جوړولو کارخانې ته بیایي او د دې غرض دا وي چي د هغوی په زړونو کي د فرنګیانو دومره وېره کیني، چي بیا هغوی د مقابلې او د مخالفت خیال هم په زړه کي رانه ولي.

څه وخت چي دوست محمد خان کابل ته واپس راغلو، نو هغه به د خپل قوم د مشرانو په مخکي هم کله دا شان خبري وکړې چي د هغه نه به دا معلومېده چي هغه ته د خپل قوم تهذیب، استوګنه او اخلاق د پرنګیانو په مقابله کي ډېر لاندي ښکاري. هغه به په دې سلسله کي د پرنګیانو د طریقه زندګي ښه او د خپل قوم د ټولو عادتونو بد ویل، ورو ورو د افغانستان په ټولو خودمختاره قبایلو کي دا خیال پیدا شو، چي د دوست محمد خان په زړه کي د هغه د قید په سبب د پرنګیانو رعب ناست دئ او ځکه هغه په هره موقع کي د هغوی مدحه وایي، مګر د دې په مقابلې کي چونکه دې قبایلو انګرېزي فوځونو سره ډېري مقابلې کړې وې او په جنګونو کي یې هغو له شکستونه ورکړي وو نو د هغوی په زړونو کي د پرنګیانو خلاف نفرت او حقارت پروت و، له دې کبله د دوست محمد خان دا قسم خبري به په هغوی باندي بالکل ښې نه لګېدې او هغوی ورو ورو په دې سبب هغه ته سپك کتل شروع کړل، اکبر خان هم د نورو عامو پښتنو په شان د انګرېزانو نه متنفر و او په دې خبره کي د هغه او د هغه د پلار په رایه کي ډېر اختلاف و، هغه به دا ویل چي اګر که پرنګیان د جنګ او د حکومت په انتظامي امورو کي ډېر ښه ماهران دي مګر هغوی د نورو ملکونو آزادي په زور باندي سلب کوي او د هر چا په زړه کي د خپل رعب او خوف کینولو کوښښ کوي، په دواړو کي د دې اختلاف رای نتیجه دا شوه، چي هر کله دوست محمد پرنګیانو سره په هر حالت د دوستۍ او د مصالحت تعلقات اوسېدل غوښتل نو د اکبر خان دا منشا وه، چي هغوی سره په هر حالت دوستي ساتل او په هغوی باندي په قومي معاملاتو کي پوره اعتماد کول د پښتون قوم تباه کول دي. په دې رای کي محمداکبر خان په حقیقت کي د ټول قوم د رای ترجماني کوله او هم دغه وجه وه، چي د خپل پلار په مقابله کي هم هغه ته د اولس په خلکو کي زیاته هر دل عزیزي حاصله وه او د هغه په خبره باندي به خلکو په نسبت د دوست محمد خان زیات غوږ ایښوده. د محمداکبر خان په زړه کي دا شك پای ته رسېدلی و، چي پرنګیان به یو ځل بیا په افغانستان کي د خپل اقتدار د قایمولو کوشش کوي ځکه چي د هندوستان انګرېزي مقبوضاتو ته د روس د سرحد رانزدې کېدل هغوی په هیڅ شان نه شو برداشت کولای او په دې کوشش کي همېشه شپه او روځ مصروف وو، چي د روس ټول ګاونډي حکومتونه دې زیر اثر وي. پس اکبرخان هغه وخت په دې کوشش لګیا شو، چي هم د قوم او هم د فوځ په سپایانو کي دا خیال پیدا کړم چي د پښتنو د آزادۍ د برقرار ساتلو دپاره دا ضروري ده، چي په یوه مناسبه موقع کي د انګرېزانو دا شان زور مات کړی شي، چي هغوی بیا په افغانستان باندي د فوځي پېش قدمۍ خیال پرېږدي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسټر عبدالکريم

د پېښور د سيمي په سياسي بيداري کي د خدايي خدمتګارانو له ډلي څخه د ماسټر عبدالکريم سياسي او ادبي شخصيت هم د هېرولو نه دئ.
نوموړی د چارسدې په اتمانزوکي په (۱۹۰۸ م) کال زېږېدلی او د پلار نوم يې منتظرخان و، په (۱۹۳۰ م) د ډهلي په جامعه ميله کې خپل تحصيل پای ته ورساوه او په اتمانزوکي د آزاد سکول سرمعلم سو، د ده ژوند د يوه معلم په ډول شروع سو خو دی يوازي معلم نه و، بلکي يو سرګرم سياسي سړی هم و.
د آزادۍ په جنګ کي لومړی سپاهی او د سياسي ليکوالو په ډله کي هم پيشقدم و، او په وارو وارو په خپلو سياسي فعاليتونو کي محبس ته تللی او عمرونه يې په قيد کي تېر کړي وه، څو چي په پای کي په همدغو بنديخانو کي مريض سو او له دغو ناجوړيو څخه د ځوانۍ په عمر تر دنيا تېر سو.
ماسټر کريم د پښتون مجلې د ننني دنيا تر عنوان لاندي ډېري سياسي مقالې ليکلي دي، دی يو سياسي او اجتماعي ليکوال په دې معنی ګڼل سوی چي په خپله هم تر مرګه پوري يو رښتيني د اجتماع خدمتګار او سياسي سړی و. د ماسټر د نثرونو يوه مجموعه چي "ځولۍ ګلونه" نوميږي په (۱۹۵۷ م) کي له پېښوره نشر سوې او د ده د نثر ښکګني دا دي :
دا چي سادګي لري، يعني په داسي ډول خپل مطلب ليکي، چي عام خلك په وپوهيږي او په نثر کي يې ډېر لږ د نورو تاثير ښکاري او سړی داسي ګومان کوي، چي د چارسدې په بازار کي دوه پښتانه خبري کوي.
د ماسټر نثر د پرديو ژبو نامانوس لغات نه لري او د عربي يا فارسي يا اردو هغه لغتونه استعمالوي، چي په پښتو کي رواج لري.

د ماسټر کريم د نثر نمونې :

بې ګناه

داسي خو چي به څوك د جېل په تورو تنبو را دننه شو ما به ترېنه تپوس اوکړو، چي دا په څه، نو ويل به يې خدای شته اول به وې چي نه خبر نه اتر خالص په دښمني راسره شوي دي، ولي په نوروز غريب خو ډېر زياتی شوی و، تش په دريو مړو کي پوره لس کاله راغلی و او مړي يې هم خپل مړي وو، يو مړی يې سکه د تره ځوی و او خور چي غله کاسره نه وي نو هم څوك وژني او ماشوم خوريي له به څنګه د چا لاس ورشي، پښتانه هسي بخت بد نام خلق دي، بادام کاکا څه د واره د لاسه مړ شو، چي بس اوس به خلق نور څه نه کوي. خو تره، تربور به وژني، تربور خو سړيه د سړي متې دي په غم ښادي کي ورته همه جا ولاړ وي.
نوروز ګورئ ډېر قابل سړی و، د مزکي نه يې ځان خلاص کړی وګني په زمينداري د نوروز نه څوك ښه نه پوهېدل او ولي جايداد څه د خپلي حيا نه ګران دئ څه؟ چي خلقو به په جواري کي شرمولو نو خود به يې مزکه خرڅوله او چرس؟ دا خو د سړي غم غلطوي او چي سړی خدای په چرسو راواړوي شپږ اته چيلمه د ورځي وهي او کار کسب نه کوي. نو اخر دا پيسې به د کومه راځي، د چا کورکي څه د روپو مشين خو نه وي لګېدلی، چي بس روپۍ دي چي جوړيږي به، او چي خدای د سړي په کمي شي نو خود به ځان د ګورکفن نه خلاصوي د پلار نيکه هډوکي به خرڅوي او پوکلی برغی به ګرزي.
د نوروز د تره ځوی ښه په معاش مزوکي ګرزېدو شپېته منه جوار، څلوېښت منه غنم، شل څټي ګوړه به يې اوچته کېده، ښځه يې هم د خپل کاکا لور د نوروز خور وه، نه پخپله چښېږخوره وه او نه يې خاوند بې ځايه خرڅ ته پرېښودو، دوه درې لنګي به يې هر وخت په اخور ولاړي وې، که ډېر غوړي، ډېر بسيار پيو مستوکي به يې غړغړې کولې، ژرنده، جوړه، روپۍ، کالي هر څه سل سل وو، نوروز چي خدای څه وخت په لعنت کړو نو ده به پکښې هم کله ناکله د وسه وهله خو چي يوه ورځ يې د ماشوم خوريي د غاړي اوړې کوزه کړه او په جواري کي يې پرېښوده نو د تره ځوی ي بهر په هوجره کي راګير کړو، حيا يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترینه ټوله کړه، ګرېوان یې ترینه کوز واچولو او ورته یې ووې، چي په کوڅه مي رانه شې.

وايي د جواري ډېر بد تا و وي او لا چي سړی په هوجره جماعت کي د خلقو مخکښي ملامته شي او بيا د خپل تره، تربور د لاسه نو راشه که يې ګورې. شپه له د چم ګاونډ د خلقو ډزي د غوږه شوې او چي صبا شو نو نوروز ږيره په موټو ويستله وئيلې چي ورور، خور او ماشوم خوريی مي بېګاه چا ظالمانو اوويشتل د نوروز د تره ځوی يو بې ازاره غوندي بنيادم و د چا ملاسته غوا يې پاسولې نه وه. د کلي په پروجنبو خو هډو د سره پوهېدو نا، بس د مزکي يو غويی و او لکه د جهانګير شادولا کاکا دی يې يو خپل کور پېژندو او بل خپل پټی، نو د مرګ ورسره د چا څه و، جنازې اوچتي شوې، مړي سنبال شوو، نوروز په زړه کي پټ پټ خاندل وئيلې ماموته ! بيا دي موته څه لوی فضل درباندي خدای اوکړو ښايسته ډك په ډك کور درته سره د شپېته جريبه مزکي پاتي شو، بې د خدايه او بې د نوروز نه نور د مړو غريبانانو څوك وو؟ ته راځه راځه نوروز ته لاس نيوه کوه، نوروز خان د مشرۍ په ځای ناست هر چا سره به يې د خبري دنبال رانيوو، چي خدای دې اوبښي او ښنلي به يې وي په غريبانو ډېر لوی ظلم شوی دئ سخات اووته، خيرات ورکړی شو فقير فقرا خپله برخه هم يوړه، شپې له نوروز د ماښام پولاو ورکړ غوړي يې لکه د اوبو اوبهول پر دې غوړ هسي هم لکه د ټکوري شليږي او چي داسي بې کړاوه چا ته پاتي شي نو هغه يې په قدر څه پوهيږي، زر خو په هغو خلقو ګران وي چي ګټلي يې پخپل ځان وي او چي د ملا صاحب د څنګلونو نه غوړي اوبهېدل نو د بيلمازه غلچکي او جوارګر نوروز نه ښه سړی په کلي کي بل چرته و؟

څوکيدار لاړ تانه کي رپوټ اوشو څه د دېواله د سر څپياکه خو نه وه د رب العلمين روغ درې تنه اشرف المخلوقات مړه شوي وو غونډ ربوبيت خدای خبر چي څومره موده لګيا وو دې خړې مزکي او دې شين اسمان نه،پوهيږم چي څومره سنبالي کړي وو، نوروز څه خبر وو چي د يو پليت مطلب دپاره ده څومره لويه ګناه کړې وه، خو رښتيا چي پټ غل باچا وي د شپې مرګ و د موقعې ګواه شاهد هم نه و، بل نوروز له څه لږ مال خو په ګوتو نه وو ورغلی. شپه په شپه په تانه تحصيل د "سپين ږيرو" جرګې اوګرزېدلې، مقدمه خو افسرانو ډېره اوزنګوله خو اوښ چا چرته په بډه وهلی شو، نوروز جرګه شو، په دويم ګذار بيا په جرګتيانو د "سپين ږيرو" جرګې اوشوې او نوروز په دريو مړوکي ايله لس کاله قيد شو، دی لا په دې هم خفه و، وئيلې خپل مړي مي وو، د بل چا راسره څه کار وو، ګوتي يې مروړلې، وئيلې که زه خبر وی چي د مسلم ليګ باچايي را روانه ده نو لږ وار به مي کړی و، د تره ځوی به مي نور حساب هم جمع کړی وو، څوک شمس الحق به مي چا قيوم له کتلي وو، نو سپين باز به ګرزېدم. د مسلم ليګ په حکومت کښي به مي په مقدمو دومره ډېر څه لګېدلي هم نه وو، تانو ښېل سپين کړم، قچروکي خو خلق په لږ څه نه رضا کيږي او جرګتيان خو د سړي نه سمه څرمن وباسي، اوس خو د خدای ء فضل دئ، د مسلم ليګ حکومت خو ځمونږ خپل حکومت دئ، غونډ د محمد ۲ کليمه ګو يو، غټ افسر وي او په لږ څه رضا شي، دا يو نيم بدنيته هسي د مسلم ليګ بد غواړي.

نوروز کال نيم په جېل کي ډغري اوخوړې خو ډېر ژر پرې د جېل افسران مهربانه کړل، ټيمکی غوړي، بورۍ نيمه اوړه، شپږ اته چرګان به په بهر دنيا د چا د نظره څه راځي، ناولي په جېل دننه ډېر لوی برکت دئ. ورانه په هغه چا شي چي په جېل دننه شي او د ملاقات درك يې نه لګي د جېل په ژبه کي د قيدي ليدو ته ملاقات نه وايي، ملاقات هغه وي چي د قيدي خپلوان د جېل د چاوړوکي لوی افسر سره د هغه په کورکي درنه ځولۍ او ډکه منګل ووينې. کال چي تېرېده نو نوروز د جېل وړوکی، لوی افسر هر يوه ته ځان ښودلی وو، نوروز د اسپتال په لنګرکي د لنګريانو مشر (چارجي) لګېدلی وو، او ښه دروند پړ يې هم چلېدو، په جېل دننه د اوښيار سړي خود ډېر ژر سر له راشي، او پنځه واړه بيا پخپله خوله نه ورمنډي، دی پوه شي چي د جېل دا تنګه تُرشه دنيا يواځي د ده نه ده، دې کښي ورسره د شين پوښ نه واخله تر صاحب بهادره پوري ټول شريک وي، نوروز به ټولو افسرانو ته خپله خپله نصيبه ور رسوله، په جېل دننه سړی ځان له هم ښه ګلدار شي، د جېل نه بهر چي کوم څېزونه ستا دپاره روا وي، هغه په جېل دننه ناروا شي، دلته خو هر څه بُرو خو عادت نه برو، نوکه بهر چا په خطا هم غلا نه وي کړې په جېل دننه به يې بې د غلا نه ګذاره چرته کيږي ځکه چي د کلونو عادتونه خو به ارو مرو پوره کول غواړي، نو خود به يې په غلا پوره کوي، بس په لږه موده کي د سړي نه پوخ غل جوړ شي نن سبا ځيني ډېر سم خلق څه د کلي د پروجنبو او څه د حاکمانو د ښه انتظام د لاسه په ناچاري جېل ته لاړ شي ولي ځار شم په جېل دننه د افسرانو د ډېر ښکلي بندوبست نه چي د سم دم سړي نه مکمل بدمعاش جوړ کړي او چي بهر راځي نو په ځای د دې چي څه سړيتوب يې زده

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی وي په کلي اولس کي د خدای د مخلوق دپاره یو لوی افت جوړ شوی وي او چي د نوروز غوندي حلالي جېل ته لاړ شي نو د هغه نه خو څه سم شی جوړ شي، ځکه خو د نوروز د پړ سره سره د چرسو او اپیمو ښه غرق دوکان هم چلېدو.
خبره دا ده چي دنیا کور په بهر د شته مندو ده، نوروز له خدای په بدو کي ښخ کړي وه هر ځای به ئې بې کړاوه د سوک د سره مونده خو دا وه چي هر چا ته به یې لاس سوري ساتلو، کال نیم د جېل معافي کال دوه د پاکستان معافي او ډېره د جېل د افسرانو مهرباني، نوروز چي په جېل زړه کېښوده نو قید یې خلاص و، د مړو لا د چا په شان د تختې اوبه هم نه وې اوچې شوي چي "بې ګناه" نوروز د خپل ښه ځلمیتوب په برکت پوره په دریو مړیو کي ایله پنځه کاله پس کور ته راغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کي

د سياسي شعر نمونه

دمخه مو وويل چي د لومړي جنګ په وخت کي د سراج الاخبار او د اخوان افغان د ډلي په واسطه د افغانستان د کامل استقلال تحريك په پښتو ادب کي هم ښکاره سو او له همدغه وخته څخه په پښتو شاعري کي اصلاحي او سياسي افکار داخل سوه. له هغو اشعارو څخه د مرحوم مولوي صالح محمد قندهاري يو شعر دئ، چي د بلبل ژړا نوميږي.
دا سړی چي دمخه يې د پښتو په نثر کي د خدمتونو بيان وسو د فيض محمد زوی په قوم هوتك او په (۱۳۰۷ هـ ق) د کندهار په ښار کي زيږېدلی او په (۱۳۳۹ هـ ش) کال په کابل کي وفات سوی دئ. دې سړي لکه د پښتو د نثر درسي کتابونه چي تأليف کړي وو ښه او روان شعرونه يې هم ويلي دي.
دی په (۱۲۹۹ هـ ش) کال د طلوع افغان د جريدې مؤسس او په کابل او کندهار کي د ابتدايي مکتبونو لومړنی مدير و، کله چي په کابل کي په افغاني ځوانانو کي د استقلال د ګټلو فکر خپور سو نو د هغه وخت حکومت د خپلو منافعو له پاره دا نه غوښته، چي د انګريزانو له سياسي تسلط څخه ځان وژغوري، مګر په خلکو کي د خپلې آزادۍ له پاره تاوده جذبات موجود وو، په هغه وخت کي افغانستان فقط يو اخبار درلود او هغه هم د حکومت تر سخت سانسور لاندي و، نو هيچا داسي نه سوای کولای چي په ښکاره د استقلال غوښتنه وکړي.
مولوي صالح محمد د ملت دغه د زړه خواهش او آرزو په يوه منظومه کي په سمبوليك ډول نظم کړه، چي د يو ګرفتار بلبل له خولې يې د آزادۍ له پاره د ده د زړه هيلي تصوير کړلې او هم دغه موضوع په فارسي کي ښاغلي داوي هم نظم کړې او نشر کړې وه.
دغه دوې منظومې په پښتو او فارسي په سراج الاخبار کي خپرې سوې او په هغه وخت کي يې اثر دوني و، چي په کندهار کي به ښځو هم لوستلې او د انګريزي استعمار پرکار يې هم دوني اثر کړی و، چي د هغه وخت حکومت يې له دغسي نشرياتو څخه منع کی او کله چي په سراج الاخبار کي يوه سرمقاله د حی علی الفلاح تر عنوان لاندي د افغانستان د کامل استقلال په غوښتنه کي نشرېده نو امير حبيب الله خان هغه مقاله سانسور کړه او د سراج الاخبار مدير يې تهديد کی، د مولوي صالح محمد دغه تاريخي منظومه په دې ډول ده :

يو سحر زما تر غوږ سوله بلبله چي بندي سوم د صياد له سخته دله		چي قفس کي يې ژړل دا يې ويله ولي نه پوښتي څوك حال زما يو له بله

ولي نسته بې فغانه کار و بار زما
ولي حبس ابدي راغی په وار زما

نه محرم چي د زړه حال ورته بيان کم نه ملګری چي چمن ته يې روان کم		نه مي وس چي خبرداره بلبلان کم بيا بيان ورته د ګل و د ريحان کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل ډك زړه د ارمانو ورته خالي كم
ټول مرغان د چمنو په ځان حالي كم

چا ته وژاړم پر چا باندي فرياد كم چا ته وګورم په څه شي زړګی ښاد كم		چا ته خاوري پر خپل سر باندي باد باد كم د صياد له لاسه چا ته عرض و داد كم

څه راوسوه چي د تور فقس بندي سوم
نه خلاصيږم په دا بندكي ابدي سوم

ولي زه له خپله سيله راجلا سوم ولي زه په وير اخته په واويلا سوم		ولي زه له خپل وطنه راجدا سوم كور و كلی مي سو پاته خوار تنها سوم

كم ظالم كړمه بندي خدای دې بندي كي
خدای دې زما غوندي اخته په جدايي كي

اوس به زه لكه ها نور په هوا تلمه پر غنچو به د ګلانو مسېدمه		په هوس د آزادۍ به بالېدمه روغ په روغ به غوړېدمه لويېدمه

چا بندي كړم خدايه تې په ځان اخته كې
په قفس كې د زندان جګرسوخته كې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به ګرزېدم آزاد په چمنو کي
ښه به ګرزېدم خوشحال په شګوفو کي

الوتم به په صحرا او په باغو کي
ولي اوس يم په غمو په انديښنو کي

چي بندي دي د قفس کړمه صياده
خداى دي ما غوندي بندي کړه اې آزاده

الغرض چي ده وهلې دا نارې
چي ناګه د چمن باد راغی د کښې

د قفس له لاسه و په غلبلې
چي پر ونښت دا يې وواته له خولې

مګر دا باد د وطن د خوا راغلی
چي زما صبر و آرام يې راشخه وړی

يو ساعت متفکر و حيران پاته
چي بيا باد د چمن راغی د ده خوا ته

نه يې شکر و شکايت کاوه و چا ته
اه يې وکيښ عرض يې وکی خپل مولا ته

لکه زه هسي بندي سې اې صياده!
د وطن په جدايي سې اې صياده!

زه چي فخر د چمن زېب د بوستان وم
د باغو د ښو باغچو روح روان وم

نغمه خوان د خپلي ځالي او اشيان وم
د سروګلو پر ښاخو به نغمه خوان وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پولادو په پنجه کي دي بندي کړم
د هر کس و د ناکس دي ريشخندي کړم

زه به تل د باغ پر سر ښه په هوا وم د ګلانو پر سرو به په خندا وم		ښاخ پر ښاخ به بيا په څه ناز و ادا وم په ځالیکي به وم ناست يا په صحرا وم

نه بندي وم د قفس نه مي هيڅ غم و
نه مي اوښکي بهېدې نه مي ماتم و

چي سحر به زه له ځالي په هوا سوم چي له پورته به پر ګل باندي راتا سوم		په ګلشن کي به د عشق نغمه سرا سوم و سمن و ياسمين ته به ګويا سوم

آيا څوك لري دا عيش و عشرت نن زما
چي نديم مي ګل خانه ده په چمن زما

د نرګس او شګوفو ګرم بازار دئ په چمن کي د بلبلو چورهار دئ		هغه ګل هغه پسرلی هغه بهار دئ د طوطيانو په ګلشن کي چغهار دئ

پر ګلانو الوته کا په خندا
زه بندي يم د قفس او په ژړا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدایه ژر مي خلاصوې له دې زندانه بیا مي ورسوې ژر تر خپل بوستانه		زړه مي ډك دئ سره چوي له ارمانه نور مي مه پرېږدې په دې ځای کي سبحانه

که دي زه یمه قفس ته پیدا کړی
بیا وزر دي ولي ما ته دئ راکړی

څو تر څو به یم په دې جوروستم کي څو تر څو به په ژړا یم او په غم کي		څو تر څو به یم په اه و په الم کي څو تر څو به یم دا رنګه په ماتم کي

چي امید مي د خلاصی نسته هیڅکله
نو بهتر دئ مرګ تر دې ژوند یو په سله

بیا نو چپ سو یو ساعت په تامل سو بیا یې ناري کړه همرازه د سورګل سو		زما خیال سو چي د غم متحمل سو ویل اه چي د صیاد لا تغافل سو

ځان که مړ چي له ذلته نجات مومې
په ګوښه کي د عدم به حیات مومې

که څه نه دئ ښه و ماته په دا شان مرګ خو د ژوند له پاره ښه دئ ناګهان مرګ		ولي ځوان یم او د ځوان وي د ارمان مرګ په هزار ځله بهتر دئ تر زندان مرګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي دا هر سهار خپل مرګ په قفس وينم ولي نه مرم چي به بيا زه قفس وينم

په حسرت او په افسوس يې دا ويله د قفس و دروازو ته يې ځغستله		وګلشن ته يې کتل بيا يې ژړله لار يې نه وه وزرونې سرپوله

په هـــــــوا سو سر يې ونښت له قـــــــفسه
ويني توی سوې سوړ پوړ ولوېد له هوسه

سر تر پايه په سرو وينو کي غرقاب و يا بېهوښه يا پر هوښ په اضطراب و		ځان بايللی زړه زخمي حال يې خراب و چي پر هوښ به سوګويا په دا اسباب و

سر مي بايلو په هوا د آزادۍ شکر شکر سوم فدا د آزادۍ

يا
په هـــــــوا د آزادۍ مي وزر پرې ســـــو
شکر شکر آزاد سوم که مي سر پرې سو
يا
ښه چي زه د آزادۍ په هوا مړ سوم
نه چي پاته په ذلت د ټولو پړ ســوم

صالح محمد، اومه د دريمي خور، سنه ۱۳۳۵
صفحه ٦، شماره ۲۰، سال ٦، سراج الاخبار افغانيه،
۲ جوزا، ۱۲۹٦ ش، ۲۳ می ۱۹۱۷ م

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخلص کندهاری

حاجي ولي محمد مخلص د (۱۲۶۰ ش) کال په حدودو کي دکندهار په ښارکي زيږېدلی او مروج علمونه يې همدلته لوستي او بيا په سياحت د هندوستان او عربو په منطقو کي ګرزېدلی و. په (۱۳۲۰ ش) کال د (۶۰) کالو په عمر په کندهار کي وفات سوی دئ.

نوموړی علاوه پر پښتو او فارسي په عربي او اردو او انګرېزي ژبو هم پوهېدی، مخلص يو فکور او نقاد سړی و، د پښتو اشعارو دېوان يې تر (۳۰۰۰) بيتو رسيږي، غزل، رباعي، مخمس او د شعر نور اقسام لري، مخلص د پښتو په نوي ادبي حرکت کي لويه برخه لري، دی شاعر و په حقيقي ډول د زمانې ترجمان او عالم او ليکوال او نقاد و، ظريف سړی و او بالآخره مخلص و.

د مخلص نقاده او هم ظريفه طبعه مشهوره وه، په کندهار کي خپلو ښاريانو د يوه دوست او رهنما په ډول پېژانده.

د خلکو سره خواخوږی ملګری و، هر ځای او هري طبقې دی په درنه سترګه ليدی، په ادبي جرګو کي صدرنشين و، د عوامو په مېلو او دېرو کي محبوب و، خوږې خبري او د ظرافت ويناوې هر چا خوښولې.

په اجتماعي او علمي خلکو کې خپل شخصيت ښووی، د موسيقۍ سره يې مينه درلوده او کله کله به يې خپل خواږه شعرونه د موزيك په پردو کي ږغول، فصيحه او بليغه وينا يې درلوده. د دين او اجتماع په اسرارو خبر و، د عصر او تمدن د ښېګڼو مبلغ و، د اسلافو زاړه مآريث يې د قدر په سترګه ليدل. مخلص (۳۰) کاله پخوا په پښتو ادب کي د انتقاد روح پيدا کړ، دی طبعاً د ظالم او اجتماعي ناوړو مخالف و، د خلکو خواخوږی و او پخپل ادب کي د اداري فساد او عنعنوي ناوړو پر خلاف يې تکړه جهاد شروع کړ.

د رشوت خور او ظالمانو دښمن و، د اجتماعي بې عدالتيو او پړسېدلي ثروت پرده څيرونکی و او د بدو عنعنو او رواجونو سخت مخالف و.

د مخلص شعر د دغو اجتماعي ناوړو په مخکي يو د احتجاج آواز و او د خوږمن او خواخوږي زړه د يو شريف احساس ترجماني وه. خو دغه تند احتجاج د خلوص او وروړګلوۍ او همدردۍ سره ملګری و، دی وايي :

اې زما زړه ته راتېر وروره پښتونه!
ولې پروت يې په غفلت کي سرنګونه!
په کار نه دي دا اوږده درانه خوبونه
پاڅه ويښ سه په همت وکړه کارونه!

کـــــــــړه ودانه د وطن خـــــــرابه خونه

ته پخپل وطن کي خپل يې پردی نه يې
د سر سترګي يې د پښو مو اغزی نه يې
په خدمت د قوم بادار يې مريی نه يې
او که نه موږ بړغ کوو چي سړی نه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راسه چـــيري ځې خالي کوټ او پتلونه

که خاين او نفس پرسته رشوت خور يې
يا آزار کوې رضا په شر و شور يې
يوه ورځ به شرمنده ولاړ مخ تور يې
يا به پاته وي دنيا ته به په ګور يې

ډېروه يې خداى دي خسف که قارونه

د مخلص شعر د عصر هنداره ده، او په هغو واقعيتونو اړه لري، چي روزمره د خلکو په ژوندانه کي ليدل کيږي، د ده له نقاد نظره جزئيات هم نه پټېږي او د پښتنو هغه لوړي خبري چي بالآخره غرور ته رسيږي په سخته ژبه انتقادوي او دوى خپل اوسني کښته والي ته ملتفت کوي :

اې پښتونه پروت يې ناخبر پر څه
هسي ګرځې بې پروا اوتر پر څه
يوه ورځ تر بله سوې بدتر پر څه
لکه وچه ونه بې ثمر پر څه

بې حاصله وايې فـــــــــيل او غـــــــر پر څه

په دغو اصلاحي انتقادوکي حتى هغو اوضاعو ته هم ګوته نيسي، چي خلك په بازاروکي د ترافيکي قوانيو مراعات نه کوي او د خطرناکو ګاډيو په مخ کي ځغلي راځغلي :

چي لس کاله يې دروښوده عاقله
چي پر لار سم څه له دې مه سه غافله
هدايت د حکومت ولاړ بې حاصله
د پوليس نوکان دي وايسته جاهله

ته لا درومې پـــــــــر لار لــــــر و بر پر څـــــــــــه

مخلص په آزادو پېشو ژوند تېراوه، کله نجاري، کله سوداګري اوکله دوکاندار و، اوکله به په وړه سوداګري په کلوکي ګرزېدى هم به يې حلاله روزي ګټله او هم به يې کليوالو ته د ژوندانه لاري چاري ښوولې او د حکومت مامورين اوکارداران به يې د خلکو خدمت ته رابلل او د بدو اعمالو نتايجو ته به يې په دې ژبه ملتفت کول :

له حسده که ولاړ سې څوك زهير کړې
غريب سړى په خاوروکي خمير کړې
يا نسبت چا ته په لفظ د تصغير کړې
موړ دي څه کوو لالا ځان به تحقير کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوار بنده يې ځان دي جوړکړ اسمان ولي؟

د بد تخم ښه حاصل نه اخيستل کيږي
مکافات د عمل هر چا ته رسيږي
نن که ظلم پر مظلوم وکړې تېرېږي
نتيجه يې آخرت ته پاته کيږي

شرموې ځان د رشـــــــــتيا پر ميدان ولي؟

د عيال رازق دي خدای دئ بې همته!
راسه تېر سه د مردار منحوس رشوته!
ته بې واخلې بل يې وخوري بې محنته!
د قيامت جواب پر تا دئ بې غيرته !

خـــــرخـــــــــــوې د بل دپاره ايمان ولي؟

مخلص ډېر دغسي مخمسونه او مسدسونه لري، چي ټول اصلاحي او انتقادي دي، مګر د ده په شعرکي په سوو مردف ځلوريځ شعرونه ډېر درانه او خواږه دي هره ځلوريځه يې يوه ښېله اجتماعي او اخلاقي موضوع ده، چي ټول په ژوندانه او اجتماعي حالاتو اړه لري، چي مثالونه يې دا دي :

د نفاق نتيجه :

هغه قـــــوم به تل اخـــــــته وي په بد رنځ
چي نفاق توره بلا يې وي تر مـــــــــــــنځ
سره غـــــونډ د سر وښـــــــتان چي ښېلوي
خدايه ! ماته لا ړومبی کړې هغه ږمونځ

د خودخواهۍ نتيجه :

ماته ســــــــوه يوه هـــــنداره په حـــسرت
ټوك ټوك پروته وه په خاوروکي لــت پت
ځان لـــــــيدونکي تې په حــــال سره ويل
راته وګــــــــورئ په ســــــترګه د عـــبرت

تيك مغزی :

ولي لږ لوړتيا د وخت کړې هسي شوخ
چي په تيك مغزي دي زړه د هر چا پوخ
ليده سوي دا رنګ ډېر چي سي ښېــکار
غــلي غــلي ځي په لاره باندي چـــــوخ

لږ ظلم او ډېره وراني :

چيرته خدای که دي تر نورو کړې لږ غټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په ظلم قـــــــــورمې مه غـــــواړه پر بټ
څو ســـــــتا نس و ته درلـــــــــويږي تر هغو
زرکـــورونه به خـــپاره سي لـــــــــکه مټ

د پزي پرچ :

ته چي تل کړې پر غـــــــريب د پزي پرچ
له تريخوالي ستونی سوځي لکه مرچ
يوه ورځ به په ســـــــوکه د کــــــــوم مېږه
په غوړ واورې د مـــغزي د هډو خـــرچ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتونستان
مشهور شاعران او ليکوال

دمخه مو وويل چي په پښتونستان کي سياسي شعور د لومړي جنګ په زمانه کي د هندوستان د آزادۍ د تحريك سره پيدا سو او پښتنو د هندوستان د آزادۍ په تحريك کي د خلافت او کانګرس او مسلم ليك د ډلو سره همکاري درلوده.
مګر کله چي هندوستان آزاد سو او د پاکستان په نامه يو بېل مملکت هم د پښتنو په ګاونډ کي جوړ کړ سو، نو دلته د پښتنو ليکوالو او پوهانو د خپل ژوند له پاره يوه جلا نظريه پېش کړه او هغه دا وه، چي بايد پښتانه د پښتونستان په نامه يو مملکت ولري، دغه حرکت پر پښتو ادب يو نوی اثر وکړ او ليکوالو د پښتو ادب مخه و دې خوا ته وګرځوله، چي په پښتنو کي د يوه آزاد او مستقل ژوند احساس پيدا کي، نو ځکه د پښتو ادب په دغه زمانه کي له درو خواوو څخه مطالعه کولای سو :
اول - شعر : چي اکثرو شاعرانو داسي اشعار ويلي دي، چي د پښتنو مظلوميت او د دوی د استقلال د حقوالي څرګندونه وکړي او خلك و دغو حقايقو ته متوجه کړي.
دوهم : اخباري نثر هم په مجلو او اخبارو کي د دغه مقصد له پاره استعمال سو او ليکوالو سياسي او اجتماعي مضمونونه وليکل، چي له دې پلوه هم د پښتو د نثر ليکلو لمن پلنه سوه.
دريم : د پښتنو ځيني ليکوال داستان ليکلو ته هم متوجه سول، ځيني ډرامې په سياسي او ملي رنګ وليکلي سوې او ليکوالو لنډ داستانونه هم وليکل چي په دغه فن کي د انګرېزي او اردو ادبه څخه د داستان ليکلو پر فني تکنيك برابره استفاده وسوه، او د لنډو داستانو ليکنه په پښتو ادب کي ښه رواج سوه، په دغه وخت کي موږ له دغو درو ډلو څخه مشهور ليکوال دغه کسان لرو :

سيد راحت زاخيلي، شاعر او سياسي ليکوال.
دوست محمد کامل، مؤرخ او ادبي نقاد.
سيد رسول رسا، پوخ شاعر.
حمزه شينواری، د پښتو غزل نامي شاعر.
سمندرخان سمندر، اجتماعي او مسلمان شاعر.
فضل حق شيدا، دردمند او نقاد شاعر.
اجمل خټك، هغه شاعر چي په شعر کي يې حرکت او نغمه او آرزو سره يو ځای سوي دي.
حبيب الرحمن قلندر، شاعر او داستان ليکونکی.
مير مهدي، پوخ داستان ليکونکی او شاعر.
ولي محمد طوفان، شاعر.
حسين بخش کوثر غورياخېل، د پښتو ژبو پوهاند.
ميان احمدشاه، سياسي ليکوال.
ماسټر عبدالکريم، د خدايي خدمتګارانو سياسي ليکوال.
عبدالخالق خليق، سياسي ليکوال.
روغ لېونی، سياسي ليکوال.
ډاکټر نورالحق، د پښتو د لغت محقق.
امير نواز جلياه، د سياسي انګار اخبار مدير او شاعر.
غني خان غني، نقاد وطني شاعر.
علاوه پر دغو مشهورو ليکوالو او شاعرانو ځيني پښتني مېرمني هم په دغه ادبي حرکت کي برخه لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيتون بانو، مبارك سلطان شميم، بشرابيگم، قانته بېگم او الف جانه خټکه.

اجمل خټك

په اوسنۍ زمانه کې که سړی په پښتو شاعري کې يو حقيقي شاعر او هنرمند غواړي نو به هغه اجمل خټك وي. نوموړی د حکمت خان زوی او په (۱۹۳٦ ميلادي) کې د خټکو په اکوړه کې زيږېدلی دئ.
دی پس د تحصيله په سياست کې ونښت او په وارو وارو انګرېزي او پاکستاني حکومتو ګرفتار کی. د اجمل ژوند له شور او ولولې ځخه ډك دئ. د پښتونستان په ټولو سياسي او ادبي او فکري حرکاتو کې لويه برخه لري.
دی ليکوال دئ، شاعر دئ، خطيب دئ او هم سياسي فعال سړی او لېډر دئ. په کم مجلس کې چې اجمل خټك شامل سي خلك د ميني په سترګه ورته ګوري او د پښتو د اوسني فکري هيکل شمزۍ ګڼل کيږي.
د اجمل ادبي آثار څو جلده نشر سوي دي. د ده د منثورو آثارو مجموعه د کچکول په نامه په (۱۹٦۰ م) په پېښور کې چاپ سوه او د شعر يو دېوان يې په (۱۹۵۸ ميلادي) کې د پېښوره نشر سوی دئ، د اجمل د هنر د قدر ټاکلو له پاره به بهتره دا وي، چې د ده کتاب د غيرت چغه ولولو او په کومو الفاظو چې ده پخپله شعر معرفي کړی دئ، همغسې وپېژنو، دی د کتاب په مقدمه کې وايي :
"د ژوبل احساس يو څو څړيکې، د زخمي غيرت يو څو غروځنګونه، د سړې ويني يو څو ترم څاڅکې، د اولسي جونګړيو څو شنه اسويلي، د غيرت يو څو ترخې تجربې، د سرمايې يو څو ناکړدي، او ورسره د پښتنولۍ احساس چې زما شاعر زړه يې د پښتني فن په سور رباب وترنګولو.
نو زه پوه نه شوم چې خوږې سندري ترې جوړې شوې اوکه سوي ساندي، ولې دومره پوه شوم چې د زوراورو د سپينو قبرونو، څرېو مجاورانو واورېدل نو تندی يې تريو کړل او چې د غريب اولس او باشعوره طبقې تر غوږ شول نو په سوي زړه يې لکه د دسمالي ولګېدل".
په دې ډول د اجمل شاعري حقيقتاً شاعري ده، ځکه چې دی تل له خپل خوږمن احساسه ځخه بړغيږي، د زړه درد او زخمي جذبات پخپلو اشعارو کې نغاړي او لکه چې د ده شعر سړی واوري نو په رښتيا متأثر کيږي او په هغه ډول چې يو فارسي شاعر ويلي و :

سخن کز دل بيرون آيد
نشيند لاجــــــرم بر دل

نو د اجمل شعرونه هم د زړونو سره کار لري. د غيرت چيغې لومړی شعر دا دئ :

د خوشحال د خاوري پورته يو نغمه شوم
بل مـــــــــثال په اباســـــــين او تاتره شوم
سرې پوه شوې د غيرت چغه سور اور وم
چې تا څومره رانغړدلـم سره لـــــــمبه شوم

اجمل طوفاني احساس لري او هر شعر يې د متروکې کار ورکوي، دا شعر يې هم د کتاب په سر کې ليکلی دئ :

ملــــــګرو تش په لوګـــــــــېدو ونه شوه
ځئ چې لمبه شو دا خپل ځان اوسوزو
د نـــــــــوي ګل د خـــــــسمانې دپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا زوړ خـــــوړلی ګلســـتان اوسوزو

د اجمل د شعر او هنر مخه تش د قوم د ښېګڼې خوا ته ده، دی داسي شعر نه وايي چي د خلکو په درد ونه خوري، د ده هنر خو دا دئ چي شعر يې د ژوند له پاره استعمال کړی دئ، مګر شاعرانه هنر او د الفاظو ښکلا هم لري. نو ځکه هنري اثرونه هم هنري ښېګڼې لري او هم اجتماعي او اولسي دي، پخپله وايي :

"د احساس د زخمونو نه مي لا ويني څاځي، د غيرت پرهارونه مي لا تازه دي، اوس ژوند راته هغسي ازغی ازغی دی او د زړه د د رباب تارونه مي شکر دی لا سست شوي نه دي، اوس هم چيرته چي زه او زړه مي يوازي شو نو داسي محسوسوم لکه چي د سوي نغمو باران کي ناست يم.

نو که ژوند او حالاتو دومره مهلت راکړی و چي دغه نغمې مي د اشعارو جامه کي ايسارولای شوې نو که خير وي د پښتونخوا د غرونو او ميدانونو نه به د غيرت يوه بله چغه هم واورېدی شي، د زړه د دنيا خوږې ترخې تجربې، واردات او جذبات يا د احساس جمال رنګ چي د غزلو، نظمونو، سندرو، قطعو او رباعياتو شکل کي وخت بې وخته ظاهر شوي دي هغه زه نه د خپل ژونده نه بېلولای شم نه د شاعری نه".

د اجمل د شعر يوه خاصه مميزه دا ده، چي دی د جامعې په لوړ قشر کي نه ګرځي، دی د يو همدرد انسان په ډول د محرومو طبقاتو په کوډغلو کي ورننوزي او د دوی ژوند ته ځيرکيږي. د دوی بدبختۍ ويني، د دوی بدحال او فلاکتونه شمېري او د مقتدري بډايي طبقې پر خلاف پخپلو اشعاروکي سرې لمبې ځايوي :

غـــټان غـــټان نېکان نېـــکان پيدا دي
دوی خـــو له ځايه جنـــــتيان پيدا دي
ځئ ! هغي خــــــوارو له جنت وګـــــټو
څوك چي له موره دوږخيان پيدا دي

په يوه منظومه کي دغه طوفاني احساس په داسي ډول ځرګندوي :

چي د څربو څربو جوشو شراب شي
د داسي ويني په سرخي مي قسم
چي د غټانو د سيخو کباب شي
د داسي هډ په بې وسي مي قسم
د پخوانو څلو په شنو خزوکي
د اوسني رګونو مړوچو کي
چيرته توده وينه به نه وي چي و اوري
چرته کي سره وينه به نه وي چي و اوري
زه د وطن د شهيدانو وينه
يو ارماني غوندي فرياد کومه
دا چي زموږ د پلار نيکه په څلو
نن دنګوي د خپل هوس اسونه
دا د ذاتي اقتدار ووږي سترګي
چي لګوي مو په هر هډ چکونه
بس د دوی سترګي غړول غواړي
د کبر جام نسکورول غواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوسني پښتو شعر کي د ژوند ځپې

شعر او شاعر د قومي ژوند هينداره ده، او ادب د ژوندانه د ځپو سره مل روان وي. کوم اجتماعي تحولات چي پر انساني ټولنو راځي دغه تحول د ادب مخه وراړوي. د کومو ژبو ادب چي د تحولاتو او اوښتنو سره ملګرى سي هغه نو مترقي ادب ګڼل کېداى سي. اساساً ادب يوه اجتماعي پديده ده، او د انساني ټولني د ژوند ډولونه او دودونه ښکاره کوي، او هر ادب چي د ژوندانه سره مل نه وي نو هغه ژوندى ادب نه سو ګڼلاى. د پښتو ادب په خپلو منځنيو دوروکي د خوشحال خان له جنبش سره د پښتنو د سياسي او اجتماعي ژوندانه سره ربط پيدا کړى و، خو دغه حرکت وروسته د نورو ادابو تر اثر لاندي ضعيف سو، او زموږ شعر د تصوف او ادبي هوسونو په کړو وړو کي هغه د ژوندانه د اصالت رنګ لږ څه بايلود.

رحمن بابا دغه حياتي متاع د مادې له چارچوبه يوه آسماني او روحاني فضا ته ورسوله، شيدا او حميد د لفاظۍ او نازکخيالۍ او ادبي هوسناکۍ په چاپېر کي سره رادې خوا او هغي خوا ته کړه، او حتى ځيني خلکو خوارکى ادب د مضمضې او استنشاق او استنجا په احکاموکي راونغښت.

رحمان خو په خپله اقرارکوي، چي د بېخودۍ ځپو لاهوکړى دئ او نه پوهېږي چي دغه جذبه اوکشش له کومي خوا دئ، وايي :

زه دا هسي دېوانه او مجـــنون چاکـــــــــړم؟
له رواجه له رســومه بېرون چاکـــــــــــړم ؟
نه پوهــېږم چي دا چاري په ما څـــــــوك کا؟
لـــېونى د خپل نګاه په افسون چاکـــــــــړم؟
رحـمان هــيڅ له خــپله ځانه خـــــــــبر نه وم
چي دا هسي رنګ زبون او محزون چاکـــړم؟

د شيدا او حميد نازکخيالۍ او لفاظۍ خو د يوه صنعت‌کار په ډول بدي نه دي، مګر د دوى شعر د شعر له پاره و اوکوم لوړ هدف او عالي موخه نه لري.

خوشحال خو هم دغسي بزمي اشعار لري، اوکله د خالص فنان جوله مومي. مګر ژوند او اجتماع هم د ده په شعرکي خپله څېره ښکاره‌کوي، او د مقصديت لوري ته متمايل‌کېږي.

رحمان بابا هم مقصد لري خو هغه به لږ څه لاهوتي اوآسماني وي مګر د شيدا او حميد هنر د هنر له پاره دئ. دوى صنعتکاران دي.

دوى ښکلي او رنګين لوښي جوړوي، مګر داسي لوښي چي د ژوندانه په چاروکي نه په‌کارېږي او هغه چيني منقش لوښي دي، چي فقط د تزئين له پاره يې په صالون‌کي د هوس او آني خوند له پاره ايښولاى سو، شيدا په شاعرانه تخيل‌کي د ځان له پاره د ماښام او هلال منظره داسي جوړوي :

تل په دا خمو ابرو په شهلا سترګــو
د خپل يار شام و هلاله راشه‌کښېنه

مګر دى پخپله هم په دغه نازکخيالۍ قانع دئ او صنعت يې تش د صنعت له پاره دئ‌که د يار طبعى نازکي موزونه‌کاندي نو به ډېر خوښ وي :

نازکي د يار د طبعي‌کړه موزونه
اې شيدا نازکخياله راشه‌کښېنه

حميد له لړمونه خپل زړه د ترکو په لاس داسي راکاږي :

دا يې ښاخ دګل سره په تلوار پرې کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

که له زړه سره مي ترکو لړمون وکېښ

وګورئ منظر څوني فجيع دئ اوکه د شاعر خوارکي زړه په داسي قساوت له لړمونه راوکيښ سي دا نه خوند لري او نه حسن منظر او د اجتماعي او انساني احساس له رويه به هم داکار د غندني وړ وي. مګر د شاعرانه هوسبازۍ له پاره خو يوه ښکلې موضوع کېداى سي، او حميد هم فقط په دغه جذبه ځان په داسي بلا لړلی دئ.

دلته د حضرت جامي يوه مشهوره لطيفه را په يادېږي : بابر وايي چي د ده معاصر او شاعر شيخم سهيلي دا بيت ووايه او د جامي څخه يې وپوښتل چي څنګه دئ؟

شب غـــم ګرد باد آهم از جا برد گـــــردون را
فرو برد اژدهای سيل اشکم ربع مسکون را

جامي چي واورېد، ورته وې ويل :

"وروره ! ته شعر وايي او که خلك بېروې؟"

د حضرت جامي دا انتقادي لطيف نظر د حميد پر دغه بيت هم وارد کېداى سي، سړی چي دا بيت لولي نو حتماً مور مړی عاشق په وينو لژند سړي ته تصوير کيږي، چي ظالم عاشق يې په سينه په قساوت ور څيري، او د ده لړمون او زړه راکاږي، نو دا به څوني نفرت راوړنکې او مستکره منظره وي، مګر حميد پخپله شاعرانه هوسکاري کي دغه تشبيه هم رواګڼلې ده. حال دا چي دغه شاعرانه قصابي په ژوندکي زموږ هيڅ په درد نه خوري.

د پښتو شعر د منځنۍ دورې اکثر آثار همدغه فن تازي او نازکخيالي ده، چي له فارسي شعره سره اوږه پر اوږه ځي او دا هم د اجتماعي احوال او د سياسي جوړښت يوه ښکاره نتيجه ده، چي د فکر سير د ژوندانه له مجرا څخه منحرف کړ سي، او خلك د زور او جبر په وسيله له ژوندانه څخه بېزاره سي، نو به ضرور افکار لاهوت او آسمان ته متوجه کيږي، يا به تش هنر د هنر له پاره وي. ځکه د انسان فکري فعاليت خو هر وخت ځانله اول په ماده او ژوندکي مجرا مومي، مګرکله چي دغه لاره تړلې ويني، نو ځانته حتماً نوري مجاري پيداکوي.

د پښتو شعر له منځنۍ دورې څخه په داسي اجتماعي جريان کي نوي عصر ته راووت، او په نولسم قرن کي بيرته له ژوندانه سره مخامخ سو.

پښتون قوم د ايشيا يو فعال او ښوربېدونکی او نه مړکېدونکی قوم دئ، دوی هر وخت په تاريخ کي ځانته نوی مجاري موندلي دي او د ژوندانه له پاره پوره استعداد او تکړه توب لري. په نونسم قرن کي دوی د استعمار سره سختي ډغري و وهلې، او خپل حياتي او دفاعي استعداد يې ثابت کړ، دوی خپل ژوندانه ته متوجه سول، او د خپلي آزادۍ د ساتني يا بيرته ګټني په فکر کي ولوېدل.

د ژوندانه دغه جريان د دوی په ادب کي هم اثر وکړ او د پخوانو د ادبي هوسونو پر ځای يې خپل ادب ژوندانه ته توجيه کړ، نو ځکه د پښتو نوی ادب د ژوندانه مل سو او د قديمو صنعتي فن تازيو پر ځای د قومي ژوندون او آزادي خواهۍ او اجتماعي اصلاح او سمون زيات افکار د ادب په هنداره کي ښکاره سول.

په نونسم قرن کي د طباعت او صحافت فن هم په پښتونخوا کي رواج وموند. نثر او نظم دواړه خپاره سول، او پښتو د پښتنو له نهضته سره يو ځای د نوي ادب او نوي فکر او نوي ژوند په ډګر کي په وده او پرورښت کښېوته. دلته هوس او خيالبافۍ خپل ځای واقعيت   او فکر ته ورکړ. ليکوال او شاعر دواړه د ژوندانه واقعي مسايلو ته متوجه سول. د لاهوت او آسماني فکر پر ځای د اباسين او خيبر او ارغنداو مناظر ودرېدل، د بڼ او زلف وکاکل پر ځای د قومي ژوندانه خبري د غور وړ سوې. دا تحول په پښتو ادب کي عصر او زمان او د تاريخ جبر قهراً راووست. د پيرمحمد او شمس الدين پر ځای يې مخلص او الفت ودرول، د رحمان بابا او حميد پر غولي يې اجمل او طوفان ميشته کړل.

دا تحول فکري او عقلي تحول و او موږ ويلای سوای، که دا اوښتنه نه وای راغلې، نو به قوم له ژونده مرګ ته تلای، اوکوم حرکت چي اوس په پښتنو کي د ژوندانه له پاره ليدل کيږي، د مړه ادب په مردګانيو اسويليو به بدل سوی وای.

ما دمخه و ويل چي زمانې په ادبي تحول کي خپل کار پوره وکړ، او اوسنی شاعر او ليکوال يې د ژوندانه نوو زواياوو ته ملتفت کړ. د مثال په توګه وايم : د چرګ بړغ د پښتنو په کليو او کوروکي اورېدل کيږي، او دغه موضوع له قديمه په شرقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعرکي داخله سوې ده.
سعدي هم ويلي دي :

ای مرغ سحر ! عشق ز پروانه بیاموز
کان سوخته را جان شـد و اواز نیامد

تر سعدي دمخه لا دا رباعي عمر خيام ته منسوبه وه :

دانی که سفیده دم خروس سـحری
هر لحظه چرا همی کند نوحه گـری؟
یعنی که نمـودند در آئینه صـبح
کز عمر شبی گذشت و تو بی خبری؟

د سهار له چرګه سره د قديمو شاعرانو مخاطبې په عشقي ماحول يا د تنبيه او وعظ په چاپېرکي محصوري وې، خو په شلم قرن کي د ژوندانه له تحوله سره دغه مضمون آفريني هم واوښته، او يوه عصري شاعر داسي و ويل :

ای مـرغ سحر ! بنـالهٔ دورا دور
بیهوده مـکن تو خویشتن رنـجور
زینسان که گرفته خواب غفلت ما را
بیدار نمی شـویم، تا نفـخهٔ صور

پښتنو شاعرانو هم پخوا پر دغه موضوع باندي مختلف تعابير پيداکړي او هر چا د خپل تخيل په چاپېرکي د سهار چرګ ته خطاب کړی دئ .

پر يوه چا چي شپه يې په خوښي کي سبا کړې وه، د چرګ بږغ د ماتم اواز سو، ځکه چي د وصل شپه يې لنډه کړه، نو ده په ډېره غصه داسي و ويل:

د سحر چرګه کومي دي غوځ سه
په ما دي لنډه د وصل شـپه کړه
ښايسته ملاله، په ميو مسته وه
چي تا را بږغ کړ، دا دي خـپه کړه

دا څلوريځه د خدايرحم اکاخېل کندهاري ده، چي اويا کاله دمخه دکلات په سيوري کي اوسېدی، خو د دغه عصر يو بل شاعر عيسی آخوندزاده د مرغ سحري له اوازه څخه داسي الهام اخيستی و، چي :

سحري مرغه په خـپل آذان کي وايي
ولاړېږه ! هـځه کړه چي شپه سوه تېره
سپېدې وچاودې انوار يې راخپرېږي
رڼايي د ورځي سـوله را برسـېره

د شلم قرن پښتون شاعر اجمل خټك چي د خوشحال د دېرې روڼ څراغ دئ په خپل يوه شعرکي د ميرې چرګ ته خطاب کوي، مګر دا شعر د عصر هينداره ده، او شاعر د شلم قرن په ژبه چرګ ته ګډ دئ، اجمل په دې سندره کي د خپل قوم د محروميت نقشه راکاږي، او د خيال پرستۍ پر ځای واقعيت ته درومي، او خپل اولس ته د واقعبينۍ درس ورکوي. دوی خپل اصلي حال ته ملتفت کوي، او له غروره او تيرو تلو يې د ژوندانه واقعي حالت ته راکاږي. دی چرګ ته خطاب کوي، خو په دې خطاب کي د ژوندانه ډېر پټ، مګر واقعي څنګونه روښانه کېږي، او ادب له ژوند سره نښلوي، اجمل خټك د ميرې چرګ ته وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاته به سحر ښکاري خو پام ګورئ ماښام نه شي
ته به يې آغاز ګڼې خو پام ګورئ انجام نه شي
ته به څه مستی ګوره بې وخته را څوان کړی يې !
ته به چا په بادو پړسولی روان کړې يې !

نو اې د مـــــيرې چــــــرګه !
په ماښام بانکونه مه وايه !

دا منم چي تا سره، ځانګونه ښه درانه شته دي
دا منم چي ستا دوه خاروګان پاخه زاړه شته دي
دا منم چي ستا آواز تر ليري رسيدی شي نن
دا منم چي ستا په کرکره به څوك غولېدی نه شي

يادكړه ! دا ځانګونه ګوري ستا د الوتو نه دي
يادكړه ! ګوري ستا دا خاروګان د جنګېدو نه دي
ستا دا لوی اواز به ګورې تاته مصيبت وي بيا
ستا دا كركری به دي هم تاته لوی آفت وي بيان

نو اې د مـــــيرې چرګـــــــه !
په ماښام بانګونه مه وايه !

دا شعر خو لس كاله پخوا ويل سوی او د اجمل د غيرت په چيغه كي نشر سوی دئ او زموږ په پښتو اوسني ادب كي هم اكثره برخه دغسي د ژوند خبري او د عصري ژوند نقاشي او نقادي ده، او دا حركت په ټولو پښتنو كي مشترك دئ.
په افغانستان كي هم پښتو ادب له پنځوسو كالو څخه پر دغه خوا روان سوی دئ، ملا عبدالباقي افغان كندهاری كاكړ خپل كتاب تبيين الواجبات په همدغه رنګ د امير عبدالرحمان په عصر كي شروع كی، او د سراج الملة والدين امير حبيب الله په نام يې ختم كړ، دی وايي:

د ضياء په نور روښان وم، مقتبس سوم له سراجه
را اخيستی مي قلم دئ، ښلوم دين لـــــــه رواجه

په سراجي دوره كي څلويښت كاله دمخه، دغه د فكر مكتب سراج الاخبار وروزه، د مولوی غلام محی الدين افغان او مولوی صالح محمد او مستغني او سيد محسن كندهاري او عبدالهاد پرېشان، ډېر اشعار او آثار د عصر او زمان په رنګ رنګېدلي او پسوللي سوي دي، چي وروسته حاجي ولي محمد مخلص او بېنوا او خادم او الفت او رښتين او زمريالي او جلالي او سليمي او مجروح او نورو هم خپل ادب او هنر له ژونده سره ونښلاوه، او اوس موږ ډېر څه داسي پښتو اثار لرو، چي د اوسني ژوندانه تجليات په ښكاره ډول پكښې برېښي.
فضل حق شيدا د دې مكتب يو تكړه استاد دئ، ده دېرش كاله پخوا د دغه ادبي تحول او د ژوندانه د ترجمانی افكار داسي پېودلي او د زمانې نوي شيان يې په دې ډول ښوولي وو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمیه په وطن قربانېدل زده کړه بل شان
د مرګ چل دي خطا دئ مړه کېدل زده کړه بل شان
چي مړ شې نو ډېوې ته فایده ورسېده څه؟
پتنګه ته په شمع سوزېدل زده کړه بل شان
هر څېز چي زوړ شي خوند نه کړي، زړه خندا دي پرېږدي
بلبل له اې ګلابه ! خندېدل زده کړه بل شان
موړ نشې تېولی جوړ اثر درکي نشته دئ
اې تاره ! د رباب ته تېدل زده کړه بل شان
که نه ویني لیلا د آزادۍ نو ستا قصور دئ
ولاړه ده هغه خو ته لیدل زده کړه بل شان
تا داغ ونه وینځلی شو، لمن نه د غوټیه
شبنمه ! په ګلونو ورېدل زده کړه بل شان
تا زخم د لاله د زړه جوړ نکړای شو تر اوسه
ملهمه د شبنم ! ته لګېدل زده کړه بـــل شان
دا ولي د ښکاري زړه په تا نه سوزي بلبلي؟
پخپله پنجره کي ژړېدل زده کــــړه بل شان
دښمن تا هغه شاني خس ګڼي ګوري ازغیه !
په سترګو د دښمن کي غړېدل زده کړه بل شان
ستا اور څوك سوزلی نه شي اې اور اورکیه !
که خس خاشاك سیزې نو ځلېدل زده کړه بل شان
جرس نه دئ شیدا، چي قافله دي نه کړي ویښه
که ځان جرس کوې، نو غړېدل زده کړه بل شان

په دې ډول په پښتو ادب کي د نوي ژوندانه څپې له پنځوسو کالو را په دې خوا په ښکاره لیدل کیږي، او پښتو ادب له حیاتي تحولاتو سره اوږه پر اوږه روان دئ.
مګر دا حرکت په نوي ډول روزنه او تودونه غواړي، او دا کار د قوم د پوهانو او ادبي ټولنو او ژبنیو مؤسسو دئ، چي څنګه نوی ادب په نوي فکر مجهز، د نوي ودي او پروړښت پر خوا روانوي.

د جرس غوندي فقط خوزول غواړي
یقین وکړه ! هره خوله کي تـرانه ده !

په اوسني پښتو شعر کي نوی څرك :

ادب د انساني ژوند یوه ښکلې پدیده ده. نو په هره اندازه چي ژوند سره اوړي، او له یوه حاله بل حال ته تحول مومي، ادب هم هغسي د اوښتلو تر قانون لاندي په هره زمانه کي نوی رنګ، نوی خوند، نوی طرز او نوې ښکلا پیدا کوي. او دا چي د هري ژبي په ادب کي خاص خاص سبکونه او دورې موجودي وي، او هره دوره ځانته ځیني خصایص او ټاکلي ټکي لري هم یوه طبیعي خبره ده.ځکه چي هره زمانه د ځانه سره نوي نوي تعابیر، او نوي فکرونه، او نوي اندېښنې راوړي او هرو مرو د ادیب او شاعر فکر پخپل چوکاټ کي اچوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هري ژبې ادب دغه مختلفي دورې لري، او هره دوره يې ځانته په ځينو خاصو خاصو ټکو له نورو دورو څخه ممتازه وي، او دا د ادب ډېر غښتلی جبر دئ، چې اديب بايد پر يوه زاړه عنعنوي ډول پاته نه سي بلکې د زمانې له سيره سره پر مخ ولاړ سي.
شعر او شاعري هم د انسان د ژوندانه له تحوله سره هرو مرو اوښتونکې او ګرزېدونکې او نوي ډول قبلوونکې ده. د مثال په توګه به د فارسي ادب تحول ته وګورو، چې لومړۍ مرحله او د سامانيانو په دوره کې څنګه و؟ او بيا د غزنويانو په دوره کې څنګه سو.
د رودکي الفاظ، اداء، دکلماتو تلقين، معاني او فکري اړخ بالکل د سنايي يا مولوي څخه بېل دئ. حال دا چې د دوی تر منځ دوه درې قرنه فاصله ده، اما هر قرن پر ژبه او ادب او فکر باندې دوني اثر کړی دئ چې فرق يې برالا ښکاري او هيڅوك له دې حقيقته سترګې نه سي پټولای. د پښتو شعر هم د اسلامي دورې له ابتداء څخه مختلفي مرحلې تيري کړي دي، خو دا څلور قرنه د (۹۰۰) هـ را په دې خوا ادبي تسلسل لري او د پير روښان تر ادبي اجتهاد وروسته د خوشحال خان او خټکو ادبي نهضت شروع سوی و، چې دا دئ لمن يې اوس موږ ته رارسيږي. د پښتو نوې دوره او د ژوندانه په حرکت شروع زه د شلمې پېړۍ له ابتداء څخه ګڼم.
تر دې دورې دمخه پښتو ادب پر هغه لاره تګ کاوه، چې قدماوو ټاکلې وه، د شعر قالب هغه ګڼل کېدی، چې په مدون ادب کې تر خوشحال خان وروسته شاعرانو جوړ کړی و. په فکري لحاظ هم شاعرانو هغه لار غوره کړې وه، او د پښتو ادب د عشقي او اخلاقي او ديني اشعارو په غولي کې محصور و.

نوی يعنی څه ؟

کله چې د نوي صفت پر شعر باندې تطبيق کېږي نو زما په خيال تر دوو مقولو لاندې راتلای سي :

اول : د شعر معنوي اړخ او د تخيل چاپېر او هغه څه چې شاعر يې د خپل چاپېر شمزۍ ګڼي او د ده د هنر اصل او موضوع وي چې په فرانسوي يې فوند (Fond) بولي.

دوهم : د شعر لفظي اړخ او ظاهري چوکاټ چې قدماوو به د بلاغت اصول ګڼل، او په بديع، عروض او قافيه کې به يې بيانول، او دغه برخه يې په نوې اصطلاح فورم (Form) بولي. د پښتو شعر د شلمې پېړۍ دوره چې شروع کېده د محتوی او موضوع له پلوه يې ډېر نوي عناصر او د عصر او زمان سره برابر معاني او مطالب په ځان کې ومنله او د پښتو شاعرانو په ډله کې موږ تر نيمي زياته برخه داسي شاعران لرو، چې د دوی د فکر مدار نوی و، دوی دکلاسيکو شاعرانو په ډول ځانونه د زلفو په کمند کې پېچلي، او دتورو څڼو په پېچ و خم کې نښتي، او د ګل او بلبل سره همنوا او د ميو او د جام په دور او تسلسل کې ګرفتار نه کړل، بلکې د دغو مکررو او ډېرو استعمال سوو او پوده سوو مضامينو پر ځای يې ملي دردونه، اجتماعي او سياسي خبري بيان کړې. خو د دوی د شعر او وينا قالب هغه و، چې قدماوو ټاکلی و. يعنی دوی د عصر او زمانې نوي ترنګونه او زمزمې په هغه قديم رباب کې ورغولې، هغه غزل، او مثنوي او رباعي او نور پخواني قالبونه يې په نوو موادو او افکارو ډك کړل. که د دوی فوند نوی و، فورم خو يې زوړ و، نو ځکه د دې ډلې په هنر کې کوم ابداعی او تخليقي رنګ نه ښکاري. دوی د تبليغ او تلقين له پاره کومه نوې لاره نه کړه جوړه خو بيا هم د زمانې جبر د دوی په فکر او د شعر په محتوی کې ضرور دخل وکړ، او دا هغه زمانه وه چې پښتنو د استعمار ناوړې او کروړې ليدلې وې او په مشرق کې د آزادۍ وږمه چلېدله. لومړی بين المللي جنګ خلاص سوی و او په ټولو شرقي ملتو کې د آزادۍ جنګونه له استعمار چيانو سره په مختلفو شکلو شروع سوي وو او په افغانستان کې د استقلال د بيا موندلو مبارزه په کاميابي سره ختمېده.

د دغو شاعرانو څخه چې زموږ په ادبي حرکت کې پيش قدمان دي د مثال په توګه : غلام محی الدين افغان، عبدالهادي پرېشان او سيد محسن کندهاری، سيد حسن او مخلص کندهاری، غلام محمد پوپلزی، سيد راحت او ميان احمدشاه، فضل محمد مخفي، او امير نواز جليا، او فضل احمد غر، او هلالي نومونه راوړلای سوای. دې ډلې خو په ادبي حرکت کې غټه برخه اخيستې ده. اما له قديمو زولنو او رواياتو څخه يې ځان نه دئ ژغورلی. ډايرکټ او نېغ خپل مقصد ته ورغلي دي او په هنر نمايي او ابداعي مرحله کې پل نه دئ ايښی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه ډله نه غندم، او د دوی فکري خدمتونه پر سر او سترګو منم، مګر کله چي د تاريخ ادب په تحليلي او انتقادي مرحلو کي هنري آثار پلټل کيږي او پر فني معايرو باندي د هر هنري اثر قيمت ټاکل کيږي نو دغسي اشعار له نوي هنري ښکلا څخه تش ګاڼه سي، او د زاړه سبك په ډله کي شمېرل کيږي. د مثال په توګه زه د هلالي يو شعر وړاندي کوم، چي د مضمون له پلوه نوی او خوږ او مفيد او د نوی نسل يو ښکلی ارمان دئ خو د اداء او څرګندوني قالب او طرز يې هغسي کلاسيك او زوړ او مستقيم دئ :

ارمان يو

اې پښتنو پوه شئ دئ ستاسو نوم نښان يو
ځانګي ببلي ببلي دي، دئ ستاسو د ذات شان يو
دا يوسف زيي، خټك، بارك احمدزيي ، مهمند
دا غلجي، شينواري، افريدي دئ خاندان يو
سيل نه جدا شوي مرغۍ لاړه شي د مرګ په خوله
راشئ د مقصود منزل لپاره کړئ کاروان يو
لاس يا پښې او سر بللي چا په بنيادم نه دي
ببل ببل اندامونه غونډ شي جوړ شي ترې انسان يو
اې پښتونه خدای لپاره، ولي ته يو نه شولې؟
خدای دئ يو، کعبه يوه ده، او ښکلی قرآن يو
ته که عزت غواړې په دنيا د نور اقوام په شان
ستا دي په دنيا د سياست کي وي ميدان يو
اې پښتونه ! پوهه که خپله ځان د ورورلۍ په راز
ستاګټه يوه ده په دنياکي او تاوان يو
کاشکي چي زما په ژوند پښتون يوه منګول شولې
زه هلالي بس په زړه لرمه دا ارمان يو

وګورئ دا د نوي شعر يو اعجاز دئ، دا بيتونه دېرش کاله پخوا ويل سوي وه، مګر اوس دغه ښکلی ارمان د پښتونستان په نامه عملي مبارزې ته راوتلی دئ، نو تاسي له شاعره بله څه معجزه غواړئ؟
مګر ښاغلو لوستونکو !
دلته زما مقصد د نوي شعر اجتماعي او سياسي موقف نه دئ، بلکي يوازي د هنر ارزښت څېړنه او پلټنه ده، چي دا مقصد به په آينده کي پسې وڅېړم.

په پښتوکي نوی هنري حرکت څنګه شروع سو؟

د افغانستان د استقلال جنګ د ايشيا په دې برخه کي يوه ويښوونکې او خوځوونکې پېښه وه، لکه په ډېرو اجتماعي او سياسي او مدني چاروکي چي تحول راغی، دغسي هم د فکري او ادبي اړخه يوه مشمره او اغيزه ناکه حادثه وه.
د پښتونخوا په ختيزو برخوکي چيري چي د خوشحال او رحمان او شيدا غوندي بلبلانو خواږه ږغونه اروېدل سوي وو، اوس هم د پښتو شعر نشوونما بيا مونده، او د ادبي تجدد مکتب لومړی پلا هلته وپرانيست سو، او دا د پښتونخوا هغه ښکلې سيمه ده، چي شيدا په زاړه نامه "بګرام" داسي ستايله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بګرام خــــطه دلــــکشه
د بهار د خاطـــــر خــــوښه
سرترپایه رنګ امیز دئ
رنګینه خیال انګـــېز دئ
په بهارکي يې د ګـــــــــلو
نارې اورم د بلبـــــــــــــــلو

د دې ښکلي ادب خيزي سيمي زلمو د اروپايي مترقي ادبه سره اشنايي وموندله، او په پښتو شاعري کي يې نوي افکار، نوي الهامات، او نوي اساليب رواج کړل، د دې ډلي پېشوايان : سيد رسول رسا، فضل حق شيدا، برق کاکاخېل، سمندر، غني، بيزاري، طوفان، اجمل او سليم غوندي شعراء دي، او دلته موږ اوس د دې ښکلي بوستان رنګين ګلونه لکه : الفت، بېنوا، لايق، شپون، رشاد، ريدی، محمود، پسرلی لرو.

نوو شاعرانو د خپل هنر فورم او فوند دواړه نوي کړل، اوکه يې هم کله د پخوانو قوالب او هنري اساليب وساتل په هغوکي يې لاس وواهه، او په نوې ګڼه او نوي پسول يې وښکلل، او په دې ډله کي د الفت ابتکار دا و، چي نثر ته يې کټ مټ د منظوم او پيودلي شعر رنګيني ورکړه، او زه چي د ده منثوري وړې ټوټې لولم ګمان کوم چي نثر نه دئ، بلکي د یوه خواږه او پيودلي کلام په څېر خوندکوي.

د (رسا) د بېلتانه سندره دېرش کاله پخوا ويل سوې ده، خو هم يې موضوع نوې شانتي ده، او هم يې اداء نوې ده :

د اوښکو سترګي خون فوارې وې
ګرد و غبار وې، توري ايرې وې
په تندر سوي، سرې ايرې وې

رېزې رېزې وی، او تر او تر وی
يو چي په غيږ مي ښکلی دلبر وی

بيدياوي ، تړي هولناکي غرونه
تاوده بادونه سوي رېګونه
ناست په غرموکي، سره وي ډاګونه

شونډې مي وچي، سوی ځيګر وی
يو چي په غيږ مي ښکلی دلبر وی

په پای کي دا شاعرانه آرزو د ژوندانه او د ميني په خطرناکو مناظروکي داسي پای ته رسوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مرګ سلګۍ مي ورو ورو راماتي
خولې راماتي، ساه رانه پاتي
رانه وې پاتي دنيا ميراتي
ژبه مي بنده لاړ مي نظر وی
يو چي په غيږ مي ښکلی دلبر وی

لحدکي پروت وی، زيږ مخ کفن کي
د ژوندون ساه مي، نه وی بدن کي
دردمنده زړه مي خاموشه تن کي
مرګ مي په ژوند وی، کاش چي خبر وی
سرته ولاړ مي، ښکلی دلبر وی

په دې ادبي تحول او تجدد کي د سيد رسول رسا د خيبر له خوا ماښام، د شيدا د ماښام سپوږمۍ، د برق د زړه ټوکرۍ، د سمندر ارمان دئ زلميتوبه، او د الم پر څوکه ناست يم، د بيزاري ستړی له دنيا نه يم، د يادولو وړ دي.
د برق کاکاخېل د زړه ټوکرۍ، داسي يوه ټوټه ده، د قالب او فورم له مخي آهنګي او مستي او طنان وزن هم لري او محتوی يې هم د احساساتو په تصوير کي بده نه ده او يو څو ټوکرۍ يې دا دي :

غر په لوري په ګلزار
بهار راغی په يو وار
ټول وطن سو لاله زار
بلبلان په چغار سر
بوراګان اوتر اوتر
نوی شان دئ په دنيا
غر په سمه په بېديا
نن چي ټول عالم مسرور
ځيني سم، ځيني مخمور
دا يو زه يمه مجبور
په زړګي مي دم په دم
غلبه ده د تورتم
آشنايان رانه ټول ځي
نوی غم راته راځي

دلته شاعر تول او وزن او آهنګ هم ساتلی، او نوی قالب يې هم اختراع کړی دئ. د سمندر ارمان دئ زلميتوبه ! هم دغسي موزونه او پېودلې ټوټه ده . دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرمان دئ زلمیتوبه !
په تېرېدو وې چي راپاڅېدم له خوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

چي را په خود سوم مازدیگر و
په پرېوتو کي زېړی نمر و
دغه د توري شپې خبر و
بېغمه خوب د غم بستر و
چي مي تر غوږ شولو آواز د نی له چوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

وروستي شي پاته چي ویده شي
په حرکت باندي کړه وړه شي
دیدن په پټو سترګو نه شي
پرونۍ ورځ به بیا رانه شي

که مي سیلاب جوړ شي د اوښکو له څڅوبه
آرمان دئ زلمیتوبه!

د سمندر بله ټوټه شعر د الم په څوکه دوه دېرش کاله پخوا جوړه سوې ده، چي د شاعر د نوي قالب جوړولو او موزوني او مضمون آفرینۍ ښکاره دلیل دئ، د منظر نګارۍ کمال دئ، د لوړ تخیل معراج دئ او نتیجه یې یوه محکوم قوم ته ډېره مفیده او مثبته ده او تر اوسه لا هم د محکومو او مظلومو پښتونستانیانو پر حال صدق مومي، د دې نوي شعري ټوټې آغاز داسي دئ :

لکه والوزي له شوقه چورلنډي خوري په فضا کي مرغ دل مي دئ خوشحاله د دنیا له درد و غمه د الم په څوکه ناست یم		آسمانونو ته کوتره! کوزه ګوري ګرزي بره سیل کوي د غره له سره دا ساعت دئ ناخبره زه له ټول جهانه پورته

په دې آسماني سیر او جګوالي کي چي د شاعر تخیل ډېر لوړ الوتنګ کوي او خپل ټول مناظر په اوړده بیان او مهارت تصویر کوي او د منظر نګارۍ اوج ته رسیږي، نابېره ځانته ملتفت کېږي چي زه خو مریی یم، او پردو ته په سلام ولاړ یم، نو دا ټوله خیالي اعتلا او لوړېدنه د ځان غولونه ده، وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الم په څوکه پورته په تندي مي لاس ترلی دا ټوپونه په درياب کي په دنياکي پست ترينه د الم په څوکه ناست يم		هوش مي راغی چي غلام يم شپه او ورځي په سلام يم که وهم ماهی د دام يم لکه خس د راه عام يم زه له ټول جهان نه پورته

د پښتونستان په متجددو شاعرانوکي چي د خپل زړه درد او سوځنده احساس په ډېر ادبي قدرت ښکاره کولای سي، او د خونين زړه ټوټې د شعر په پاړکيوکي نغښتلای سي، ښزاري دئ. نه پوهيږم چي دا تکړه او خوږمن شاعر څوك و؟ دی لږ پېژندل سوی دئ، خو دېرش کاله پخوا د پېښور د خيبر په مجله کي د دې مقتدر او متجدد ويونکي ويناوي خپرېدې، چي ما يې هغه وخت د پښتو شعر په تاريخچه کي نوم او آثار ليکلي وه.

دا شاعرکاملاً پسيمستې او بدبين ښکاري خو په وينا کې قدرت او مهارت او طراوت او جدت سته او لکه د فارسي کرماني د آرمانجن زړه د اورنيو احساساتو ترجماني ښه کولای سي. (ستړی له دنيا نه يم) د ده يوه ډېره د آرمانه او احساسه ډکه ټوټه داسي ده :

مه راوړه ساړه لاسونه ستړی له هر چا نه يم اې د صبحدم نسيمه ! ما سره نخرې مه کوه خوښ يوازي ځانته د سروګلو د بستانه يم څو به غږوې مطربه ! خوږ سرود په زير و بم ستړی د فراق د سرودونو نه بې شانه يم اې د آسمان ستورو ! ولي بد بد راله ګورئ نن ځای په زمکه نشته ځما، ليري له آسمانه يم اې ښايسته سپوږمۍ ! په سر مي ولي غمازي کوې زه دغم لمبو وژلی ټول ستی سوزانه يم اې د يار د مخ جلوې ! چي بيا جلوه نما نه شې ! پرېږده چي جل بل ستی لمبوکي د هجرانه يم نور دي زه پاللی نشم، چوه زړګيه چوې که ته بس کړه ځان کړه صبر زه موړ شوی له جانانه يم اې د يار بې مثلو، دل آزارو، دلربا سترګو ! روی د رب دئ ، نور په قهر مه ګورئ پښېمانه يم! روی د رب دئ، اې رقيبه ! ما پوري خندا مه کوه! يار دي ستا نصيب شي زه بېل شوی له جانانه يم		ستړی له دنيا نه يم ټوکي مسخرې مه کوه! ستړی له دنيا نه يم لا مي زياتوې ته غم ستړی له دنيا نه يم ډېر له قهره ښورئ نن ستړی له دنيا نه يم لا مي دلسوزي کوې ستړی له دنيا نه يم بيا عکس نما نه شې ستړی له دنيا نه يم مره زړګيه مرې که ته ! ستړی له دنيا نه يم نورو د آشنا سترګو ! ستړی له دنيا نه يم لافي د آشنا مه کوه ! ستړی له دنيا نه يم

تر دې ځايه ما د لري پښتونخوا د نورو شاعرانو د هنري تخليقاتو څو نمونې در وړاندي کړې، او تاسي ګورئ چي دا شاعران د شعر په نوو قالبونوکي خپل افکار او د زړه دردونه تويوي، د دوی د فورماليزم تخليقي احساس هغوني نوی دئ، لکه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري الهام اخیستلو او محتوی مواد چي یې په نوي ډول او سینګار سره اوډلي دي. اما دا ډله په دواړو خواوو کي بیا هم معتدله ښکاري، په دوی کي د تحول افراطي میل نسته، د شعر د ټوټو یو له بله تناسب او توازن ساتي، او بیخي ځانونه له قالبه نه باسي او ښایي چي د نوی شعر ځیني افراطي لېوالان دغسي اشعار اصلاً نوي هم ونه ګڼي، مګر زه یې د نوي شعر طلیعه بولم. ځکه چي نوی شاعر د فورم په ټاکلو او جوړولو کي آزادي او په ژبه کي نوي تعابیر او تراکیب هم پیدا کولای سي.

اجمل خټک :

د لري پښتونخوا په نوې ډله کي یو ډېر ځلاند ستوری او د لوړي قریحي خاوند اجمل خټك دئ. د ده د فکر برېښناوي د پښتنو کوډغلي روښانه کوي، د خټکو د عالي استعداد او راڼه محیطه او د اکوړې د تاریخي پلوشو رڼاوي او ځلاوي اوسني عصر ته رارسوي. زه چي به کله د لنډي سین پر غاړه د کابل د رود څپاندو نڅاوو ته په پسرلي ناست وم او د اکوړې منظر به ښکاره کېدی، نو ماته به د خوشحال خان نغمې د شیدا او هجري سوځوونکي کریږي، او د اجمل د دردناکو ږغونو انګازې نسیم راوړې او ما به په اکوړه کي د خوشحال له ځنګه سره اجمل لیدی، چي په شلم قرن کي په عصري رنګ او نوې ځلا د اکوړې پرکنډوالو برېښېدی.

دی خپل اشعار" د ژوبل احساس یو څو څرېکي، د زخمي غیرت یو څو غورځنګونه د سرې وینې یو څو تړم ځاځکي، د اولسي جونګړیو څو شنه اسویلي، د غاوره اقتدار یو څو ړندې لتې" بولي.

خو زه اجمل د پښتنو د زړو ارمانو ممثل، د دوی د مړو او ځپلو غورځنګونو ژوندی کوونکی، او د پښتني ټولني د اجتماعي روح او احساس پېژندوی ګڼم، دی په نوې ژبه او نوي ډول د قوم مړ احساس راخوځوي. د خوشحال خان د کهاله د ادبي روایاتو حامل دئ. د خوشحال خان جاویدانه نغمه اوس د پښتونخوا په فضا کي د اجمل په رباب انګازې اچوي، دی وایي:

د خوشحال له خاوري پورته یوه نغـــــمه یم
بل مشال په اباســــــین او تاتـــــــــــــره یم
سرې ! پوه شوې د غیرت چیغه سور اور وم
چي تا څومره رانغړدلم سره لمبه ســـــــــوم

د غیرت چیغه، د اجمل د ابتکاري ادب او ابداع ډېره ښه پلوشه ده. دی څپانده روح لري او د هر استعماري ټونګ مخالف دئ. که موږ د پښتونستان په پښتنو کي د دوی د اروا د زوایاوو ترجمان وغواړو، باید اجمل یې بهترین پوهاند و څرګندوی وبولو. اجمل وایي، او ځنګه ښه وایي :

ملــــګرو ! تش په لوګـــیدو ونه شوه
ځئ چي لمبه شو، دا خپل ځان وسوځو
د نوي ګل د خســــــماني له پاره
دا زوړ خوړلی ګلستان وسوځو

په سیاست کي خو اجمل د پاکستاني استعماره سره جنګېږي، او دا وروست نظام ورانوي، مګر د هنر د نوي ګل د خسمانې او پرورښت له پاره هم ښایي چي زاړه او وراسته اسالیب وغورځوي. د اجمل په چیغه کي ځیني د نوي ادب شهکارونه هم سته، چي د اوسني ادب د ویاړ شمله ده. د شهیدانو د ویني فریاد، د زلمي سندره، احتجاج، چرګ ته، بین مار ته، ګوجر، جنت، زلمي شاعر ته، د زمانې باد ته، پېغله داسي هنري شهکارونه دي، چي د شاعر د غورځنده زړه څخه راوتلي اوازونه دي.

د هنر، د جمال، د وینا، د ښکلا، د احساس، د تلاطم او د یوه مواج روح مظاهر دي او هر کله چي د پښتو د اوسني شعر او هنر خبري کېږي، نو د اجمل دا آثار یې په سر کي درېږي.

په یوه مسته نغمه کي د خیبر د شپېلۍ ږغوونکي سره داسي خبري اتري کوي، د زړه اور او طوفاني احساس داسي پکښې ځایوي، چي د پښتونستان مجاهد ملت ته د ژوندانه ږغ دئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د سوز و ساز پردو کي
سرې لمبي دي را خورې کړې
ستا سوري سوري کوګل کي
څو نغمې دي راخورې کړې
دا سره سره فضا دي
په نغمو لمبه - لمبه کړه
دا اوده - اوده دنيا دي
په دې بين نغمه - نغمه کړه
په دې چپه چپايي کي
غلبلې اودې پرتې دي
د دې ترو په ځولۍ کي
زلزلې اودې پرتي دي

په دې بين دي ګوتي کېده !
دغه غرونه په ګډا کړه
د خيبر د سر دپاسه
تندرونه په ګډا کړه
راشه پورته يو ټپه کړه
له دې سوي - سوي غره
اې بين ماره د خيبره !
اې شپونکيه د تور غره
راشه پوك وهه دا بين دي !

په دې بين کي راته واړوه
يوه داسي ګرمه لوبه
چي اوده زړونه راويښ کړي
له دې ډېره غرقه خوبه
لېونی اتڼ شروع کړي
ورته کاڼي بوټي ژاړي
په ګډا شي په نڅا شي
غرونه - غرونه، غاړي - غاړي
د دې بين له سوي سازه
سره بخري رابهر شي
د سرې ويني رګونه
دلته بيا په ګډا سر شي
د دې ترو د رغو نه
بيا مستياني راپيدا شي
د واورينو سر درو نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا بجلیاني را پیدا شي
لړزنده شي په دې ساندو !
هر خبر او ناخبره !
اې شپونکیه د خیبره !
اې بین ماره د تور غره !

راشه پوك وهه دا بین دي

د سندري په پای کي وایي :
د دې ټولو سوو زړو نه
شین لوګی پکښې لمبه کړه
ګني اور د غیرت واخله
دا خیبر پکښې لمبه کړه
بین ته داسي پوکی ورکړه
یو کړه لوړي او ژوري

په یو تار دي زړونه ګډ کړه
که نړدې وي اوکه لري
دغه شاړي - شاړي کندي
ټول خوږه - خوږه نغمه کړه
دغه جاړي - جاړي غر دي
یو پسته - پسته ورمه کړه
د آواز سره دي تاوکړه
د تنکو زلمو روحونه
د نغمو سره دي ګډ کړه
د نوخیزو قدمونه
پردې ټولي تار په تار کړه
که څو لر وي اوکه بره
اې بین ماره د خیبره !
اې شپونکیه د خیبره !

راشه پوك وهه دا بین دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو نوی شعر په افغانستان کي :

په افغانستان کي د استقلال له غورځنګه سره د ژوندانه نوی تحول په ښه توګه ليدل کيږي، د دې نوي حرکت تاداو تقريباً يو قرن پخوا د مرحوم امير شېر علي خان له زمانې څخه د ستر سياسي مفکر سيد جمال الدين افغاني په ظهور او په بالاحصار کي د نوي مکتب په تأسيس او د شمس النهار په تنکيو پلوشو په خپرېدنګ ايښود سوئ و، خو دوهم جنګ او د استعمار هولناکو څپو دا ملي حرکت د فکري خوا څخه پر ځای ودراوه او زموږ ملت له استعمار سره په خونينه مبارزه لاس پوري کړ او تقريباً نيم قرن وروسته، چي کامل سياسي استقلال بيا مونده سو، نو هغه فکري تجلاوي بيا زموږ د وطن پر کوډغلو چي له استعمار سره په اول او دوهم جنګ کي بالکل وراني سوې وې بيا وځلېدې. موږ استقلال وګاټه، خو پنځوس کاله له فکري پرورښته او له نوي پيشرفته څخه تر شا پاته سوو. په اول او دوهم جنګ کي زموږ ملت دا ثابته کړه، چي موږ دا وطن ساتلای سو، او د خپل ملي موجوديت له پاره د دنيا له قويترين او غښتلي سازمانه سره هم ډغري وهلای سو او په هر حال کي خپل مرکزيت خوندي کوو.

مګر يو قوم چي د خپلي خاوري او خپل ملي موجوديت په دفاع کي يو قرن توره په لاس پر ډګر ولاړ وي او په سرو وينو کي رغړي، هغه خو د فکر او ادب او علم او پوهني، روزني ته ابداً فرصت نه مومي.

په پښتو ادب کي د شعر په شکل، نوي افکار او نوي محتويات په زاړه فورم او ډول، موږ لومړئ پلا په سراج الاخبار کي وينو، چي عبدالعلي مستغني او غلام محی الدين افغان او پرېشان او مولوي صالح محمد او ملا محمد افغاني نويس ځيني اشعار نشر کړي دي په دغو ادبي ټوټو کي د وطن خواهۍ نوی احساس، د افغانيت او مليت نوی فکر او د عصري تجدد نوی حرکت ښکاري او دغه افکار وه، چي د استقلال د نهضت له پاره يې ډېره ښه زمينه برابره کړه.

زما ښه په يا دي، چي د استقلال تر جنګ درې څلورکاله دمخه ښاغلي پرېشان (اوسني داوي) د بلبل ګرفتار مسدس په فارسي ژبه نظم کړ او د استقلال له پاره يې د خپل ملت آمال د يوه ګرفتار بلبل په ژبه تصوير کړل او عين دغه ادبي ټوټه مرحوم مولوي صالح محمد په پښتو نظم کړه. دې دواړو ادبي ټوټو پر باسواده طبقه باندي داسي اثر وکړ، چي د بلبل ګرفتار منظومه به په کندهار کي له سراج الاخباره څخه ښځو هم لوسته. هغه وخت زه کوچنی وم، خط مي نه سوای لوستای، مګر دغه ادبي سندره مي اورېدلې وه، چي ښځو به په پښتو لوستله، خو سترګي به يې له اوښکو ډکي وې، ساړه اسويلي به يې له سينو څخه راختل، اما د وطن د آزادۍ قدر په دغو مجلسو کي پېژندلی و.

په دغه وخت کي ځيني نور پښتانه شاعران هم وو، چي د دوی آثار په سراج الاخبار کي نسته، مګر نوي افکار، او د وطن مينه، او ملي درد لري، لکه د کندهار سيد محسن آغا او ملا عبدالباقي افغان، چي خپل پښتو کتاب يې په تقريباً پنځه زره بيته کي د امير حبيب الله خان په نامه اهداء کړی دئ او ډېري اصلاحي او انتقادي او ملي برخي لري.

د وزن او ظاهري فورم په لحاظ خو د دغو شاعرانو په آثارو کي کوم نوی توب نه ښکاري، مګر په فکري لحاظ يې مضامين نوي دي، له نوي ژوندانه څخه رغيږي، ملي دردونه بيانوي او غواړي چي شعر د ژوندانه سره ونښلوي، او په دې لاره کي مؤفق هم دي، ځکه چي هم د دغي ډلي مقبوله سعيه او نېکمرغه فکري حرکت و، چي د استقلال د بيا موندلو هنګامه يې توده کړه، او موږ کورټ د دوی دغه ادبي جهاد او زيار نه هېروو، او هم د دوی دغه فکري سلسله ده، چي په اوسني نسل پوري نښلي.

د استقلال تر بيا موندلو وروسته، موږ ډېر شاعران لرو، چي په فکري لحاظ نوي، او د فورم له خوا زاړه دي. مګر په دغه ډله کي مرحوم حاجي ولي محمد مخلص د خاص امتياز خاوند دئ. دې سړي په کندهار د پښتو شعر نوی مکتب پرانيست، ډېر اصلاحي او انتقادي اشعار يې و ويل. خو ده ځان د پخواني مکتب په قيد او وزن پوري پوره مقيد نه کړ. خپل افکار يې په داسي قالبونو کي واچول چي د عوامي ادب له اوزانو څخه اقتباس سوي وه.

مخلص د عصر او زمان سره ځيني تعابير او نوي استعارات هم وموندل، چي د ده شعر ته يې عوامي رنګ هم ورکړ، مثلاً په بين المللي لومړي جنګ کي چي عثماني ترکانو د اروپا حکومتونو ته د المان په طرفداري د جنګ اعلان ورکړ، مخلص له دغي واقعې څخه په عشقي دنيا کي الهام واخيست، او داسي تعبير يې ځني جوړ کړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورکان سترګو دي بیا ماته اعلان کړی د جنګ
مژګان دي زما و قــتل ته ولاړ تیار یکرنــــــــــګ

په دغه ډله کي مرحوم سید حسین سید او رحمت الله پوپلزی، او ملا جانان کاکړ او خواجه محمد زهیر هم د یادولو وړ دي، ځکه چي د دوي اشعار هم اصلاحي او وطني رنګ لري او مسلسلاً ما څوکاله په طلوع افغان کي خپاره کړي دي.
د اعلیحضرت محمد نادرشاه غازي تر دورې وروسته، چي د پښتو ادب کوم انکشاف او پرمختګ موندلی دئ، دا تنکی نهال یې ښه روزلی دئ. پخوانی انجمن ادبي او اوسنۍ پښتو ټولنه د پښتو شعر او ادب روزنتون سو، او په هغه دوره کي موږ لکه : امین الله زمریالی، غلام جیلاني جلالي، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، عبدالرؤف بېنوا، ګل پاچا الفت، عبدالشکور رشاد او محمد ارسلان سلیمي غوندي شاعران لرو، چي په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي، اما د فورم له پلوه د دوی په ځینو آثاروکي د نوي توب څرکونه وینو.
د پښتو ادب په تاریخ کي دغه درنه ډله د پخواني کلاسیك مکتب او نوي مکتب تر منځ د منځګړو حیثیت لري. دوی د ګذشتګانو د ادبي روایاتو حامل دي او هغه زوړ ادبي میراث یې نوي نسل ته رانقل کړی دئ او د پښتو ادب تاریخ هیڅکله د دوی مشکوره سعیه نه هېروي. دوی د خپل عصر او زمان سره مطابق په پښتو شعر کي نوي افکار داخل کړل. دوی نوی نسل له وطني او ملي حقایقو سره آشنا کړ، دوی د پښتو شعر تنکی نهال وپاله. په ادبي روایاتوکي چي کومه وظیفه د دوی پر غاړه وه، هغه یې په لکه غاړه اجراء کړه او د پېشقدمۍ عالی مقام یې وګاټه. مګر د زماني سیر خو نه درېږي او په کایناتوکي د تجدد او تحول قوي لاس خپل کارکوي او د بشر فکري کاروان هر وخت روان ښکاري، نوکه اوس د نوي نسل زلمي ځانته د نوي شعر نوې دنیا جوړوي، دوی هم په هغه اندازه حق لري لکه دېرش کاله پخوا چي موږ ځانونه له پخواني فکري جریانه څخه وایستل او په پښتو شعرکي مو اصلاحي او انتقادي او عصري مواد داخل کړل.
یو مثال : پنځوس کاله پخوا زمانه در په یادکئ ! هغه وخت چا پښتو شعر نه وایه، اوکه به څوك په دې فکرکي و، هغه به د خوشحال او رحمان پیروي کوله، د تورو زلفو په شکنجه کي به نښتی او د باڼو په غشي به ژوبل و، د شعر موضوع او محتوی یو زرکاله دغسي راغلې وه او خلک هم پر دغه لار تلل، یو وار نابېره غلام محی الدین افغان د شعر مجراء بدله کړه او په (۱۳۳۳ هـ . ق) یې په سراج الاخبارکي دکوم خیالي محبوب د اوږدو زلفو او ښکلي مخ او هلال آبرو د ستاینې پر ځای د وطن په حقیقي دلبر پوري داسي سندره وویله :

زړه زمــــا ډك دئ له میني د وطـــــــــــــن
خپل وطن ماته عزیز دئ تر خپــــــــل تن
هر یو ګل مي د وطن پر ما ډېر ګران دئ
ترکشمیره، تر پاریسه، تر لــــــــــــــندن
که څه ډېر دي په جــــــهان کي عــــزتونه
ډېر عـــــزت دئ په خـــدمت کي د وطن

دا موضوع اوس موږ ته نوې نه ښکاري او ښایي چي ډېر زلمي یې د بیان یو مبتذل او فرسوده طرز وبولي، او له فکري پلوه یې هم خوښ نه کړي، مګر په هغه وخت کي بالکل نوې وه، او ښایي چي شاعر به د پخواني خیال او د زاړه مکتب پیروانو ډېر غندلی وي، چي ولي د رحمان بابا لاهوتي فکر، په داسي زمیني موضوع تبدیلوي؟
نوکه موږ په هغه وخت کي مرحوم افغان د دغه نوي فکر په راوړلو نه پېرکوو، بلکي د نوي عصر په فکري تحول کي دی د پیش قدمانو په ډله کي دروو، ښایي چي د اوسني عصر نوي شاعر ته هم دغه حق ورکو.

تر پنځه ویشت کلن سیر وروسته :

ما دمخه وویل چي په پښتو شعرکي د فکري تحول نوي دوره له (۱۳۱۰) شمسی کال څخه شروع سوې وه، او دا د یوه قرن څلورمه برخه تر ۱۳۳۵ ش پوري زه د منځګړو دوره ګڼم ځکه چي دغه دوره د پښتو دکلاسیك شعراو نوی غورځنګ تر مینځ د یوې منځنۍ دورې حیثیت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې دوره کي د پښتو شعر فورم او قالب هغه د خوشحال او رحمان او د دوی د ملګرو په څېر و. خو فکر يې نوی و. د شعر محتوی اوښتې وه. وګورئ ! پيرمحمد کاکړ د بېلتانه سندره په داسي قالب کي اچولې وه :

هجران انبار کړه پر مــا غــــمونه
ضعيف نحيف سوم په تن زبـــونه
اور مي بيا بل سو د زړه په خــونه
ګهی ژړا کړم، ګهی آهــــــــــــونه
اوښکي مي څاځي له ځيګرخونه
رنځ مي زياتېږي له دې تاخـــونه

ښاغلي الفت په همدغه پخواني قالب کي نوی فکر ځای کی، او وې ويل :

ګرانه وطنه ! څومره زيبا يې!
جنت د ځمکي، زړه د دنيا يې!
ښاغلی تاج ته، د ايشيا يې!
وړ د ستايلو ته په رښتيا يې!
لعل و ګوهر شته ستا بدخشان کي
تمدن خور شو، ستا په جهان کي

پنځه ويشت کاله پښتو شعر د پخواني فورماليزم په غولي کي خالپوځي وکړې او د منځګړو تر ډلي وروسته په دې وروستيو پنځو شپږو کلو کي يوه زلمۍ ډله شاعران راووتل، چي دوی په فکري خوا کي له منځګړو سره لږ و ډېر مشترك دي. خو د شعر فورم او قالب او تعابير او د اداء طرز يې نوی ښکاري. له دې ډلي څخه ښاغلی سليمان لايق د خاص استعداد او ادبي ذوق خاوند دئ او د ده نوی کلام د پښتو شعر د نوي غورځنګ شمله ده. هم فکري ښکلا لري، او هم د فورم او آهنګ په ايجاد کي ګړندی ښکاري. لايق لکه نوی زلمی چي دئ افکار يې هم زلمي دي، کوم هيجان، کوم تلاطم او غورځنګ او نڅا چي د ده په اشعارو کي د اورنيو احساساتو سره ښکاري، د ده د شعر او نوي فورم او آهنګه سره اوږه پر اوږه ځي او زه داسي ګمان کوم چي د آرامو زړو او مړاو احساساتو خاوندان به هم له خپله شعره سره خوځوي، او په خپله شعري نڅا کي يې له ځانه سره ملګري کوي.
دلته به زه د نمونې په توګه د ده يو پيغام راوړم. وګورئ څوني څپان، او څوني متلاطم او څوني تود دئ، دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر به شي کلونه مګر نه به شي
زما دغه رنګيني تراني هېري
محوه به شي ګور زما
کلی زما کور زما
مړ به نه شي اور زما
تل به زه ړغېږمه شعرونو کي له کامه سره

دا د بيدارۍ او ناپوهۍ ځپې
زما هنر او مينه غرقوی نه شي
تل به د افغان بچي
پورته د باميان بچي
ښکته د سيستان بچي
لولي زما سندري له آغاز او له انجامه سره

زما ولس به يو شي هيوادونو ته
زما د تراني ښکلي رنګين ګلان
تل به د پښتو ژبه
دا د لويو غرو ژبه
دغه د درنو ژبه
ساتي زما شعر له فکرونو او مرامه سره

د شعر په پای کي لايق د زلميتابه تودې هيلي د خپل هنر د ښکلا له پاره رابولي. د ده يقين دئ چي دا هنر نه مړه کېدونکې او جاويدانه او پايېدونکې پديده ده او هرو مرو به دا ږغ د فضا په تېپدونکې څپه کي آيندګانو ته رسېږي او خپل اثر به کوي، او وايي:

اې زما د ځوانۍ تودو هيلو !
ننوزئ د شعر ابدي کـــور ته !
يوسئ ولولې زما
پټې زلــــزلې زمـــا
اوښکي قافلې زما
وروسته زمانو ته د دې عصر له پيغامه سره

بېنوا خو ما د منځګړو په ډله کي شمار کی، خو دی کله په نوي اتڼ هم کښېوزي او د فورم او فوند په لحاظ نوی شعر هم وايي. د ده يوه خوړه او د شعر ښکلې ټوټه په خپله د دغه تجدد او نوي توب حکايت کوي، او د زمانې نوی رنګ او نوی ځېر راښيي. دی وايي :

نسيم و وې د ګل غوړ کي :
بدل ســــــو د يارانې رنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـلی شـــــانته انقلاب دئ
بدلـــــوي د زمـــانې رنګ

ورســـــــــره نوي رنګـــــــونه
رنګا رنګ تحـــــــولـــــــونه
کړي سمسور به راغ راغـونه
موسم بل دئ هــم بـــــل سوی
د بلبل د ترانې رنـــــــــــګ

دړي وړي زوړ ربـــــــاب دئ
زړو مطرب خانه خـــــراب دئ
زوړ آهنګ د روح عذاب دئ
نوی ساز نـــــــــوی آواز دئ
هم سو نوی د نغـــــــمې رنګ

هنر تل له صفا او سپېڅلتوبه سره مل وي. د ښکلا سره تړل وي او هر څوني چي دغه سپېڅلتیا او ښکلا ولري هغومره یې فني ارزښت زیاتیږي، نو هنرمن تل په څیرو سترګو د زماني کرغېړنو ته هم ګوري او نه غواړي چي د هنر ښکلې او ځلانده څېره په ځینو تورکنو آلوده او ککړه سي. ښېنوا د نوي نسل توجه دې نکتې ته هم راګرځوي، او وایي :

طلایي جام کي د دور
شراب زهر دي په دور
نوشېدل یې غواړي غور
ای سرمست زلمیه پام کړه!
بل راز سو د میخانې رنګ

په دې ډول په پښتو شعر کي زموږ د نوي شاعر کار ډیر نوی دئ او دا ښکاره ده چي نوی شاعر خپل پراخوالی او نضج ته نه دئ رسېدلی او دا یې د صباوت او کوچنیتوب دوره ده، مګر دکانټ په قول د هر هنر ایجاد د هنرمن په ظریف استعداد پوري اړه لري او انساني دماغ د نوي روش او نوي لاري د پیدا کولو یو خارق العاده استعداد هم لري. نو که زموږ زلمي شاعران او د نوي طرز لېوالان په آینده کي د فورم او فوند په لحاظ د نوي شعر نوزاد وړونکي په ښه ډول وروزي ګمان کیږي، چي پښتو به په ادب کي د نوي هنر له پلوه هم یوه غني ژبه سي. د اوسني پښتو نوي شعر د تنکي بڼ یو بل غوړېدلی ګل فاراني دئ. دی په فارسي کي هم د دغه مکتب له پیروانو څخه دئ په پښتو خو لږ شعر وایي، اما هغه لږ یې هم ښه ښکاري. فاراني په نوي مکتب کي د فورم په لحاظ پخواني اسالیب نه هېروي، او د وزن او حتی قافیې په ساتلو کي محتاط او متوسط ښکاري. د ده یوه ټوټه شعر د غرو غروب نومیږي خو زه یې د نتیجې له پلوه عنوان د تېر یادونه بردم. په دې پارکي کي شاعر د پښتني عوامي ژوند مناظر پیش کوي او بیان یې هم خوږ دئ، د فکري جولان ساحه یې بالکل وګړنۍ ده او د فوند په لحاظ هم دا ټوټه بې ارزښته نه ده، دی وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سپینو دنګو غرونو شـــــاته
زيړی لمر ورو - ورو پټيږي
ځما هېر او مړه يـــــــادونه
بيا مي زړه کي ژوندي کيږي

مازيګر وږمه چليږي
رپوي وحشي ګلونه
سردرو کي انګازه کړي
د زړو شپنو ږغونه

د کږدۍ مېرمني پيايي
سيرلکي په شنو وښو کي
يو کمکی ماشوم ويده دئ
کيږدۍ لاندي په ځانګو کي

د ښښترو ګڼ ځنګله کي
ګډونکي سندري وايي
صحرايي ښايسته پېغله
يو جونګی اوبو ته بيايي

د ښښترو څانګي باندي
ځنګلي مرغان چغيږي
د تور تم راتګ ښږدې دئ
ګوندي دوی ورنه ډاريږي

د شفق وروستۍ وړانګي
مچوي اوچت ښاخونه
زه لا هسي چرت کي ناست يم
زوروي مي تېر يادونه

د همدغه نوي مکتب يو بل شاګرد شپون دئ، دا زلمی هم د نوي فکر استعداد لري او د خپل فکر د ښکاره کولو له پاره د بيان نوې لاره پيدا کوي. د ده نظر د نوي شعر په شاوخوا کي د يوې نوي شعري ټوټې ځخه ښکاري، چي همزولي شاعر ته خطاب کوي او داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته د دنیا د کاروانو جرس
د تمدن د قافلو زنځیر
ستا له تېز بینو سترګو ډېره کوي
د هندوکش د آسمانونو کجیر
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه !

چي یې د چا د لاس رانجه خوړلي
د هغو بړغ ستا له ستوني راځي
چي په کړاو په بېکسۍ کي ومري
دا ستا قلم یې جنازې پسي ځي
چي یې چاړه په سینه ننوځي
ستا له قلمه ورته آخ وځي
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه !

شپون نوی شاعر، د نوي دنیا جوړونکی، او د نوي فکري تحول ښکاره کوونکی، او د سبا پر ژوندانه یو مؤثر عامل ګڼي، او د همزولي شاعر د خطاب په پای کي وایي :

د ژوند د ذوق پاکه هنداره ته یې
ته چي خندا کوې دنیا خاندي
ته نو چي خاندې رښتینی خانده!
که نه تاریخ به بیا پر تا خاندي
ستا د هري اوښکي په اثر
یو زرګلونه په سبا خاندي
هو ! ته شاعر یې، قلم سم چلوه!

د نوي شاعر د فکر یوازنۍ جولانګاه د خپل وطن ځمکه ده، دی که څه وایي، نو له خپله ژونده وایي د وطن له هري پرښې او بوټي څخه د میني الهام اخلي. د شپون د کوکچي سیند، یوه داسي سندره ده چي د نوي شعر د دغه مزیت نمایندګي ښه کوي او دا وطن جنت ورته بریښي دی وایي :

کوکــــچه زما د آرزوګانو د اســـــــــــــــــــرو سیند دئ
چي څاڅکي څاڅــکي د پامیر له سپینو څوکو رغړي
په هر یو څـــاڅـــــکي کي د دې وطـن هســــتي غوټه ده
وچه یې مه کـړې، دغه څاڅـــکي دي همښ بهـــــېږي
په هر یو مـــــــوج او هر شـــکن کي یې رازونه ګـــــورم
او تا ته وایم : د اســـــــــــــــــرو او امـــــــــیندونو ربه !
زه خـــــــبر نه ومــــه، چي مــــــاته دي جنت راکـړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نوي شاعر نهايي آرزو دغه ده، چي د يو لوی افغاني مليت په تکميل کي لوړنی وي. د ده پخوانی تاريخ مخي ته پروت دئ، او زلمی نسل د دغو پاڼو لوستونکی ګڼي.دی غواړي چي تل دغه څاڅکي د يوه بهاند سيند په څېر سره راټول و ويني او هيڅ څاڅکی د لوی افغان د فياض او عظيم سيند له غيږ څخه وتلی نه وي، نو د دې سندري په پای کي دغه هيله داسي د شعر په څپو کي راوړاندي کوي:

چيرته د زړه د کوم يو ګوټ نه مي لمسون غوندي دئ
چي ، هه ! شپونکيه له دې ګاري ځان لاهو کړه سيند ته
بيا چي لاهو شې لمبو مه وهه کرار پرېوځه
يوه قطره شه غاړه ورکړه د همزولو سره!
زه وايم سينده ! صبر وکړه، زه خوبونه ګورم
او تا ته وايم : د اسرو د اميندونو ربه !
زه خبر نه ومه چي ماته دي جنت راکړی

داسي ښکاري چي د نوی شاعر متلاطم او څپان احساس د يوې ورکي آرزو په تلاښ کي دئ، او زلمی نسل د يوه زړه خوځوونکي خوب تعبير ته لالهانده دئ. دغه هيله، دغه آرزو او دغه ښکلي غايه څه ده؟ د دې نېکي آرزو تعبير د نوي مکتب د يوه بل ملګري ښاغلي شفيق له خولې واروئ، چي په څه قوت او ټينګار يې په ښکاره کولو کي بريالی سوی دئ :

پاکي جذبې د زړه انګړکي د وحدت لـــــــــــــرم
مخکي څراغونه بل د دين او د ملت لـــــــــــــرم
زه يم چي مغزو کي رڼايي د حـــــــــــــقيقت لرم
اوس مي که لاس تش دئ نور څه نشته يو همت لرم
شته ده په تاريخ کي د مېړاني افســــــــــانه زما
ما کي ټګي نشته هـــــــــــو مي هو او نه ده نه زما
کور مي د زړه تود دئ په تودو جذبو د قام د عشق
زه د قام په مينه کي ختلی يم پر بام د عشق
ميني دي پښتونه ! نښلولی يم په دام د عشق
غواړم په قومي عروج رڼا،تياره ماښام د عشق
ګرزم سرګردانه لی په لی قومي اختر پسي
ځان سره چي راوړي سعادت هغه سحر پسي

ټينګ اميد کېدای سي چي زلمی شاعر به دغه ملي اختر ضرور ووينې، او د ده هنر به و دغه لوړي معراج ته د رسېدلو له پاره د يوه محرك په ډول رهبري وکړي. هيله ده چي نوی شاعر به تل د خپل کاروان سره د يو خوږ ږغي حادي په ډول د ملي سعادت پر لوري ملګری وي او د ده تودې نغمې به تل د تلونکو په زړو کي ګرمي پيدا کړي او دا به يې يقين وي، چي د ده هنر په ملي يون کي د لاري روښانه څراغ، او په زړه پوري توښه ده او ښاغلي الفت ډېر ښه ويلي دي چي :

ښه آهنګ چي په هر ساز کي وي موزون وي
که رباب وي، که شپېلۍ وي، که داريا وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننــــــــدارو او تماشـــــــو ته بـــه ورځـــــمه
د هــــر چـــــا په ساز چي ښـکلي په ګډا وي

د دې څېړني په پای کې زه د یوه بل نوي معاصر شاعر ښاغلي رشاد یو بل شعر هم راوړم. دی بالکل نوی فکر لري مګر قالب یې هغه پخوانی دئ، ځکه چي د ده آثار فکري ارزښتونه لري نو د نوي شعر په صفت کي ښه ځای نیسي او د ده هنر د هنر له پاره دئ نه مجرد هنر :

پیره !
پیره ! ته شمع زموږ د تورو شپو یې
شمع څه چي زموږ کسی د لېمو یې
بویه دا چي دي د پښو خاوري رانجه کړو
وایي: ته مسیح د جهل د ړندو یې
وایي: ژوی ستا په دم د غفلت مړی
وایي: ته حکیم د زړونو د رنځو یې
وایي: ته د بغل ځای په مینه نیسې
وایي: ته خضر د دې تورو تیارو یې
وایي: ته ایسته کوې کین له کوګلو
وایي: ته پوه د ناولو زړو په ولو یې
وایي: ته ښایسته کوې صفا زړونه
ته صیقل د دې زنګنو آئینو یې
وایي : ته د بدبینۍ د لچ توتیا یې
ته اکسیر د خودخواهۍ د مرضو یې
چي جنون د مال و جاه و نسب بیایې
وایي : ته عامل د هغو اورادو یې
چي پېښېږي د حرص و سودایي ته
وایي : ته دافع د هغو اندېښنو یې
چي ترې زېږي خرخښې نفاق جنګونه
ته ماهر د هغو بدو رواجو یې
وایي : ستا په لاس بې لاري پر لار کېږي
وایي : ته مصلح د کینو او کبرو یې
وایي : ستا په خوله دښنه سره رغېږي
وایي : ته د دوستۍ تومنه د تربرو یې
وایي : ستا په تلقین زړونه سره ښلي
مکمل د عشق د ټولو طریقو یې
وایي : ستا له ساه سیځي ریښې د رخي
ته طبیب د وړو سترګو تنګو زړو یې
زړونه کاږې د دني مینو له بړغومو[۱]
وایي : نوح د نفسانیو توپانو یې
وایي : ستا په تربیت بخل ورکېږي
وایي : ته مصدر د رحم او پېرزو یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي : ته ژړوې سترګي پر مظلومو
په زړه غوڅ د نامېندۍ له اوښلو يې
وايي : ستا د خولې ګوله ده په شريکه
ته خواخوږی د بېوزلو بې اسرو يې
وايي : ته د خدای پر پار د حق له پاره
تېر د ځان تر هر مطلب هري ارزو يې
نه د مال تمه لرې نه د سر بېره[۲]
وايي : ته آزاد له دې ټېټو قيدو يې
ته د هر نمرود ميرخي تمه لېځي غړې
په طلب د حق راضي په سرو لمبو يې
وايي : سر نه کږوې طاغي طاقت ته
ته قاطع د ظلم او جبر د ريښو يې
وايي : ته د باداری له نامه بد وړې
ته له کبره تښتېدونکی په مزلو يې
وايي : ستا سره همېش دا کرامت سته
چي خارق د رياکارو د پردو يې
د رښتيني سړيتوب مزله تې بيايې
ته هادي د ژوندانه د قافلو يې
که رښتيا وي دا چي وايي ستا په باب کي
رارسيږه ! ته مهدي د دې قومو يې
په جلو کي دي اصلاح ځي د ټولنو
ته خاوند د بختورو قدمو يې
موږ به ستا تر قدم لاندي ايږدو سترګي
ته رهبر د دغو ورکو کاروانو يې
موږ به ستا مخ ته سرونه نذرانه ږدو
ته لايق پيره ! د لوړو دروږو يې
او کنه نو خوشي ټګ يې نور څه نسته
ټولوونکی د نذرو د شکرانو يې
غوړولي دي دامونه د سلوک دي
ته صياد د څو سپېدلو پښتنو يې
د عزت او د ارام بتان په زړه کي
په دې څه سي چي محراب ته پر سجدو يې
چي له ښې ارشو دي زړه بل لور ته نه ځي
د نس ميني بتر کړی تر ښاروو يې
د خداي ميني ته دي زړه په څه فارغ سي
ته چي غرق د مال په مينه تر غوړو يې
شپه و ورځ پر تسپو شمېرې غوا و غېلې
په لمانځه کي په تلاښ د ښايستو يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه د ذکر په پلمه پټوې سترګې
ډوب په فکر د پټو د پالېزو يې
په ښکاره مراقبه له خلګو ګوښې
پټ اخته د شکرانو په حسابو يې
په ښکاره وچه ګوله په اوبو نغړې
پټ سېځلی تر سېرمو په نعمتو يې
په ښکاره ژغورې نظر له خپلو ښځو
پټ لګيا د نامحرمو په ورنو يې
ښکاره نورو ته غندې د دنيا مينه
پټ مخکښ د دې ليلا د لېونو يې
ته په سپينه ورخ لوټې کلي کورونه
په جامه کې د پېرې مشر د غلو يې
خدای دې وساتي قومونه ستا له غدره
ته پير نه يې مبتکر د شعبدو يې

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library